ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΙΛΑΤΩΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ

ΚΑΙ

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

ΛΙΘΟΓΡΑΦΗΘΕΙΣΑΙ

ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΜΕΝ ΤΟΥ ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Ι. Α. ΑΡΓΕΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΑΠΑΝΗΙ ΔΕ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΧΡΩΜΟΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΟΝΤΟΓΟΝΗ
1890

Γ. Παπαγεωργίου

Εἰσαγωγή
εἰς τὴν κριτικὴν καὶ ἑρμηνευτικήν

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ Μ. ΦΙΛΑΤΑΙΣ

Ἡ φιλολογία τῶν παλαιοτέρων χρόνων ἦτο ἀσυνάρτητόν τι καὶ ἐντελῶς ἀσύστατον. Ἀνεγίνωσκέ τις Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους συγγραφεῖς ἀδιαφόρως ἢ καὶ ἄλλα διάφορα καὶ ὁ τοιοῦτος ἐλέγετο φιλόλογος. Ὁ πρῶτος, ὅστις ὕψωσε τὴν φιλολογίαν εἰς ἐπιστήμην εἶνε ὁ Αὔγουστος Φριδερῖκος Οὐόλφιος, καὶ πρὸ αὐτοῦ πολλοὶ ὑπῆρχον λόγιοι. Δικαίως ἄρα καλεῖται ὁ πατὴρ τῆς φιλογίας. Ἡ φιλολογία ὠνομάσθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Οὐολφίου <u>ἀρχαιομάθεια</u>. Ἀφ' οὗ δὲ ἐξέθηκε τὸ σύστημά του ὁ Οὐόλφιος ἔδωκεν ὁρισμὸν τῆς φιλολογίας μασκροσκελέστατον, ὅστις μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀδικεῖ τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Τοῦτο ἐν μέρει ἐξηγεῖται, διότι τέμνων ὁ ἀνὴρ ὁδὸν νέας ἐπιστήμης ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν γνωστὸν τὸν σκοπὸν τῆς φιλολογίας εἰς τοὺς συγχρόνους του.

Θαυμάσιον ὁρισμὸν ἔδωκεν ὁ Μπὶκ, καθ' ὃν φιλολογία εἶνε ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἐγνωσμένων· ἀλλὰ κατὰ

τὸν ὑρὺν τοῦτον ὁρισμὸν φιλολογία εἶνε τὸ σύνολον ὅ-
λων τῶν ἐγνωσμένων, ἤτοι τῆς Ἰνδικῆς, Αἰγυπτιακῆς,
Σινικῆς κλ. φιλολογίας. Τοῦτο ἀληθῶς εἶνε ἄτοπον,
ὅπερ ἐνόησε καὶ ὁ ἴδιος περιορίσας τὸν ὁρισμὸν εἰς
τὸν ἑξῆς· « φιλολογία εἶνε ἡ ἱστορικὴ ἐπιστημονι-
κὴ γνῶσις τῆς ὅλης ἐποχῆς ἑνὸς ἔθνους ὡρισμένου.
τὸ δὲ σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνα-
τόν του περιώρισε τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐγνωσμένων
ἐν μόνοις τοῖς ἔθνεσι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων.
Πρὶν ἢ ἐκδοθῇ τὸ ῥηθὲν σύγγραμμα πολλοὶ πολλοὺς
ἔδωκαν ὁρισμούς. Μετὰ τοῦτον καλλίτερος ὁρι-
σμὸς τῆς φιλολογίας δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος· Φι-
λολογία εἶνε ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν
Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων.

Διὰ νὰ κατανοηθῇ ἡ χρησιμότης τοῦ μαθήμα-
τος πρέπει νὰ ῥίψωμεν βλέμμα ἐπὶ τῶν μαθήσεων
καὶ νὰ ὁρίσωμεν εἰς ποῖον μέρος ἀνήκει τὸ ἡμέτε-
τον. —

Αἱ μαθήσεις τῆς φιλολογίας εἶνε εἴκοσι καὶ τέσ-
σαρες κατὰ τὸν Wolf εἰς δύο τάξεις διῃρημέναι,
εἰς διαπλαστικὰς (disciplinae formulae) καὶ εἰς πραγ-

ματικὰς (disciplinae vealae). Καὶ διαπλαστικαὶ λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες καθιστῶσι τὸ πνεῦμα ἱκανὸν ὥστε νὰ μορφώσῃ μίαν ἐπιστήμην καὶ εἶνε αὗται· 1) ἡ φιλοσοφικὴ γραμματικὴ 2) ἡ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης 3) ἡ γραμματικὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς γλώσσης 4) ἑρμηνευτικὴ 5) κριτικὴ 6) ῥητορικὴ καὶ 7) μετρική. –

Αἱ δὲ πραγματικαὶ παριστῶσι τὴν ποικίλην ὕλην τὴν ἐκ παντὸς μνημείου ἐξαγομένην, ἅτινα καθ' ἑαυτὰ ἐμφαίνουσι τὸν βίον τῶν ἀρχαίων. Εἶνε δὲ αὗται 1) Γεωγραφία καὶ οὐρανογραφία 2) ἀρχαία καθολικὴ ἱστορία 3) ἀρχαὶ τῆς ἀρχαίας χρονολογίας καὶ τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς 4) Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες 5) Ῥωμαϊκαὶ ἀρχαιότητες 6) μυθολογία 7) ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας 8) ἱστορίας τῆς ποιήσεως 9) ἱστορία τῆς ῥητορικῆς 10) ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῶν μιμητικῶν τεχνῶν 11) εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς τέχνης 12) ἀρχαιολογικὴ θεωρία κλ 13) νομισματονομικὴ καὶ 14) ἐπιγραφική. –

Ἡ διαίρεσις αὕτη ἔχει πολλὰς ἐλλείψεις καὶ σφάλματα· διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶνε ἀσύστατος σωρεία

διαφόρων μαθήσεων ἄνευ ὀργανικοῦ συνδέσμου, δὲν εἶναι ὀρθὴ οὔτε ἡ διαίρεσις· διότι πολλαὶ διαπλαστικαὶ μαθήσεις ἀνήκουσιν εἰς τὰς πραγματικὰς ὡς ἡ γραμματικὴ καὶ τἀνάπαλιν, πολλαὶ πραγματικαὶ εἰς τὰς διαπλαστικὰς ὡς ἡ ἱστορία τῆς φιλολογίας. –

Ὁ δὲ Μπὲκ διαιρεῖ τὴν φιλολογίαν καὶ οὗτος εἰς δύο μέρη α) τὸ διαπλαστικὸν ἀποτελούμενον ἐκ τῆς κριτικῆς καὶ ἑρμηνευτικῆς καὶ β) τὸ πραγματικὸν μέρος, ὅπερ περιέχει πάντα τὰ λοιπὰ καὶ ἔχει πολλὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις. Ἡ πρώτη κλάσις περιέχει τὸν πρακτικὸν βίον, ἡ δευτέρα τὸν θεωρητικόν. Ὁ πρακτικὸς διαιρεῖται εἰς δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον. Καὶ ὁ μὲν δημόσιος εἶνε 1) ἡ ἱστορία 2) ἡ ἀρχαιολογία 3) ἡ χρονολογία καὶ 4) ἡ γεωγραφία· ὁ δὲ ἰδιωτικὸς ὑποδιαιρεῖται ὡσαύτως εἰς βίον ἐξωτερικὸν καὶ ἰδιωτικὸν καὶ εἰς βίον ἰδιωτικὸν ἐσωτερικόν. Καὶ ἐξωτερικὸς ἰδιωτικὸς βίος εἶνε πολιτικὴ, οἰκονομία, ἐμπόριον, βιομηχανία. Ἐσωτερικὸς δὲ εἶναι ὁ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, οἷον ὁ γάμος, ἡ ἀνατροφὴ τῶν τέκνων, ἡ δουλεία. –

Ὁ θεωρητικὸς βίος διαιρεῖται εἰς ἐξωτερικὸν καὶ ἐσω-

τερικόν. Καὶ ἐξωτερικὸς μὲν ἔνε ὁ ἐκδηλούμενος εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰς τέχνας· ἐσωτερικὸς δὲ ἔνε τὸ εἰδέναι τινά τι. Ἡ ἐπιστήμη διαιρεῖται εἰς ὕλην καὶ εἶδος. Καὶ ὕλη μὲν ἔνε ἡ μυθολογία, ἥτις μεταβάλλεται προϊούσης τῆς ἀναπτύξεως εἰς φιλοσοφίαν· εἶδος δὲ ἔνε ἡ γλῶσσα, ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. —

Τὸ σύστημα ἔνε φιλοσοφικώτατον, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει δὲν ὠφελοῦνται, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ πράγματα, π.χ. ὅλα τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων ἀνάγει εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον καὶ θεωρεῖ αὐτὰ μόνον ὡς ἐφαρμογὴν τῆς γλώσσης, οὐχὶ ὀρθῶς. Διότι οὕτως ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ὑποτιμᾶται πολύ, ἐν ᾧ ἄλλοι φιλόλογοι δὲν ἐδίστασαν νὰ θεωρήσωσι τὴν ἱστορίαν ταύτην ὡς τὸ κύριον ἔργον τοῦ φιλολόγου. Ἡ ὑποτίμησις αὕτη ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μπέκ νομίζει ὅτι διὰ μόνης τῆς γνώσεως τῆς πραγματικῆς ὕλης γίγεταί τις ἀληθὴς φιλόλογος καὶ οὐχὶ ἀναγινώσκων ἁπλῶς Ῥωμαίους καὶ Ἕλληνας συγγραφεῖς. Τοὐναντίον ὁ Hermann ἔχει ἄλλην γνώμην τ' ἔ. κύριον ἔργον τοῦ φιλολόγου εἶνε ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων.

Ὁ δὲ λόγος δι' οὗ τὸ σύστημα τοῦ Μπέκ δὲν ἐγκρίνεται εἶνε καὶ ὁ ἑξῆς. Διήρεσε τὰς μαθήσεις εἰς δύο ἄνισα μέρη, ἡ διαίρεσις δὲ αὕτη φαίνεται ὅτι δὲν πηγάζει ἐκ δεδομένων, ἀλλ' ὅτι εἶνε αὐθαίρετος.

Καθ' ἡμᾶς αὕτη εἶνε ἡ διαίρεσις συμφώνως τῷ ὁρισμῷ ὃν ἐδώκαμεν. Τρεῖς εἶνε οἱ κύκλοι, οἵτινες περιλαμβάνουσι τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας τοῦ ἔθνους· 1) ὁ θεωρητικὸς ἢ ἰδιολογικός, ὅστις περιστρέφεται εἰς τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας 2) ὁ κοινωνικὸς καὶ ἠθικός, ὅστις κέντρον ἔχει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ· 3) ὁ καλλιτεχνικός, ὅστις κέντρον ἔχει τὴν πραγματοποίησιν τῷ ὡραίου. —

Εἰς τὸν πρῶτον κύκλον ὑπάγεται α') ἡ γλῶσσα, πάντα τὰ γράμματα, ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ἱστορία τῆς γραμματικῆς β') ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμ. λογοτεχνίας καὶ ἡ ἐπιγραφική, γ') ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ μυθολογία. —

Ὁ δεύτερος κύκλος περιέχει α') τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων β') τὰς λεγομένας πολιτικὰς ἀρχαιότητας τ'ἔ. τὴν ἀρχαιολογίαν· γ') τὰς ἰδιωτικὰς ἀρχαιότητας δῆλά δη τὸν ἰδιωτικὸν βίον, δ')

τὸν θρησκευτικὸν βίον τ'ἔ. τὴν θρησκευτικὴν ἀρχαιολογίαν. —

Ὁ τρίτος κύκλος περιέχει πάντα τὸν καλλιτεχνικὸν βίον. Εἰς τὸν εὐρὺν τοῦτον κύκλον ἀνάγονται α') ὅλαι αἱ ρυθμικαὶ τέχναι, ἐν αἷς τὸ καλὸν ἐμφαίνεται διὰ τοῦ ρυθμοῦ, ὡς εἶνε ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ὀρχηστική· β') αἱ λογοποιητικαὶ τέχναι τ'ἔ. αἱ τέχναι τοῦ ἐμμέτρου καὶ πεζοῦ λόγου· γ') αἱ εἰκαστικαὶ λεγόμεναι, οἷαί εἰσιν ἡ πλαστική, ἡ γραφικὴ καὶ ἡ ἀρχοικοδομική. —

Αὕτη εἶνε ἡ κανονικωτάτη διαίρεσις τῶν μαθήσεων. Διὰ τὰ μάθῃ τις αὐτὰς ἔχει ἀνάγκην μαθημάτων τινῶν ἀπαραιτήτων.

Ταῦτα εἶνε 1) προπαιδευτικά, οἷον ἡ κριτική, ἡ παλαιογραφικὴ καὶ ἡ ἑρμηνευτικὴ καὶ 2) εἰσαγωγικά, ἅτινα εἶνε δύο εἰδῶν, γενικῶς εἰσαγωγικὰ καὶ εἰδικῶς εἰσαγωγικά. Καὶ γενικῶς μὲν εἰσαγωγικὰ εἶνε· α') ἡ ἱστορία τῆς φιλολογίας β') αἱ πηγαὶ τῆς φιλολογίας. Εἰδικῶς δὲ εἰσαγωγικαὶ εἶνε· α') ἡ γλωσσολογία (= εἰς τὴν γραμματικήν) β') ἡ γεωγραφία καὶ ἡ χρονολογία (= εἰς τὴν ἱστορίαν). —

Ἐν ἀρχῇ μεταξὺ τῶν μαθήσεων κατετάξαμεν καὶ

τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς φιλολογίας. Αὕτη πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὰς εἰσαγωγικὰς μαθήσεις, διότι οὐδὲν ἕτερον εἶνε αὕτη ἢ ἡ φιλολογία ἐν μικρογραφίᾳ. —
Ἤδη ἂς ἐξετάσωμεν ποίαν θέσιν ἔχει μεταξὺ τῶν μαθήσεων ἡ Κριτικὴ καὶ ἡ Ἑρμηνευτικὴ.

Πρὸ τοῦ Wolf τὸ ἡμέτερον μάθημα ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κυριωτέρα ἀσχολία τοῦ φιλολόγου. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι μαθήσεις ἦσαν θεραπαινίδες τῆς Κριτικῆς καὶ Ἑρμηνευτικῆς. Οὐ μόνον δὲ τότε ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουσι οἱ νομίζοντες ὅτι τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ φιλολόγου εἶνε ἡ κρίσις καὶ ἡ ἑρμηνεία. —

Μετὰ τὸ σύστημα τοῦ Wolf ἐθεωρήθησαν ὡς δύο μαθήσεις μεταξὺ τῶν πολλῶν, ἀλλ' οὐδεμία ἄλλη γνῶσις δύναται νὰ ἦχῃ κῦρος ἄνευ τῶν δύο τούτων σπουδαίων μαθημάτων. Ἅπασαι αἱ ὑδηγίαι, αἱ πηγαὶ τ' ἔ. τῆς φιλολογίας συνίστανται ἐκ τῶν περισωθέντων ἡμῖν χειρογράφων εἴτε γραπτῶν, ὡς εἶνε τὰ συγγράμματα, εἴτε τῆς τέχνης, ὡς τὰ θέατρα, οἱ ναοὶ κλ. Διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν καὶ δι' ὑστέρας κατανόησιν αὐτῶν δύο μαθήσεις τὰ μάλιστα συντελοῦσιν, αὗται εἶνε ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἑρμηνευτική. Τόσῳ τὸ μάθημα τῆς κριτικῆς εἶνε πολυχρησιμώτατον, ὥστε ὁ Μπὲκ ὀρ-

θῶς λέγει ὅτι, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὴν κριτικὴν καὶ ἀφήσωμεν ἐλευθέραν τὴν παράδοσιν, πλήρης σύγχυσις θὰ ἐπικρατῇ, καὶ ἀλλαχοῦ « ἐὰν ὑπῆρχε μεγαλυτέρα κρίσις εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἱ φιλολογικαὶ ἡμῶν ἀποθῆκαι θὰ ἦσαν πλήρεις σίτου μᾶλλον ἢ ἀχύρου. —

Ἡ δὲ ἑρμηνευτικὴ παρέχει τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν μιᾶς τινος πηγῆς. Ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ λεξικὸν οὐδὲν ἕτερον εἶνε ἢ αἱ στοιχειώδέσταται μορφαὶ τῆς ἑρμηνευτικῆς. αὕτη εἶνε ἱκανὴ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ νοήσωμεν ἐκεῖνο ὅπερ ἠθέλησε ν' ἀποτυπώσῃ ὁ συγγραφεὺς ἢ ὁ τιχνίτης ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν. ὥστε αἱ δύο μαθήσεις κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ εἶνε τρόπον τινὰ ἡ λαμπὰς ἡ παρακολουθοῦσα ἡμᾶς εἰς τὸν σκοτεινότατον θάλαμον, ὅστις λέγεται φιλολογία. —

Ἂς ἐξιτάσωμεν νῦν ἐὰν δύο εἶνε τὰ μαθήματα ταῦτα ἢ ἕν· καὶ ἐὰν μὲν δύο, ὁποῖον τὸ συνδέον αὐτά, ἐὰν δὲ ἕν διατί ἔχει δύο ὀνόματα. —

Ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἑρμηνευτικῆς πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἓν μάθημα· ἔχουσι δὲ δύο ὀνόματα ἕνεκα ἱστορικῆς αἰτίας. Ὑπῆρχον δηλά δη κατὰ τὰς παρελθούσας ἑκατονταετηρίδας ἄνθρωποι, οἵτινες ἠσχολοῦντο ἰδίως εἰς τὴν κριτικὴν καὶ ἄλ-

λοι ἰδίως εἰς τὴν ἑρμηνευτικήν, καίτοι τὸ μάθημα ἦτο τὸ αὐτὸ· ὑπὸ τοῦτον κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτική. –

Ὅτι τοῦ χρόνου προϊόντος ἡ κριτικὴ δὲν δύναται νὰ ἀποσπασθῇ τῆς ἑρμηνευτικῆς, κατενοήθη ἤδη πρὸ πολλοῦ. Αἱ δύο αὗται ~~ἑρμηνεῖαι~~ μαθήσεις, ἀναπόσπαστοι οὖσαι, μίαν ἀποτελοῦσι μάθησιν, ὡς τοῦτο χαριέστατα ἐξέφρασεν ὁ Βέκ εἰπών· ἐπειδὴ τὰ γεγραμμένα δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἂν δὲν διορθωθῶσιν οὐδὲ νὰ διορθωθῶσιν ἐὰν δὲν νοηθῶσι, διὰ τοῦτο οὔτε κρίσις δύναται νὰ γείνῃ μὴ πραγματωθείσης τῆς ἑρμηνείας οὔτε ἑρμηνεία μὴ πραγματωθείσης τῆς κρίσεως. –

Πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ κριτικὴ τῆς ἑρμηνευτικῆς ἢ τἀνάπαλιν;

Ὁ Schleiermacher ἀποφαίνεται ὅτι πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ ἑρμηνευτικὴ τῆς κριτικῆς, διότι ἡ ἑρμηνεία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς κριτικῆς· ὅταν π.χ. γινώσκομεν ὅτι συγγραφεύς ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας καὶ τὸ συγγραμμά του εἶνε ἄθραυστον. Ἄλλως δὲ ἡ ἑρμηνευτικὴ εἶνε χρήσιμος οὐ μόνον ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ προφορικῷ. Ταῦτα εἶνε ὀρθά, ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ ἑρμηνευτικῆς καὶ κριτικῆς καθόλου, ἀλλὰ περὶ τῆς ἑρμη-

νειας καὶ κρίσεως τῆς φιλολογίας. Αὕτη ἐπειδὴ συνίσταται ἐκ μνημείων μὴ ἀκριβῶς ἐξετασθέντων καὶ ὑπόπτων, ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ προηγηθῇ ἡ κριτικὴ τῆς ἑρμηνευτικῆς, διότι εἶναι ἀνάγκη νὰ φανῇ ἡ γνησιότης τῶν μνημείων. Ἡ δὲ ἑρμηνεία, ἥτις γίνεται πρὸς βοήθειαν τῆς κρίσεως ἐπομένως προηγεῖται αὐτῆς, δὲν εἶναι τελεία ἑρμηνεία.—

Περὶ κριτικῆς.

Ὁρισμός, ἔκτασις καὶ διαίρεσις αὐτῆς.

Ὁ ὁρισμὸς δὲν εἶναι ἐκ τῶν εὐκολωτάτων· διότι ἂν ἤθελέ τις νὰ εἴπῃ ὅτι κριτικὴ εἶναι ἡ βεβαίωσις πάσης ὀρθῆς κρίσεως, τότε λαμβάνει εὐρεῖαν διάστασιν, διότι πᾶς ἄνθρωπος, πολιτικός, στρατιωτικός, ἰατρὸς κλ. ἔχει ἀνάγκην τῆς κρίσεως, ἐπομένως πάντες οὗτοι ἦσαν κριτικοί, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Ἐάν τις πάλιν ἤθελεν εἴπῃ ὅτι κριτικὸς εἶναι ἡ διακρίνουσα τὸν νόθον ἀπὸ τοῦ γνησίου, ἤθελε δώσῃ εἰς τὴν κριτικὴν πολλὴν δεινότητα, διότι τότε ποῦ θὰ ἀποδώσωμεν τὸ σύγγραμμα τοῦ Λογγίνου π.χ. ἢ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνάσσέως; ἡ κριτικὴ ἀσκεῖται ἐπὶ τῶν ἐξῆς περιστάσεων.—

Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν διάλογόν τινα τοῦ Πλάτωνος καὶ παρατηροῦμεν ὅτι πολλὰ μέρη δὲν συμφω-

νούσι πρὸς τὰ πράγματα ἢ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Πλάτωνα. Τότε γεννᾶται τὸ ζήτημα, ἐὰν ὁ διάλογος εἶνε γνήσιος. Ἡ ἐργασία, ἥτις θὰ γείνῃ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου, εἶνε τοῦ κριτικοῦ. —

Ὡσαύτως ἂς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀρχαῖός τις γραμματικὸς ἀναφέρει κατὰ λέξιν χωρίον τι τοῦ Ξενοφῶντος· ἐὰν ἀνοίξωμεν τὸ κείμενον καὶ δὲν συνηθίσωμεν νὰ ὑρῶμεν τὴν περικοπήν, τότε γεννᾶται ὑποψία περὶ τῆς γνησιότητος· ἡ ἀπόδειξις εἶνε ἐργασία τοῦ κριτικοῦ. —

Ὡσαύτως ἐὰν ἔχωμεν πολλὰ ἀντίγραφα μὲ διαφόρους γραφάς, ἢ ἐὰν γεγονός τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ διαφόρως περιγράφηται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Ἐπειδὴ αἱ πηγαὶ τῆς φιλολογίας εἶνε τὸ στάδιον τῆς κριτικῆς ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν ἐξέτασιν παρατηρεῖται ἀνωμαλία καὶ ἐγείρονται ὑποψίαι, ἡ κριτικὴ παρίσταται ὡς ἱκανὴ νὰ λύσῃ καὶ καθαρίσῃ τὸ ἔδαφος τῶν πηγῶν. —

Ὡσαύτως πρὶν ἢ εἴπωμέν τι περὶ τοῦ ὁρισμοῦ, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἐκεῖνα τὰ αἰσθητὰ μέρη, εἰς ἃ ἐξασκεῖται ἡ φιλολογία. —

Ὑπάρχει καὶ ἑτέρα τις φιλολογία, ἥτις καλεῖται ἀπόλυτος ἢ καλλιλογική. Ταύτης τὸ ἔργον εἶνε νὰ ἐρω-

νήσῃ, ἐὰν πᾶν προϊὸν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶνε σύμφωνον πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ εἴδους του. Τοιαῦτα εἶνε τὰ ἔργα τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐν οἷς ἐνοικεῖ ἡ ἰδέα τῆ καλοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ δὲν ἐκφαίνεται εἰς πάσας τὰς τέχνας ὁμοίως, ἀλλ' εἰς ἄλλην ἄλλως, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἔχομεν καὶ εἴδη ἐν μιᾷ ἑκάστῃ τῶν καλῶν τεχνῶν, ὡς π.χ. ἔχομεν ἔπος, μέλος καὶ δρᾶμα ἐν τῇ ποιήσει, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἕκαστον, ἂν εἶνε σύμφωνον πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔπους, εἴτε ἄγαλμα, ἐὰν εἶτε σύμφωνον πρὸς τὴν γλυπτικὴν κλ. —

Ὅστις ἀναλαμβάνει τοιοῦτον ἔργον πρέπει πρῶτον νὰ ἔχῃ ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ κρινομένου· δεύτερον νὰ ἔχῃ καθαρὰν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ. Ἀλλ' ὅσον εἶνε ὑψηλὸν τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κριτικῆς, τόσον εἶνε ἀκροσφαλές, διότι δυστυχῶς αἱ γνώσεις δὲν εἶνε κοιναὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διὰ νὰ κρίνωσιν ἂν αἱ ἐξενεχθεῖσαι κρίσεις ἦτε ὀρθαὶ ἢ ἐσφαλμέναι. π.χ. πιθανὸν νὰ ἔχῃ γνώμας διαφόρους ὁ κρίνων καὶ κρινόμενος· ἄλλως δὲ ἐν αὐτῷ τῷ εἴδει ὑπάρχουσι διάφοροι τρόποι παραστάσεως, παράδειγμα ἔστω ὁ Παρθενὼν καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Ἔπειτα ἐξαρτᾶται πολ-

λάκις ἡ κρίσις ἐν τῇ ἐν τῷ ἐτόμῳ ἀναπτύξεως τοῦ καλοῦ· π.χ. ὁ Πουρκος ἅμα ἀκούσῃ Εὐρωπαϊκὴν μουστερχωρεῖται καὶ ἀσχάλλει. Δύναται ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος, καίπερ μὴ ὤν ἀνάπτυξιν τοῦ καλοῦ νὰ κρίνῃ τὸ καλὸν ὡς ἔμφυτον αὐτῷ. Τοιαύτης ἐμφύτου παραστάσεως τοῦ καλοῦ κάτοχοι ὑπῆρξαν οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες (πραγματείαν ἀξιόλογον περὶ ἀσκήσεως τῆς κριτικῆς ἐξέδωκεν ὁ γάλλος Egger 1859). —

Εἰς τὴν κριτικὴν ὑπάγεται καὶ ἡ καθημερινὴ κριτικὴ τ.ἔ. ἡ τῶν περιοδικῶν, ἐφημερίδων κλ. ἢ ἄλλως ἐπίκρισις ἢ βιβλιοκρισία, ἣν ὑπὸ τῶν Γάλλων καλουμένη critique. Ἐκ τοιούτων κρίσεων προέκυψεν ἡ δραματολογία ἡ Ἀμβουργικὴ τοῦ Λέσιγγ. —

Πρὸς τούτοις ἡ βιβλιοκρισία δύναται νὰ ἐκτεθῇ καὶ εἰς ἄλλας συγγραφάς. Γνωστὸν ὅτι πᾶν βιβλίον ἐκδιδόμενον ἔχει τὸ εἶδός του τ.ἔ. ἰδεῶδές τι. Ὁ ἐπιχειρήσων τὴν κρίσιν τοιούτου ἔργου πρέπει οὐχὶ μόνον νὰ ἔχῃ σαφῆ ἔννοιαν τοῦ ἰδεώδους, ἀλλὰ καὶ νὰ μελετήσῃ καλῶς τὸ ἔργον. —

Τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου εἴδους, ὅπερ σκοπὸν ἔχει τὴν χειραγώγησιν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ κα-

λοῦ βιβλίου, ἡ ἔλλειψις εἶνε ἐπαισθητὴ παρ' ἡμῖν. —

Τίς ὁ ὁρισμὸς τῆς κριτικῆς.

Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ εἶνε μάθησις διὰ τῆς ὁποίας τὰ περισωθέντα ἡμῖν μνημεῖα ἔνθεν μὲν ὅπου εἶνε κατεστραμμένα ἀποκαθίστανται εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν ἣν εἶχον ἐξελθόντα τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ, ἔνθεν δὲ κατατάσσομεν ἕκ. ἕκαστον εἰς τὴν προσήκουσαν τάξιν, ἡ κριτικὴ εἶνε μάθησις, ἥτις ὁρίζει ἀκριβῶς καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν παράδοσιν καὶ κατατάσσει ἕκαστον εἰς τὴν προσήκουσαν τάξιν.

Ἡ κριτικὴ ἐπεκτείνεται καὶ τὰ γραπτὰ καὶ τὰ ἄγραφα μνημεῖα ἐξετάζει ἔχει πολλὴν τὴν συνάφειαν πρὸς τὴν καλλιλογικὴν κριτικήν. Συνδέεται δὲ στενῶς καὶ μετὰ τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς. Ὅσα εἴπομεν περὶ τῆς κριτικῆς δύνανται νὰ παρασταθῶσιν εἰκονικῶς ὧδε·

ΑΑΑ = πᾶσα ἡ κριτική

ΒΒΒ = φιλολογικὴ κριτική

ΓΓΓ = ἀρχαιολογικὴ κριτική

ΔΔΔ = καλλιλογικὴ κριτική

ΕΕΕ = ἱστορικὴ κριτική.

Ἡ μὲν ἀρχαιολογικὴ περιέχεται ὁλόκληρος ἐν τῇ φιλολογικῇ κριτικῇ. ἡ ἱστορικὴ ὅμως καὶ ἡ καλλιλογικὴ μόνον ἐπικοινωνοῦσι πρὸς τὴν φιλολογικήν, διότι ἐξετάζουσι καὶ ζητήματα ἄττινα δὲν περιέχονται εἰς τὴν φιλολογίαν, ὡς εἶνε ἡ νεωτέρα μουσική, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ νεωτέρα ἱστορία. (Σημείωσον τὸν ὁρισμὸν τῆς φιλολογίας ἀναφερομένης εἰς μόνην τὴν ἀρχαιότητα).

Διαίρεσις τῆς κριτικῆς

Ἀντικείμενον εἴπομεν ὅτι ἔχει ἡ κριτικὴ ὅλα τὰ περισωθέντα μνημεῖα, τούτου ἕνεκα διαιρεῖται εἰς δύο 1) εἰς τὴν φιλολογικὴν κριτικήν, ἣν καλλίτερον ἦτο νὰ ὀνομάζωμεν συγγραφικὴν κριτικὴν καὶ 2) τὴν ἀρχαιολογικὴν κριτικήν. περὶ τοῦ ὅρου ἀρχαιολογία ῥητέα τάδε· καὶ μὲν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀρχαιολογίαν ὠνομάσαμεν τὰς antiquitates τ. ἔ. τὴν πολιτείαν τῶν ἀρχαίων, τὰ ἤθη κ.τ.λ. ἀλλὰ συνήθως τὸ ὄνομα ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ περὶ τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης ἐνασχολεῖσθαι.

Ἡ ἔκτασις αὕτη τῆς κριτικῆς, νὰ ἐκτείνηται δηλά δη καὶ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, ἦτο ὅλως ἀπήκουστος, εἰς τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Οἱ φιλόλογοι τοῦ αἰῶνος τούτου κριτικὴν ἐνόουν μόνον τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα

Μόνος ὁ Wolf παρετήρησεν ὅτι πρὸς τῇ φιλολογικῇ κριτικῇ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ κριτική. ἀκριβέστερον ὥρισε τὸ πρᾶγμα ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Βοῦρσιαν καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς τοῦ Βερολίνου Λελιτζῆ ἐν ἔτει 1833 εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας.

Κατὰ τὸν ὁρισμὸν ὃν ἐδώκαμεν εἰς τὴν κριτικὴν ἐξάγεται ὅτι τὸ κυριώτατον στάδιον αὐτῆς εἶνε 1) ἡ ἐξέτασις τῆς παραδόσεως 2) ἡ διόρθωσις καὶ ἡ ἀποκατάστασις εἰς τὴν πρώτην μορφὴν 3) ἡ κατάταξις εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν. –

Τὸ πρῶτον στάδιον εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν ξένων διπλωματικὴ κριτικὴ καλουμένη ἢ ἡ ἀντιγραφολογία. τὸ δεύτερον ἡ διόρθωσις καὶ τὸ τρίτον ἡ ἰδίως κρίσις 1) recentio 2) emendatio 3) ἐσωτερικὴ κριτική. Οἱ ξένοι ἔχουσι καὶ δύο ἑτέρους ὅρους λέγοντες <u>κατωτέραν</u> κριτικήν, ὅταν αἱ διορθώσεις περιορίζωνται εἰς τὰ κατὰ μέρος, καὶ <u>ἀνωτέραν</u>, ὅταν ἀποφαίνηται ἡ κριτικὴ περὶ τοῦ ἂν ἔργόν τι εἶνε γνήσιον ἢ οὔ. Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶνε ἐσφαλμένη, διότι ἡ κρίσις εἶνε ἐπίσης ὑψηλὴ καὶ μεγάλη καὶ εἰς τὸ ἕν καὶ εἰς τὸ ἕτερον, χρειάζεται δῆλα δὴ ἡ αὐτὴ ἐργασία τοῦ πνεύματος· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μπὲκ καλεῖ τὴν λεγομένην ἀνωτέραν κριτικὴν ἁπλῶς κριτικήν. –

Ἡμεῖς τὸ τρίτον στάδιον καλοῦμεν κρίσιν, ὅπως ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς. τὸ βιβλίον αὐτοῦ, ἐν ᾧ κατατάσσει ἕκαστον συγγραφέα εἰς τὴν θέσιν του κρίσεις ἐπάλεσεν.—

Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν φιλολογικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν κριτικὴν παρατηροῦνται καὶ τὰ τρία στάδια ὁσάκις τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης περιεσώθησαν ἡμῖν οὐχὶ ἀναλλοίωτα, ἀλλ' ἠκρωτηριασμένα καὶ διεφθαρμένα, ὡς εἶνε ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἐν Παρισίοις ἢ ὁ Παρθενὼν ἐν Ἀθήναις.

Α^ον Στάδιον

Ἀντιγραφολογία ἢ διπλωματικὴ κριτική.

Σκοπὸς ταύτης εἶνε ἡ γνῶσις τῶν ἀντιγραφέων τ.ἔ. 1ον) ἀφ' ἑνὸς ἢ πολλῶν ἀντιγράφων περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων καὶ 2) εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκοντο ταῦτα ὅταν ἐξῆλθον τῶν χειρῶν τοῦ συγγραφέως.

Πρὶν τοῦτο ἐπιχειρήσωμεν, ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν μικράς τινας σημειώσεις περὶ τῆς παλαιογραφίας. αἱ παλαιογραφικαὶ αὗται σημειώσεις ἀφορῶσι μόνον τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ οὐχὶ τοὺς Ῥωμαίους. αὗται εἶνε δύο εἰδῶν, αἱ μὲν περιστρεφόμεναι εἰς τὰ περὶ τὴν γραφὴν τ.ἔ. τὴν ὑ-

λην, τὰ ὄργανα, τὸ σχῆμα τῶν ἀντιγράφων κλ. αἱ δὲ πραγματεύονται τὴν γραφὴν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, διότι ὑπῆρχον διάφορα εἴδη γραμμάτων ἑπομένως καὶ εἴδη γραφῆς. —

Εἴπομεν ὅτι τὴν κριτικὴν ταύτην ὠνόμασαν <u>διπλωματικὴν</u> κριτικήν. ἐκ τούτου προέκυψε τὸ ὄνομα· <u>διπλώματα</u> κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐσήμαινον ἔγγραφα χειρόγραφα συνθηκῶν, προνομίων κλ. ἐπισήμων ἐγγράφων. τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἶχον ἀνάγκην ἑρμηνείας καὶ κατανοήσεως· ἡ πρὸς τοῦτο ἀσχολία ἐκαλεῖτο διπλωματικὴ κριτική. ἐπειδὴ δὲ πρὸς ταῦτα τὰ ἔγγραφα ὅμοια ἦσαν καὶ τὰ χειρόγραφα τὰ περιέχοντα τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων, ἐντεῦθεν ὠνομάσθη καὶ ἡ περὶ τὴν κατανόησιν τούτων ἀσχολία Διπλωματικὴ κριτική. οὕτω καὶ διπλωμάτης ὠνομάσθη ὁ ἐν ὥρᾳ ἐπίσημον χαρακτῆρα καὶ συντάττων τοιαῦτα ἔγγραφα.

Τὰ περὶ τὴν γραφήν, τ. ἔ. ὕλη κλ.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο νὰ γράφωσι ψηφίσματα κλ νόμους, καταλόγους κλ. ἡ ὕλη πρὸς γραφὴν ἦτο σκληρά, τ. ἔ. λίθος ἢ μέταλλον, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ἔπρεπε νὰ διατηρῶνται ἐπὶ πολὺν χρόνον. ὅτι οἱ λοιποὶ λαοὶ μετεχειρίζοντο καὶ πλάκας χαλκᾶς μαρτυροῦσιν οὐ μόνον πολλὰ ῥήματα, ἀλλὰ καὶ οἱ συγγραφεῖς· οὕτως ὁ Παυσανίας ἀνα-

φέρω ε χαλκᾶς δέλτους». —

Ἕτέρα πρὸς γραφὴν ὕλη ἦσαν αἱ λευκαὶ σανίδες (τὰ λευκώματα). ἔγραφον αὐτὰς διὰ χρώματος μελανοῦ ἢ ἐρυθροῦ, ἐγίνετο δὲ δι' αὐτῶν ἡ προκήρυξις τοποθετημένων καταλλήλως εἰς περίβλεπτον μέρος. τὰς σανίδας ταύτας ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ Ῥωμαῖοι Album. μετεχειρίζοντο προσέτι εἰς τὰς ἰδιωτικὰς αὐτῶν ἀνάγκας καὶ τὰς διφθέρας τ' ἐ. δέρματα ζώων κατεργασμένα οὕτως ὥστε νὰ γράφωσιν ἐπ' αὐτῶν. φαίνεται δὲ ὅτι τὴν ὕλην ταύτην παρέλαβον οἱ ἀρχαῖοι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς οἷον ἐκ τῶν Περσῶν, διότι ἦτο παλαιοτάτη ἡ χρῆσις. Οὕτω λέγονται διφθέραι Διὸς τ' ἐ. τὰ δελτάρια τοῦ Διός. Ὁ Ἡρόδοτος 5. 58 τὰ χρονικὰ τῶν βασιλέων καλεῖ διφθέρας βασιλικάς.

Μετεχειρίζοντο προσέτι καὶ τὰ κεκηρωμένα πινάκια ἢ, ὡς τὰ ὠνόμασαν, τὰ δίπτυχα. ταῦτα ἦσαν κοῖλα κατὰ τὸ μέσον, ἐξέχοντα ὀλίγον κατὰ τὰ ἄκρα, ἵνα μὴ ἐξαλείφωνται τὰ γράμματα ὅταν συνεπτύσσοντο. τὸ κοῖλον τοῦτο μέρος ἤλειφον μὲ μελανὸν κηρὸν (μάλθην) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔγραφον. Τοιαῦτα δίπτυχα εὑρέθησαν ἐν Αἰγύπτῳ μεταξὺ τῶν σαρκοφάγων καὶ μάλιστα ἐξ ἐκείνων, ἅτινα λέγονται σκληρόκηροι δέλτοι. Ὅτι μετεχειρίζοντο τὰ δίπτυχα ταῦτα ἐχο-

μεν μαρτυρίαν πολὺ ἀστείαν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν νεφέλαις.

Τῷ χρόνῳ πρὸς κοινοτέραν χρῆσιν, ἰδίως πρὸς ὕφασιν συγγραμμάτων μετεχειρίζοντο τὸ χάρτην. οὗτος κατεσκευάζοντο ἐκ τοῦ λεπτοτάτου χιτῶνος τοῦ κειμένου μεταξὺ τῶ φλοιοῦ καὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ δένδρου τοῦ καλουμένου παπύρου, ὁπόθεν καταλλήλως ἀπεσπᾶτο. ὁ χιτὼν οὗτος ἐκαλεῖτο βύβλος, ὁ δὲ χάρτης ὁ ἐξ αὐτοῦ παρασκευαζόμενος ἐκαλεῖτο πάπυρος ἐκ τοῦ δένδρου τὴν ὀνομασίαν λαβών. Ἡ κατασκευὴ τοῦ παπύρου ἐγένετο ἐν Αἰγύπτῳ ὅπου ἐφύετο καὶ τὸ φυτὸν καὶ ἀπετέλει ἓν τῶν σπουδαιοτάτων προϊόντων τοῦ τόπου· ἐντεῦθεν δὲ ἀπεστέλλετο εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ὕστερον δὲ τοιοῦτος κατεσκευάζετο καὶ ἐν Ῥώμῃ. Ὁ πάπυρος ἦτο διαφόρου ποιότητος καὶ ἐτιμᾶτο ἀναλόγως, ἐχρωματίζετο δὲ πολλάκις. Ἐν Αἰγύπτῳ ἡ καλλιέργεια τοῦ παπύρου ἦτο τόσον προσοδοφόρος, ὥστε ἐθεωρεῖτο συμφορὰ ἡ ἀποτυχία του, ἀπαράλλακτα ὡς παρ' ἡμῖν ἡ σταφίς. —

Μετεχειρίζοντο ὡσαύτως καὶ χιτῶνα τινὰ καλούμενον ὑπὸ τῶν Λατίνων Liber καὶ ἐντεῦθεν libri ὠνομάσθησαν τὰ βιβλία ὡς γεγραμμένα ἐπὶ τοῦ χιτῶνος τούτου. Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν βιβλία ὠνομάσθησαν ἐκ τῆς βύ-

βλου, ἐφ' ἧς ἦσαν γεγραμμένα.

Πότε ἤρξατο ἡ χρῆσις τοῦ παπύρου δὲν εἶνε γνωστόν, φαίνεται ὅμως ὅτι ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 6ου ἢ 7ου π.χ. αἰῶνος καὶ διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος μ.χ. Ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρει ὅτι μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχε παύσει. —

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς ἀρχαίας διφθέρας ἕνεκα τῆς ἀμίλλης καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν βασιλέων τῆς Περγάμου Ἀττάλων, ἕνεκα τοῦ ὁποίου οἱ πρῶτοι ἐκώλυσαν τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ παπύρου, νομίσαντες ὅτι ἠδύνατο διὰ τούτου νὰ ἐμποδίσωσι τὴν τῶν γραμμάτων ἀνάπτυξιν παρ' ἑτέροις. Οἱ Ἄτταλοι ὅμως τότε καὶ οἱ λοιποὶ οὕτως ἐτελειοποίησαν τὰς διφθέρας ὥστε ἠδύνατό τις νὰ γράψῃ καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως. αἱ διφθέραι αὗται ὠνομάσθησαν Περγαμηναὶ καὶ ἦσαν ὅμοιαι τῇ λεγομένῃ σημερον μεμβράνῃ. Χάρται τοιοῦτοι ἐκ παπύρου γεγραμμένοι ὑπάρχουσι πολλοὶ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης οὐ μόνον μὲ Αἰγυπτιακὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ μὲ Ἑλληνικά. Οἱ περιφημότεροι τούτων ἀνευρέθησαν εἰς τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς Ἡράκλειον τῆς Ἰταλίας. Εἶτε ἀπηγορακωμένοι καὶ ἐν τού-

τοις κατώρθωσαν νὰ τοὺς ξετυλίξωσι καὶ, τὸ θαυμαστώτερον, νὰ τοὺς ἀναγνώσωσιν. οὗτοι ἤρξαντο ἐκδιδόμενοι ἀπὸ τοῦ 1793 - 1839 ἐν ἰδίῳ συγγράμματι ἐπιγραφομένῳ Volumina Herculanensia. —

Μεταξὺ τούτων ὑπάρχουσι καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἐπικουρείου φιλοσόφου Φιλοδήμου τοῦ Γαδαρηνοῦ συγχρόνου τοῦ Κικέρωνος. Οὗτος ἔγραψε περὶ κακῶν, περὶ μουσικῆς, περὶ ῥητορικῆς κλ. Ὑπάρχει πάπυρος περιέχων τὸ ω τῆς Ἰλιάδος ἀπὸ τοῦ στίχου 12ζ καὶ ἑξῆς. τὸ ἀντίγραφον τοῦτο δὲν εἶνε ἀπηυθρακωμένον ἀλλ' ὡραιότατον. Εὑρέθη τὸ 1821 εἰς τὴν Ἑλεφαντίνην, ἠγοράσθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἄγγλου Banger ἀντὶ τριακοσίων χιλιάδων δραχμῶν καὶ τὸ ἐξέδωκε τὸ 1832. ὡσαύτως εὑρέθη ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ τοῦ Harris ἕτερος τοιοῦτος περιέχων ἀποσπάσματα τοῦ Σ τῆς Ἰλιάδος. Οὗτος ὅταν ἐξέδωκε τὸ μέρος τοῦτο ἐκήρυξεν ὅτι εἶχε ὁλόκληρον τὸν Ὅμηρον καὶ ὅτι θὰ τὸν ἔδιδε προῖκα εἰς τὴν θυγατέρα του. τοῦτο ὅμως ἴσως ἦτο τέχνασμα ἵνα ὑπανδρώσῃ τὴν θυγατέρα του. —

Εἰς τὸ ἐν Παρισίοις Λοῦβρον ὑπάρχουσι πολλοὶ τοιοῦτοι πάπυροι. ἐκδίδεται δὲ κατ' ἔτος περιοδικὸν σύγγραμμα ἐν ᾧ δημοσιεύονται ἐνίοτε καὶ παρομοιότυποι. (ἡ βιβλιο-

θήκη μας ἔχει τὸ σύγγραμμα τοῦτο). —

Ὁ σπουδαιότερος τῶν παπύρων εἶνε ὁ ὑπ' ἔτει 1847 εἰς τὰς Θήβας τῆς Αἰγύπτου εὑρεθεὶς καὶ περιέχων τοὺς λόγους τοῦ Ὑπερείδου. τὸ ἀντίγραφον τοῦτο εὑρέθη ὑπὸ Φελλάχων, οἵτινες καὶ τὸ διέτεμον εἰς τρία. εὐτυχῶς ὅμως τὰ τμήματα ταῦτα ἔπεσαν εἰς χεῖρας τριῶν Ἄγγλων οἵτινες παραβαλόντες αὐτὰ εἶδον ὅτι εἶνε οἱ λόγοι τοῦ Ὑπερείδου. Οὗτοι ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον τῷ 1858 ὑπό τινος ἐπισκόπου Βαμπίκτου. ὁ πάπυρος οὗτος εἶνε πολὺ ἀρχαιότατος καὶ ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν δευτέραν π.χ. ἑκατονταετηρίδα, καθ' ἣν ἐσημειώθη, ὡς εἴπομεν, ἡ περγαμηνή, ἥτις μᾶς διετήρησε τὰ πλεῖστα συγγράμματα τῶν ἀρχαίων. —

Γέμουσιν αἱ βιβλιοθῆκαι τὰ μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὁ Μορφικὸν Γάλλος φιλόλογος, ὅστις ἔγραψε περὶ Ἑλληνικῆς παλαιογραφίας, κατέλεξεν ὅλα τὰ ἐπὶ περγαμηνῶν συγγράμματα. Ἀπὸ τῆς 10ης μχ. ἑκατονταετηρίδος ἤρξαντο νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὸν ἐκ βάμβακος χάρτην. περὶ τὰ μέσα δὲ τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος μετεχειρίζοντο καὶ τὴν chartam linteam = λινοῦν χάρτην· δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωμεν τὸν χάρτην τοῦτον πρὸς τὰ παλαιότατα libri linteα, ἅπερ θὰ ἦσαν ἐπὶ ὑφασμάτων λινῶν γεγραμμένα.

Ὄργανα ἢ ἐργαλεῖα γραφῆς

Οἱ παλαιοὶ μετεχειρίζοντο ἐπὶ τῶν πινακιδίων σιδηροῦν τι ἐργαλεῖον, ὅπερ τὸ μὲν ἓν μέρος εἶχεν ὀξὺ καὶ ἐχρησίμευε διὰ τὴν γραφήν, τὸ δὲ ἕτερον πεπλατυσμένον καὶ ἦτο χρήσιμον ὅπως σβεννύωσι τὰ ἐσφαλμένα καὶ ἐκαλεῖτο στῦλος, ἐξ οὗ καὶ τὸ stylus, καὶ τὸ γαλλικὸν le style. ὁ στῦλος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ κάλαμος (λέγομεν οὗτος ἔχει λαμπρὸν κάλαμον). διὰ τὸν πάπυρον μετεχειρίζοντο τὸ γραφεῖον, τὴν γραφίδα, τὸν κάλαμον (ταὐτὸν εἰπεῖν, ὅπερ οἱ Τοῦρκοι καλοῦσι καλάμι, ὅπερ ἔτι καὶ νῦν μεταχειρίζονται πρὸς γραφήν), τὸ κονδύλιον (ὅπερ οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ κάλαμος κονδυλωτός). αἱ ἰδικαί μας γραφίδες εἶναι τοῦ παρόντος αἰῶνος, πρότερον εἶχον τὰς πέννας (πτερά).

Εἶχον τὸ μελανοδοχεῖον, τὴν γραφιοθήκην (graphiarium ἢ theca calamaria). ἐντὸς τούτων ἀχώριστος ἦτο ὁ διαβήτης, ὁ κανὼν (ῥῆγα), τὸ γλύφανον (κονδυλομάχαιρον) ἢ κίσηρις (λαφρόπετρα, ἥτις ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀπόξησιν τῶν σφαλμάτων. εἶχον τὸ μέλαν ἢ τὸ μελάνιον (ἢ τὸ μελάνι, ὡς λέγομεν ἡμεῖς) (ἡ ἐκφορὰ ἡ μελάνη εἶτε βάρβαρος) (atramentum librarium) ἢ ἀντιθέσει πρὸς τὴν με-

λαττηρίαν τῶν ὑποδηματοποιῶν. ὡς μέλαν μετεχειρίζοντο τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῶν σηπτῶν ἅτε μὴ ἔχοντος τὴν ἰδιότητα νὰ ὑεσθῇ καὶ διὰ τοῦτο εὐκόλως δυναμένου νὰ ἐξαλείφηται, ὅσάκις σφάλμά τι συνέβαινεν. ἦχον καὶ μελάνιον ἐρυθρόν, ὅπερ μετεχειρίζοντο εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους περιστάσεις· 1) ἔγραφον τὰ κεφαλαῖα γράμματα ἢ τὴν ἀρχὴν τῶν λόγων. 2) ἐρυθρὸν μελάνιον μετεχειρίζοντο οἱ Βυζαντινοὶ καὶ μάλιστα τὸ κατασκευαζόμενον ἀπὸ τὸ κινάβαρι ἢ τὸ ἐρυθροῤῥόδανον (ριζάρι) εἰς ὅλα τὰ ἔγγραφα, ἐν οἷς ἔπρεπε νὰ γραφῇ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος. διὰ τοῦτο τὰ διατάγματα ταῦτα ἢ τὰ γράμματα ἐκάλουν χρυσόβουλα ἢ μολυβδόβουλα ἢ γράμματα ἐρυθρόσημα. τὸ πράσινον χρῶμα, ὡς χρῶμα τῆς ἐλπίδος, μετεχειρίζοντο οἱ Βυζαντινοὶ ἐπὶ τῶν ἐγγράφων ἐκείνων, ἐν οἷς ἀνεγράφετο τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου. τὸ χρῶμα τοῦτο ἐλέγετο καὶ βραχιον. —

Σχῆμα βιβλίων.

Τὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ κύλινδροι ἐλαττήριον (volumen). ἦτο ζώνη μακρὰ ὀκτὼ ἢ δέκα ποδῶν μήκους καὶ δέκα δακτύλων πλάτους, τὴν προσκόλλων εἰς ῥάβδον ἐλεφαντίνην ἐκ τοῦ ἑτέρου ἄκρου καλουμένην ὀμφαλὸς (umbilicus). τὴν ζώνην ταύτην διεγραμμένην εἰς

στήλας ισομεγέθεις και εξ ίσου αλλήλων απεχούσας έγραφον. εκαλούντο αύται λατινιστί columnae· το μεταξύ των στηλών λευκόν διάστημα εκαλείτο σελίς, γραφόμεναι δε ετυλίσσοντο. εκ των άκρων του παπύρου εκρέματο μακρόν τι τεμάχιον παπύρου, όπερ εκαλείτο index και περιέγραφε την επιγραφήν του βιβλίου. —

Οι κύλινδροι ούτοι τετυλιγμένοι απελίσσοντο και από το έν μέρος αναγινώσκοντο και από το έτερον ετυλίσσοντο. ενταύθα η φράσις advenire ad umbilicum voluminis = το φέρω εις τον ομφαλόν, αποτυγχάνω. —

Υπήρχε και συνήθεια να μετρώνται οι στίχοι εν τοιούτοις κυλίνδροις, και τούτο λέγεται στιχομετρία· αύτη άρα και είχε και έτερον έσως σκοπόν δηλαδή επληρώνοντο οι αντιγραφείς κατά στίχον και τούτου ένεκα εμέτρουν τους στίχους, εν τούτοις η στιχομετρία είνε χρησιμωτάτη εις την κριτικήν. —

Τα βιβλία τα έχοντα σχήμα κυλίνδρου ήσαν τα εκ παπύρου, διότι ούτος τυλίσσεται μεν άλλα δεν διπλόνεται, ως τα ιδικά μας βιβλία. Ότε δε ύστερον ήρχισαν να γράφωσι επί περγαμηνών, ήλλαξε και το σχήμα των βιβλίων. κατεσκευάζετο αύτη ούτως ώστε διπλόνετο εις τέσσαρα, όπερ

ἐκαλεῖτο τετρὰς ἐξ οὗ καὶ τὸ ἰδικόν μας τετράδιον (quaternium). —

Λοιπὸν τὰ βιβλία ἦσαν τέταρτον, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ εἰς μικρότερον σχῆμα βιβλία πρὸ πάντων ἐκκλησιαστικά. πολλὰ ταιαῦτα τετράδια ἀπετέλουν τεῦχος (caudex, ὅπερ ἐκ τοῦ caudex = φλοιός, κορμός), τὰ τετράδια δὲ ταῦτα ἠριθμοῦντο εἰς τὸ τέλος ἑκάστης τετράδος διὰ τοῦ ἀλφαβήτου, Α, Β, Γ κλ. ἢ ὁσάκις ἦσαν πλείονα τοῦ ἀλφαβήτου ἔγραφον ΑΑ, ΒΒ, ΓΓ κλ. τ' ἐ. ἐπανελάμβανον τὸ στοιχεῖον. ἡ ἀρίθμησις αὕτη τῶν τετραδίων εἶνε σημαντικὴ εἰς τὴν κριτικήν. κατὰ τὸ τέλος δὲ τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος ἤρξατο νὰ εἰσάγηται καὶ ἡ ἑξῆς συνήθεια. εἰς τὸ τέλος ἑκάστης τετράδος μετὰ τὴν τελευταίαν λέξιν ἐσημαίνετο καὶ ἡ λέξις μεθ' ἧς ἤρχιζεν ἡ ἑτέρα τετράς. ἡ τετρὰς διηρεῖτο εἰς δύο στήλας κατὰ φύλλον, αἵτινες περιεῖχον ἴσον ἀριθμὸν στίχων· πλὴν ὑπάρχουσι τετράδες καὶ μὲ τρεῖς στήλας, ὡς ὁ Βατικανὸς κῶδιξ, καὶ μὲ τέσσαρας στήλας ὡς ὁ Σιναϊτικὸς ὁ ἐν Πετρουπόλει ἢ Σινᾶ μετενεχθείς. τῶν πολυτελεστάτων τούτων κωδίκων, ὧν τὸ περιεχόμενον εἶνε αἱ ἅγιαι γραφαί ἔχομεν πανομοιότυπον ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ. —

Περὶ τῶν Παλιμψήστων.

Παλίμψηστα εἶνε τὰ ἀντίγραφα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν μετὰ τὴν ἐξάλειψιν τῶν πρώτων γραμμάτων. τοῦτο ἐγίνετο, διότι ὁ χάρτης ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐποχῇ ἀντὶ πολλοῦ ἠγοράζετο· παράδειγμα ἔστω ἡ ἔνδειξις ἐν ἐπιγραφῇ ὑπ' ἀριθ. 57 τῆς συλλογῆς Ῥαγκαβῆ, ὅτι διὰ δύο φύλλα χάρτου ἐπληρώθησαν δύο δραχμαὶ καὶ τέσσαρες ὀβολοί ἤτοι περὶ τὰς 15 σημερινὰς δραχμάς. τὰ χειρόγραφα ταῦτα, ἐὰν μὲν ἦσαν νωπά, ἀπεξέοντο εὐκολώτερον, ἐὰν δὲ ξηρὰ μετεχειρίζοντο τὴν κίσηριν καὶ ἀπέψων τὴν παλαιὰν γραφήν. ἐν τούτοις πάντοτε ἔμενον μερικά ἴχνη τῆς παλαιᾶς γραφῆς, τὰ ὁποῖα ἔβλεπέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως. ἀναφέρει δὲ τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς ἠθικοῖς αὐτοῦ παραβάλλων ἄνθρωπόν τινα πρὸς τὰ δυσέκπλυτα ἀντίγραφα. —

Καὶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐπὶ ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρχιζον τὰ γράμματα· ἀλλ' ἦλθεν ἐποχή, καθ' ἣν ἡ γραφὴ περιωρίσθη εἰς μόνα τὰ μοναστήρια· ἐντεῦθεν οἱ καλόγηροι μετεχειρίζοντο ἀδιαφόρως τὰ παλαιὰ ἀντίγραφα, ἀφ' οὗ ἀπέξεον αὐτὰ εἰς ἀντιγραφὴν ἄλλων βιβλίων. ὃ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ-

κλησιαστικῶν. καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλοὺς συγγραφεῖς ἠράνισαν οὕτως· ἐν τούτοις τὰ ἀποξεόμενα ἦσαν ἀντίγραφα ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ὡς τὰ πολλά. —

Παραδείγματα καταστροφῶν ἀρχαίων συγγραφῶν ἔχομεν οὐκ ὀλίγα, καίτοι αἱ σύνοδοι, συνελθοῦσαι τὸ ναικόν, ἀπηγόρευσαν τὴν ἀπόξεσιν τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων εἰς τοὺς καλογήρους. ὑπάρχει παπάς τις ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθούσης συνόδου, τῆς καλουμένης πενθέκτης ἐν ἔτει 691 μ.χ. δι' οὗ ῥητῶς ἀπηγορεύετο τοῖς καλογήροις ν' ἀποξέωσι τ' ἀντίγραφα, μηδὲ νὰ δίδωσι ταῦτα εἰς τοὺς μυριφούς. ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, καίτοι ἐπανελήφθη τῷ 1204 μ.χ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος, δὲν ἐτηρήθη, ἀλλ' ἔχομεν Ἰλιάδα καὶ Σοφοκλέα ὑπὸ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. —

Ὡσαύτως ἐπὶ ἀντιγράφου ἱστορίας Ῥωμαίου τινὸς Γραπίου Λικιανοῦ εὑρεθέντος εἰς μοναστήριόν τι τῆς Συρίας, ἐγράφη ἔργον γραμματικοῦ τινος τοῦ 9ου αἰῶνος, ὕστερον ἀπεξέσθη ἐκ δευτέρου καὶ ἐγράφησαν εἰς Συριακὴν μετάφρασιν αἱ ὁμιλίαι Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Τὰ παλίμψηστα, ὅταν γραφῶσιν ἐπὶ τῶν διαστίχων ἢ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν πρὸς τὰ παλαιὰ γράμματα, ἀναγινώσκονται εὐκόλως, ὅταν ὅμως εἶνε γεγραμμένα ἐπὶ τῶν αὐ-

τῶν στίχων, τότε ἡ ἀνάγνωσις ἦτο δυσκολωτάτη. Ὁ Ἄγγελος Μάϊος καὶ ὁ Pierron ἔφορος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πουρίνου, διὰ χημικῆς τινος ἀναλύσεως προσπαθοῦντες νὰ ἀναγνώσωσι τὰ χειρόγραφα, κατέστρεψαν πολλὰ τοιαῦτα παλίμψηστα, ἐπειδὴ ἡ χημικὴ οὐσία ἐπέφερε σύγχυσιν εἰς τὰ γράμματα τὰ ἀποξεσθέντα καὶ τὰ νέα. —

Παλίμψηστα, ἅτινα ἔσωσαν ἡμῖν ἀρχαίους συγγραφεῖς εἶνε πολλά. οὕτω παλίμψηστόν τι εὑρεθὲν ἐν μοναστηρίῳ τῆς κάτω Ἰταλίας grota ferata ἔσωσεν ἡμῖν τὴν Ἰλιάδα. ἕτερον εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἔχει τὸν Σοφοκλέα. ὡσαύτως διὰ παλιμψήστων περιεσώθησαν ἡμῖν αἱ κωμῳδίαι τοῦ Πλαύτου, μέγα μέρος τοῦ τερμιλίου συγγράμματος τοῦ Κικέρωνος. ὡσαύτως αἱ institutiones τοῦ Γαΐου κλ.

Βιβλιογράφοι.

Πᾶσα συγγραφή, ἥτις πρέπει νὰ δημοσιωθῇ πρέπει πρῶτον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, τὰ δὲ μετέπειτα πρὸς διάδοσιν τῆς συγγραφῆς ἄλλως ἔχουσι παρ' ἡμῖν καὶ ἄλλως παρ' ἀρχαίοις. ὁ συγγραφεὺς ἔγραφε τὸ σύγγραμμά του καὶ κατέβαλλε πολλὴν ἐπιμέλειαν πρὸς τοῦτο. παράδειγμα ἔστω τοῦτο· Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι τὸ τοῦ Πλάτωνος α κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ ἡ ἀρχὴ ἐκείνη ἔφρασις εἶχε ἀπο-

τέλεσμα πολλῶν ἐπιδιορθώσεων· εἶτα τὸ ἐδίδετο ὡς ἓν καλλιγράφον, ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν βιβλιογράφον. τὸ μέσον ὅμως τοῦτο δὲν διέδιδε τὸ σύγγραμμα ἢ ὡς πολὺ στενὸν κύκλον. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν βιβλίων ἠγέτο ἐπαισθητός· οὕτως ἀπὸ τῆς 3ης π.χ. ἑκατονταετηρίδος ἦν τοῖς κήτρους τῶν γραμμάτων, ὡς ἦν Ἀθήναις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ὑπῆρχον ἐργοστάσια ἢ δούλων, ὅπου ἐγράφον καθ' ὑπαγόρευσίν τινος. Πολλὰ ἐγένοντο ἐκ τούτου λάθη, ὅθεν ὁ καλλίτερος ἐπελαμβάνετο τῆς διορθώσεως. προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν βιβλίων οὕτως ηὐξήθη, ὥστε ἐκπληττόμεθα δι' ὅσα ἀναφέρει ὁ Πλίνιος εἰς τὰς ἐπιστολάς του. γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἐν Ἀθήναις εὑρίσκετο ὁ Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός. Οὗτος διετήρει ἐν Ἀθήναις πλῆθος ἀντιγραφέων οὐχὶ κέρδους ἕνεκα, ἀλλὰ πρὸς ὀρθὴν ἀντιγραφὴν καὶ διάδοσιν τῶν συγγραμμάτων (Corn. Nepotis vitae Attici 13,3. « in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii... ». Οὗτος ὁ Ἀττικὸς πρέπει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τὸν πολὺ μεταγενέστερον Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ ἕνα διορθωτήν, ὀνόματι Ἀττικόν περίφημον, ὅστις οὕτως ἐφημίζετο, ὥστε ἐξ αὐτοῦ ἐκλήθησαν τὰ συγγράμματα Ἀττικανά. Ὁ δὲ Λουκιανος ἐν τῷ συγγράμματί του

α πρὸς τὸν ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον λέγω αὐτὸν ἀοίδιμον.

Καθ' ὅσον προυχώρησεν ἡ ἄσκησις ἐμνήσθη ἡ ταχυγραφία ἀσκουμένη ὑπὸ τῶν ταχυγράφων, ὀξυγράφων ἢ σημειογράφων (notarii), ἠσθάνθησαν δηλ. τὴν ἀνάγκην τῆς σημειωτικῆς στενογραφίας. γίνεται μνεία ὅτι ὁ Κικέρων διὰ νὰ κρατῇ συνέχειαν τῶν ἐν τῇ συγκλήτῳ ὑπερωνουμένων λόγων, εἶχε τοποθετήσει τοιούτους ἐν τῇ συγκλήτῳ. πρῶτος δὲ ὁ Τίρων ὁ ἀπελεύθερος τοῦ Κικέρωνος κατήρτισεν ὁλόκληρον σύστημα, ἐξ οὗ ὠνομάσθη notae Tironianae. ἀλλ' ἀφ' οὗ παρῆλθον οἱ λαμπροὶ ἐκεῖνοι χρόνοι καὶ ἔρθασαν τὰ σκοτεινὰ τῆς δουλείας ἔτη, οἱ βιβλιογράφοι ἠλαττώθησαν ἐπαισθητῶς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὰ μοναστήρια. ἐκεῖ μετὰ μεγάλου κόπου ἀντέγραφον τὰ συγγράμματα, εἰς τὸ τέλος τῶν ὁποίων ἐξέφραζον οἱ δυστυχεῖς τὸ παράπονόν των δι' ὑποσημειώσεων, αἵτινες ἔχουσι πολλὴν τὴν σημασίαν διὰ τὴν κριτικήν, διότι πολλαὶ τῶν σημειώσεων τούτων οὕτω διαφωτίζουσιν ἡμᾶς, ὥστε δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν πρώτην ἀρχήν.

Τὸ χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐγίνετο ἡ ἀντιγραφὴ ὠνομάζετο <u>ἀντιβόλαιον</u>. περὶ τῆς λέξεως ὑπάρχει ὑποσημείωσις εἰς τὸ

ἐν Φλωρεντίᾳ χειρόγραφον τοῦ Πολυβίου. ὁ δὲ περίφημος Μοντφοκῶν κακῶς ἐξέλαβε τὴν λέξιν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐδανείσθην (mutuo accepi). —

Γραφὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν..

Τὰ εἴδη τῆς γραφῆς ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου τοῦ γράφειν. ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ περιλάβωμεν καί τινα περὶ ἐπιγραφικῆς, τότε θὰ ἦτο καὶ ἀνάγκη νὰ διέλθωμεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Κίρχωφ· εἶτε δὲ ἡ σπουδὴ αὕτη μεγίστη, διότι ὑπάρχει μεγίστη ποικιλία τῶν γραμμάτων. ἀλλὰ ἂν καὶ ἡ γνῶσις τῶν διαφόρων σχημάτων τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἶνε ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν κριτικήν, ἐν τούτοις δὲν θὰ περιλάβωμεν ἐνταῦθα τὸ μέρος τοῦτο, διότι αἱ ἐπιγραφαὶ καίτοι εἶνε μνημεῖον γλωσσικὸν καὶ οὐχὶ καλλιτεχνικόν, ὅμως ἐπειδὴ περιέχουσιν εἰδήσεις περὶ μνημείων τῆς τέχνης, κεῖνται δὲ ἐν τῷ αὐτῷ καὶ τὰ μνημεῖα τόπῳ, συνείθισεν ὁ κόσμος κατὰ πρᾶξιν τὴν ἐπιγραφικὴν νὰ ἀποδίδῃ εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν. —

Αἱ ἐπιγραφαὶ πρέπει νὰ λαμβάνωνται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὑπὸ τῶν φιλολόγων, διότι παρέχουσι γλωσσικὰς πα-

ρατηρήσεως τύπους καὶ συντάξεως μὴ ἀπαντώσας οὐδ' εἰς τοὺς συγγραφεῖς. Ἀπὸ ἐπιγραφὰς π.χ. εὑρεθείσας ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ καὶ πολλαχοῦ ἐγνωρίσαμεν τὴν Αἰολικὴν διάλεκτον, ἀπὸ τῆς ἐν Γορτυνίᾳ εὑρεθείσης ἐμάθομεν τύπους δωρικοὺς τέως ἀγνώστους. τοῦτο δέ, διότι ἐνταῦθα τὰ γράμματα εἶνε πρωτότυπα. ἡ σπουδὴ τῶν ἐπιγραφῶν ἤθελεν εὐκολυνθῇ τὰ μέγιστα, ἐὰν ἐξεδίδοντο ὅλαι αἱ ἐπιγραφαὶ συνηγωμέναι καὶ ἦσαν προσιταὶ τοῖς πολλοῖς. ἡμᾶς ἐνταῦθα θὰ διαλάβωμεν περὶ τῆς διαφόρου γραφῆς τῶν χειρογράφων ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν εὑρέθη ἡ τυπογραφία. ἡ ἐργασία αὕτη εἶνε δυσχερής, διότι τὰ χειρόγραφα εἶνε ἐγκατεσπαρμένα τῇδε κἀκεῖσε τῆς Εὐρώπης, πλὴν θὰ εἴπωμεν ὅσα γινώσκομεν. —

Τὰ γράμματα τὰ ἐν τοῖς χειρογράφοις εἴτε ὡς τὰ γράμματα τῶν Ῥωμαϊκῶν καὶ Μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐσχάτων χρόνων. τὰ γράμματα εἶνε 24 καὶ αἱ διφθογγοι γράφονται ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, ἐν ᾧ ἐν τοῖς παλαιοτέροις χρόνοις ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γράμμα, ἐσήμαινε πολλά. π.χ. τὸ Ο= ο, ω, ου. Ἡ διαφορά, ἥτις παρατηρεῖται εἴτε ἐν τῆς γραφῆς· π.χ. τῶν ἐπιγραφῶν τὸ α, ε, σ, ω, εἶνε Α, Ε, Σ, Ω, ἐν ᾧ τῶν χειρογράφων Α, Ε, C, ω. πρέπει δὲ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄ-

ψιν ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο ἦτο διὰ τὰ ἀντίγραφα, δι' ἃ κατεβάλετό τις ἐπιμέλεια, διὰ δὲ τὰ προσωρινὰ ἔγγραφα πολὺ ἠλλοιοῦτο ἡ γραφή. τὴν γραφὴν κατὰ τὰς διαφοράς, ἃς παρουσίαζεν δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς τέσσαρα μέρη. —

α') Τὴν λεγομένην Κεραλαιογραφίαν. χειρόγραφα ὁλόκληρα γεγραμμένα διὰ κεφαλαίων δὲν ἔχομεν, ἀλλὰ μόνον ἐν ἀρχῇ. —

β') Τὴν μεγαλογράμματον. ἡ γραφὴ αὕτη προέκυψε μὲν ἐκ τῆς κεραλαιογραφίας, ἀλλὰ τὰ γράμματα εἶνε στρογγύλα καὶ συνδέονται πρὸς ἄλληλα. ὁ Ἱερώνυμος ἐκ τοῦ uncia = δάκτυλος, ἐκάλεσε τὰ γράμματα ταῦτα litterae uncíales. τὰ καλλίτερα τῶν σωζομένων εἶνε γεγραμμένα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, τινὰ δὲ τούτων φθάνουσι μέχρι τοῦ 2ου π.χ. αἰῶνος. οὕτως εἶνε γεγραμμένη ἡ ἀστρονομικὴ τέχνη τέχνη τοῦ Εὐδόξου, οἱ λόγοι τοῦ Ὑπερείδου, τὸ Σ καὶ ω τῆς Ἰλιάδος κλ. (ἴδε παρομοιότυπα τούτων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ) —

Τὰ εὑρημένα ἀντίγραφα εἶνε ἐπὶ παπύρου, πλὴν ἔχομεν ἐπὶ μεμβράνης πολλὰ γεγραμμένα διὰ ταύτης τῆς γραφῆς. ἐπὶ μεμβράνης εἶνε γεγραμμένος ὁ παλαιότα-

τος Σιναϊτικος κῶδιξ ὁ περιέχων τὴν καινὴν καὶ τὴν παλαιὰν διαθήκην καὶ ὃν ἀνεκάλυψεν ὁ Τισσίντωρφ εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ ὄρους Σινᾶ, εἶνε ἐκ τῶν 50 ἐκείνων ἀντιγράφων, ἅτινα ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ κατασκευάσωσι τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ Εὐσεβίου. —

Ὁ κῶδιξ ὁ Βατικανός. ἐν τοῖς κώδιξι τούτοις αἱ λέξεις εἶνε ἐν συνεχείᾳ, ὡς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς καὶ οὐχὶ ἐν διαστάσει, ἄνευ στιγμάτων. ὡσαύτως πολλαὶ λέξεις εἶνε συνεπτυγμέναι, ὡς υἱός = VC, πατήρ = ΠΡ, μήτηρ = ΜΡ κλ. —

Ὁ κῶδιξ Ἀμβροσιανός, περιέχων τὴν Ἰλιάδα καὶ ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου Μαΐου. ὡσαύτως ὁ κῶδιξ τοῦ Διοσκορίδου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης. οὗτος εἶνε πολύτιμος καὶ διὰ τὴν ἀρχαιότητά του καὶ διότι ἔχει ἀπεικονισμένα τὰ φυτά, περιγράφει ὁ Διοσκορίδης. τὸ ἐξώφυλλον τοῦ κώδικος τούτου ἔχει ἐκδώσῃ ὁ Μορφορῶ γεγραμμένον χάριν βασιλόπαιδός τινος μενούσης ἐν Κωνσταντινουπόλει. τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς ἕνα ξενῶνα τῆς Σερβίας, ἔνθα καὶ ἐδέθη τὸ 1406 ἔτει. ὕστερον περιέπεσεν εἰς Ἑβραῖόν τινα ἰατρὸν τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἔπειτα εἰς πρέσβυν τινὰ τῆς Αὐστρίας καὶ σήμερον κο-

σμεῖ τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βιέννης. –

Εἰς τὴν μεγαλογράμματον γραφὴν ἀνήκουσι καὶ τὰ χειρόγραφα, ἅτινα ἔχουσι γραφὴν ὁμοίαν τῆς Σλαυωνικῆς οἷον

τὸ Δ ἔχει τὴν μορφὴν Δ

τὸ Ο " " Ο

τὸ Τ " " Τ

τὸ Θ " " Θ.

γ.) Τὴν σύνθετον γραφὴν ἢ ἐπὶ τροχάδην. τινὲς ἠθέλησαν νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὴν ἐπισεσυρμένην, ἐπειδὴ εἰς τὸν τρίτον ἑταιρικὸν διάλογον τοῦ Λουκιανοῦ ὑπάρχει α γράμματα ἐπισεσυρμένα, ἀλλ' ἐκεῖ σημαίνει γράμματα ἀσαφῶς γεγραμμένα. παραδείγματα τῆς γραφῆς ταύτης δὲν ἔχομεν πολλά. πλὴν ἐσχάτως εὑρέθη ἐν Αἰγύπτῳ ὁλόκληρος βιβλιοθήκη ἐνὸς Πτολεμαίου, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο ὑπάλληλος, διότι ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ περιέχει κατάστιχα, λογαριασμούς, ἐντάλματα συλλήψεως κλ. Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη, ἥτις ἤδη εὑρίσκεται εἰς τὸ Λοῦβρον τῆς Γαλλίας εἶνε γεγραμμένη διὰ τῆς συνθέτου γραφῆς. μὲ σύνθετον γραφὴν εἶνε γεγραμμένη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ὑπὲρ Εὐξίππου λόγου τοῦ Ὑπερείδου. ἕτερον παράδειγμα τῆς ἐπὶ τροχάδην γραφῆς ἔχομεν ἔν τισι τῶν ἐπιγραφῶν, ἃς φέρει πραπτι-

κόν τι, παραδόξως σωθέν, τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 680 μ.χ. Ἡ συνήθεια δὲ τῆς παραμορφώσεως τῆς γραφῆς ἐν τῇ ὑπογραφῇ ἔλαβε χαρακτῆρα πολὺ παράδοξον ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς χρόνοις. —

δ') Τὴν μικρογράμματον. τὸ εἶδος τοῦτο διαφόρως τροποποιηθὲν ἔλαβεν ὅπερ σήμερον ἔχει μορφήν. εἴτε γεγραμμένα διὰ τοῦ εἴδους τούτου ἀντίγραφα νεωτέρας ἐποχῆς, οἷον τοῦ 11ου, 12 καὶ 13ου αἰῶνος. ἐκ τῆς γραφῆς δύναταί τις νὰ προσδιορίσῃ τὸν χρόνον ὅτε χειρογράφου οὐχὶ ὅρως πάντοτε ἀσφαλῶς, διότι πολλάκις ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐμιμοῦντο ἀρχαιοτέραν γραφήν. —

Ἕτερον εἶδος εἴτε τὸ ταχυγραφικὸν τ.ἔ. ἡ λεγομένη σήμερον στενογραφία. ἡ τέχνη αὕτη εἴτε παλαιά, διότι μετεχειρίσθησαν αὐτὴν οἱ Ῥωμαῖοι. χρῆσιν αὐτῆς ἐποιοῦντο οἱ Ἀρχαῖοι, ὅταν ἤθελον νὰ προγράψωσι τὰ σχόλια ἐπὶ τῶν κειμένων, εἶτα δὲ καὶ ὁλόκληρα βιβλία ἐγράφησαν διὰ τοῦ εἴδους τῆς βραχυγραφίας. —

Πρὸς ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ἀντιγράφων συμφώνως μὲ τὸν σκοπὸν τῆς κριτικῆς, δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ γνωρίζωμεν τὶ σχῆμα ἔχουσι καὶ πῶς εἶναι γεγραμμένα ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τὶ λέγουσιν αὐτὰ τὰ ἀντίγραφα. Πρὶν ἢ διαλά-

δωμεν περὶ τούτου πρέπει ν' ἀναφέρωμεν μαρτυρίας τινάς, αἵτινες δεικνύουσιν ὅτι τὰ περισωθέντα ἡμῖν ἀντίγραφα περιέχουσι σφάλματα· ὅτι τὸ ἁμαρτάνειν ἐστὶ ἀνθρώπινον οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, διὰ τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ ἀντίγραφα ὅσον τέλεια καὶ ἂν εἶνε, περιέχουσι σφάλματα. οὕτως ὁ Εὔδημος μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναγνώσας χωρίον τοῦ διδασκάλου ἐν φυσικοῖς ἀκροάμασι βιβλ. 5 κεφ. 2 καὶ ἴδων ἀμφιβολίας περὶ τοῦ χωρίου γράφει πρὸς τὸν συμμαθητὴν του Θεόφραστον καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν πληροφορήσῃ πῶς νοεῖ τὸ χωρίον. ὁ δὲ Θεόφραστος ἀπαντῶν λέγει, ὅτι ἴσως ἐξέπεσέ τι ἐκ τοῦ μέσου. Τὴν ἐπιστολὴν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Σιμπλίκιος συγγραφεὺς τῆς 6ης μ.χ. ἑκατονταετηρίδος. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς μόνους τοὺς μαθητάς του περιελθόντα, χωρὶς νὰ διέλθωσιν ἀπὸ ἀναριθμήτους ἀντιγραφεῖς, περιεῖχον σφάλματα. –

Οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν συγγραμμάτων ἦσαν καὶ οἱ παρουσιάζοντες πολλὰ ἀντίγραφα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος. οὗτοι περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζον ἢ πῶς νὰ παραδίδωσι τὰ ἀντίγραφα καθαρά, ἄνευ κηλίδων. περὶ τῆς ἀκηδίας ταύτης τῶν ἀντιγραφέων παραπονεῖται ὁ

Κικέρων πρὸς Κόϊντον τὸν ἀδελφόν. καὶ ὁ Στράβων ἀξιολογάτην μαρτυρίαν παρέχει ἡμῖν ἐν βιβλ. 13, σελ. 609 τοῦ Καισαβώνος, ἔνθα γράφει περὶ τῆς τύχης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἐν ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ βιβλ. 5 κεφ. 20 ἐξορκίζει τὸν ἀντιγραφέα νὰ φανῇ πιστὸς περὶ τὴν ἀντιγραφήν. —

Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλα τὰ συγγράμματα ἔσχον τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ οἵτινες ἐφρόντιζον περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀντιγράφων. ὑπῆρχε δὲ καὶ ῥητὸς γραμματικὸς κανών, καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ λαμβάνῃ ἔκδοσιν διωρθωμένην. Ὅτι τοῦτο εἶτε βέβαιον μαρτυρεῖ ἢ ἐν τέλει πολλῶν ἀντιγράφων σημείωσις ὅτι ὁ δεῖνα διώρθωσε. τὸ κακὸν προήρχετο, ὡς ἔπομεν, ἐκ τῆς ταχύτητος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς αἰσχροκερδείας. τὴν αἰσχροκέρδειαν τῶν τότε βιβλιογράφων περιγράφει Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐν λόγῳ 22ᵛ σελ. 272. —

Ἕτερον κακόν, ἐξ οὗ προήρχοντο πλεῖστα σφάλματα ἐν τοῖς ἀντιγράφοις εἶνε καὶ τοῦτο, ὅπερ μαρτυρεῖ ὁ Ὠριγένης εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον σελ. 222. ὅτι δηλ. οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ δίδωσι κῦρος εἰς τὰ λεγόμενά των προσέγραφον τοῖς ἤδη γεγραμμένοις ἐν τοῖς ἀντιγράφοις ὅτι ἤθελον νὰ ὑποστη-

ρίζωσιν ὡς ἀληθές. πλὴν τούτων ἑτέρα αἰτία παραφθορᾶς τῶν χειρογράφων ἦτε καὶ αὕτη. ἀφ' οὗ μετὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους ἐξέλιπον οἱ δόκιμοι συγγραφεῖς, ἡ δὲ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων παρημελήθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδεὶς ἀντιφάτη ἄξιος τῶν ἐνδόξων χρόνων εἰ μὴ ὁ Θεόκριτος, οἱ συγγραφεῖς τῶν κατόπιν χρόνων ἦσαν ἁπλοῖ μιμηταὶ ἢ ἔγραφον ἀποβλέποντες μόνον εἰς τὰ πράγματα. Μάτηρ ὁ χαριέστατος Λουκιανὸς ἐν Λεξιφάνῃ κεφ. 22 συνεβούλευεν ὅτι οἱ συγγράφοντες ὀφείλουσι νὰ γινώσκωσι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς· δυστυχῶς δὲν ἐνόησαν τὴν συμβουλήν του. Διὰ τοῦτο ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ αὐτῷ Λεξιφάνῃ καὶ ἐν τῷ α πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν ῥιμύτατα μαστίζει τοὺς συγχρόνους του. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ γλῶσσα τῶν δοκίμων ἐθεωρεῖτο ξένη· πρὸς κατανόησιν δὲ τῶν συγγραμμάτων εἶχον ἀνάγκην λεξικῶν καὶ ἄλλων βοηθημάτων, διότι πολλὰ πράγματα τοῦ βίου τῶν δοκίμων συγγραφέων ἦσαν ὅλως ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς παρακμῆς, ἡ δὲ γλῶσσα εἶχεν ἀπομακρυνθῇ πολὺ ἀπὸ τῆς τῶν δοκίμων. —

Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπέδρασε πολὺ ἐπὶ τῶν ἀντιγράφων, διότι μὴ ὑπεσύν-

τις οἱ ἄνθρωποι τὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων ἐσημείουν ὑπεράνω τῶν λέξεων τοῦ κειμένου ἢ ἐπὶ τῶν μετοπίων πολλὰς σημειώσεις. τὰς σημειώσεις ταύτας οἱ κατόπιν ἀντιγραφεῖς παρενέβαλλον ἐν τῷ κειμένῳ τόσον ἀκριτως πολλάκις, ὥστε ἐν πολλοῖς δὲν φαίνεται ἡ συναρμογή· ἐντεῦθεν ἄλλη μεταμόρφωσις ἢ διαφθορὰ τῶν ἀντιγράφων. καὶ εἴτε μὲν δυνατὸν τὰ τοιαῦτα παρεμβλήματα νὰ ξεθῶσι, πλὴν τὸ πρᾶγμα καθίσταται ἄλυτον, ὁσάκις τις τῶν μετέπειτα ἀντιγραφέων ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ τὰς τοιαύτας ἀτοπίας. τότε εὑρίσκεται ὁ ἀναγνώστης εἰς δυσχερῆ θέσιν μὴ διακρίνων τὰ γνήσια καὶ τὰ νόθα. —

Παράδειγμα αὐθαιρεσίας παλαιῶν ἑρμηνευτῶν μᾶς παρέχει Κλαύδιος ὁ Γαληνός. οὗτος λέγει ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ἱπποκράτους ἕνεκα τῶν ἰωνισμῶν καὶ τῆς πυκνότητος τῶν φράσεων καὶ διανοημάτων πολλαχῶς μετεβλήθη. ὁ ποιήσας τὰς περισσοτέρας αὐθαιρεσίας ἦτο ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ ἐπικληθεὶς Καπίτων. Περὶ τούτου καὶ τοῦ Διοσκορίδου λέγει ὁ Γαληνὸς ἐν τῷ περὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου «ἐξέδωκαν τὸν Ἱπποκράτην ὑπαλλάττοντες τὰς παλαιὰς γραφάς». καὶ περὶ τοῦ Διοσκορίδου λέγει ὅτι οὗτος προπετῶς τὸ ὑποφάθυρα (ἢ τοῦ ὑποφάθυρος, ὅπερ σημαίνει μαλακὸς πλαδαρός)

εἰς ὑποψίφαρα ἔτρεψε, μὴ νοήσας τὴν πρώτην λέξιν, ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ὑπομελανίζοντα, διότι τὸ ψίφας ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ σκότος παρὰ Πινδάρῳ. Ἀλλ' ὁ ἴδιος Γαληνὸς ἐν τῷ περὶ δυσπνοίας τοῦ Ἱπποκράτους μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπιμελείας ἄλλων ἀντιγραφέων. —

Διὰ τὰ δηλωθῆ ἔτι καταφανέστερον ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφθορὰ μνημονευτέα καὶ μαρτυρία τις τοῦ Πορφυρίου ἐν 8ῳ ὁμηρικῷ ζητήματι (ὁ Πορφύριος ἔγραψεν ὁμηρικὰ ζητήματα). οὗτος ἀναφέρει χωρίον τι τοῦ Ἡροδότου 1,92 ὅπερ φέρεται ἐν τοῖς Φιλήμονος συμμίκτοις. ὁ Φιλήμων λέγει ὅτι τὸ ἄνω χωρίον τοῦ Ἡροδότου Ἀλέξανδρος ὁ Κοττιαεὺς ἔτρεψεν εἰς «τοῖσι Μελησίου» ἀντὶ «τῆσι Μελησίου», διότι τὸ πρὸ τοῦ ἄρθρου ὄνομα εἶνε ἀρσενικόν. καὶ παρεδείξαμεν τοῦτο, λέγει ὁ Φιλήμων, μέχρις οὗ ἀνέγνωσεν ἐν 2.159 «ἀρ..... τάς» ἐξ οὗ δῆλον ὅτι τὸ ὄνομα ἦτο θηλυκόν. ἡ νεωτέρα ὅμως ἐτυμολογία ἀπέδειξεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον «τῆσι» γραπτέον «τοῖσι», τὸ δὲ δεύτερον τὰς γραπτέον τοὺς. —

Αἱ μνημονευθεῖσαι μαρτυρίαι ἀναφέρονται εἰς τὰ παλαιότερα ἀντίγραφα, ἅπερ ὅλα σχεδὸν εἶνε ἐξηφανισμένα, τὰ δὲ ὀλίγα περισωθέντα ἡμῖν καὶ ἐν Ἡρακλείῳ εὐ-

ριθέντα μᾶς παρέχουσι πολλὰ δείγματα σφαλμάτων. Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων τί πρέπει νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἀντιγράφων τῶν πολὺ μεταγενεστέρων, ὧν τὰ ἀρχαιότατα ἀνέρχονται μόνον μέχρι τῆς 8ης μχ. ἑκατονταετηρίδος; ταῦτα περιέχουσιν οὐ μόνον τὰ προγονικὰ ἁμαρτήματα ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἁμαρτήματα ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων εἰσαχθέντα. τὰ ἄριστα λεγόμενα ἀντίγραφα εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα περιέχουσι τὰ ὀλιγώτερα σφάλματα. –

Μέχρι τοῦδε εἴδομεν ποία εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ἀντιγράφων καὶ ἡ ποιότης αὐτῶν μέχρι τῆς εὑρέσεως τῆς τυπογραφίας. ἀφ' οὗ εὑρέθη ἡ τυπογραφία καὶ ἐξηγέρθη τὸ πνεῦμα εἰς Ἰταλίαν, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐζήτησαν νέας πηγὰς πολιτισμοῦ καὶ ἐτράπησαν ἐπομένως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων, οὓς ἐζήτησαν νὰ πολλαπλασιάσωσι διὰ τῆς τυπογραφίας. τότε ἤρξατο ἡ πρώτη ἔκδοσις τῶν συγγραφέων (principes editiones) εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραφέων δύο οἰκογένειαι ἐργάσθησαν, ἡ τῶν Ἄλδων Μανουτίων (editiones Aldinae), αἵτινες ἐν διαστήματι 100 ἐτῶν ἐποιήσαντο 900 ἐκδόσεις, καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Γιούντα (editiones Iuntinae).

ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἀπέβλεπον εἰς τὴν μάθησιν τῶν πραγμάτων, εἶδισον περισσοτέραν προσοχὴν εἰς τὴν ὕλην ἢ εἰς τὸ εἶδος, διὰ τοῦτο κύριος σκοπὸς αὐτῶν ἦτο ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν βεβλίων, ἀδιάφορον ἂν ταῦτα ἦσαν λελαθασμένα ἢ μή. ἀφ' οὗ δὲ ἐτυπώνετο τὸ χειρόγραφον παρημελεῖτο καὶ οὕτω πως ἐξηφανίζετο. τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐγένετο αἰτία μεγίστου κακοῦ, διότι δὲν ἦτε δυνατὸς ὁ ἔλεγχος τῶν γραφομένων ἐν ταῖς πρώταις ἐκδόσεσι.

Καὶ ἐξησφαλίσθησαν μὲν τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα διὰ τῆς τυπογραφίας, καθ' ὅσον ὅμως ταῦτα ἤρξαντο νὰ ἐξετάζωνται μετ' ἐπιστασίας καὶ ἀντίγραφα χειρόγραφα δὲν ὑπῆρχον πρὸς ἀντιπαραβολήν, ἐγένοντο διάφοροι ἐκδόσεις πρὸς διόρθωσιν, αἵτινες ἀκόμη ἐξακολουθοῦσι, καὶ ἐντεῦθεν ἄλλη βλάβη ἤτοι αἱ παραφθοραὶ ἢ αἱ κακαὶ διορθώσεις. —

Emendatio

Ἐξ ὅσων εἴπομεν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οὐδὲν σύγγραμμα ἐστὶν ἀναμάρτητον, τοσαῦται δ' εἶναι αἱ πλημμελεῖς γραφαί, ὥστε καθίζαται ἀδύνατος ἡ ἀνάγνωσις τῶν πρώτων ἀντιγράφων. ἡ κατάστασις αὕτη παρεκίνησε τὸν Veil, τὸν ἐκδότην τοῦ Εὐριπίδου νὰ εἴπῃ ὅτι

τὰ ἀντίγραφα τοῦ ποιητοῦ τούτου εἶνε κόσκινα. Ὁ Βερναρδάκης ἐν τῇ Φοινίσσαις εἰσαγωγῇ ἐπολέμησε τὴν γνώμην ταύτην ἐπών, ὅτι οἱ νεώτεροι μὴ ἐννοήσαντες τὰ παλαιὰ κείμενα τὰ διέφθειραν. δὲν ἔχει δίκαιον· διότι τὰ πλεῖστα τῶν ἀντιγράφων εἶνε πράγματι ἐπιβλαβῆ. παράδειγμα ἔστω τόδε· πρό πολλοῦ ἐξέδωκεν ὁ Σάβας μίαν χρονολογίαν τοῦ Ψελλοῦ εωζομένην ἐν Παρισίοις. ἡ χρονολογία αὕτη παλαιὰ εἶνε νεωτέρα τοῦ συγγραφέως μόνον κατὰ 150 ἔτη ὡς ἔγγιστα, καὶ ἴσως εἶνε τὸ πρῶτον ἀντίγραφον, ἐν τούτοις περιέχει τόσα σφάλματα, ὥστε μεθ' ὅλας τὰς διορθώσεις, ἃς ἐπήγαγεν ὁ πρῶτος ἐκδότης εἶνε ἀκατανόητον καὶ ἐχρειάσθη ἄλλη ἔκδοσις διὰ τὰ κατανοηθῇ. τὰ δὲ τὰ εἴπομεν περὶ τῶν ἀντιγράφων τῶν παλαιῶν, ἄταιρας αἰῶνας ὅλας ἀκέρουσιν ἀπὸ τούτων καὶ διῆλθον διὰ ἐμέτρους ἀντιγραφέως. — πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις πλημμελῶν γραφῶν ἔστωσαν τὰ ἑξῆς παραδείγματα.

α.) παρὰ τῷ Στράβωνι ἐν βιβλ. 11 σελ. 516 τῆς ἐκδόσεως Καζαυβώνος ἀναγινώσκεται « ὁμορεῖ δὲ ἡ Ἀρειὰ τῇ Βακτριανῇ τὴν ὑποστᾶσαν ὄρη τῷ ἔχοντι τὴν Βακτριανὴν ὄπιρ ἀκατανόητον· διότι ὁ Μύλλερος πάνυ ὀρθῶς διώρθωσεν εἰς τὴν ὑπὸ Σταπάσιριν. ὁ Στασάνωρ ἦτο ἡγεμών. —

β.) Παρ' Αθηναίῳ ὑπ 13, 555 Β. ὁ Ἀναξύλας διασύρει τὰς ἑταίρας μεταξὺ τῶν ὁποίων τινα Σινώπην, ἣν παραβάλλει πρὸς ὕδραν καὶ λέγει περί τινος, ὅστις ἔμιγε παρ' αὐτῇ· « πλησίον ὡς τὰ πολλὰ καὶ εἰσὶ ταύτης ἔστι διπλάσιον κακὸν ἢ ὅλως ἀκατανόητον τὸ χωρίον· τί δὲ συμβαίνει; « ὥστ' ἀπαλλαγέσι ταύτης ἔστι διπλάσιον κακὸν διέφθωσεν ὁ Ἄγγλος Δοβρεϋ. —

γ.) Αἴων ὁ Χρυσόστομος ὑπ 64 λόγῳ σελ. 361 τοῦ Ρεϊσκίου λέγει· « ἡ τύχη παρέσχε τῷ Κροίσῳ πλοῦτον.... Λακεδαιμονίοις τὴν Ἀθηναίων θάλασσαν ». ὁ Διδοτ πάνυ ὀρθῶς διώρθωσεν εἰς « Λακεδαιμονίοις γῆν Αθηναίοις θάλασσαν. —

δ.' Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Φωτίου ὑπ λέξει κύνα ἀναγινώσκεται « Σωκράτης τὸν κύνα δοκεῖ πρῶτος ὀνομάσαι », τί δὲ συμβαίνει .... « τὸν κύνα δοκεῖ πρῶτος ὀνόμασαι ». —

ε.' Ἐν Λουκιανοῦ διαλόγοις ἀναγινώσκεται « πέτασον τὸ ἱστίον εἰ πάνυμεν ἢ οὖ ἡ ὀρθὴ χεαρὴ ἔστε « ἐὐπλοοῦμεν. —

στ.' Τὸν Δερκυλίδαν ὠνόμαζον ΣΚΥΦΟΝ, διορθώθη εἰς Σίσυφον ὑπὸ τοῦ Meineke.

ζ) Εἰς τοὺς ἵππεῖς τοῦ Ἀριστοφάνους ὑπῆρχεν ἡ λέξις ΙΟΥΛΙΟΥ, ὅπερ ὁ Πανταζίδης διώρθωσεν εἰς ΚΥΔΙΟΝ. τοῦτο νοεῖται, διότι ὑπῆρχεν ὄνομα Κυδίας-ου. — η) Ἐν Ἑλλην. Ξενοφῶντος 2,4,26 κεῖται «οἱ ἐξ ἄστεως ἱππεῖς περιέτυχον καὶ τῶν ἔξω γέων τισίν», ὅπερ ὁ Παλμέριος πάνυ ὀρθῶς διώρθωσεν εἰς «τῶν Αἰξωνέων», οἵτινες ἀπετέλουν δῆμον κατὰ τὸν Ὑμηττόν. —

θ) Ἐν Ξενοφ. Ἑλλην. 3,4,8, κεῖται «ὅτι μὲν οὖν ἥμενε καὶ τὸν Ἀγησίλαον». τὸ ἥμενε δὲν νοεῖται. Ὁ Κόβητος διώρθωσεν εἰς ἐκίνει. πλὴν καλλιτέρα εἶνε ἡ διόρθωσις τοῦ Πανταζίδου εἰς ἔδακνε, διότι τὸ ΕΛΛΗΝΕ οὐκ ὀλίγον ὁμοιάζει τῷ ΕΔΑΚΝΕ. —

ι) Ἐν Ξενοφ. περὶ πόρων 5 ἐδάφ. 1 κεῖται «αἱ πρόσοδοι προσέρχεται ἐκ πόλεως», ὅπερ διορθώθη εἰς ἵκνεῖται». καὶ πλεῖστα ἄλλα παραδείγματα ἔχομεν, ἐὰν ἀναγνώσωμεν τὰ συγγράμματα τοῦ Cobet. ἓν μόνον παράδειγμα προσθέτομεν ἔτι τὸ ἐν ἀρχῇ τῶν Ἱκετίδων τοῦ Αἰσχύλου, ἀπὸ τοῦ στίχου 1-30· τὸ κείμενον ἦν οὕτω κακῶς ἐρθαρμένον, ὥστε καθίσταται ἀκατανόητον· οὕτως ἀντὶ ἀρθέντα, ἔχει ἀρόεντα «λειποψαμμάθην» λειπομαθῆ «διὰ κῶμ' ἅλιον» διακομαλέων «κέλσαι» κιάσαι, «οἰστροδήνου» οἰστροδώμου «κλάδοι ἐριόστεπτοι» ἱερόστικτοι κλ. καὶ ἔτι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο εἶνε χορικὸν καὶ ἐπομένως ὀλιγώτερον ὠλῃπτον τοῖς ἀντιγρα-

ωῦσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς πεζοὺς συγγραφεῖς ἀπαντῶσιν, οἷον εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Ὑπερείδου, ὃν ἐξέδωκεν ὁ Cobet τῷ 1858 ἀπὸ σελ. 23-26 σημειοῦνται ὅλα τὰ σφάλματα. —

Μετὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα μεταβαίνομεν εἰς ἕτερον ζήτημα. ποῖα εἶνε τὰ αἴτια ταύτης τῆς διαφθορᾶς; οἱ βιβλιογράφοι ἢ οἱ ἀντιγραφεῖς; κατούτων οἱ νεώτεροι κριτικοὶ ἐπιτιμῶσι τὰ βδελυρώτατα ἐπωνύμια, οὐχὶ δικαίως, διότι οὗτοι τὰ μάλιστα μᾶς ὠφέλησαν· οὐδὲ εἶνε ἐπιτετραμμένον τὰ ὑβρίζωμεν ἀναιδῶς ἀνθρώπους δι' ἀκούσια λάθη. μόνῳ τῷ Κοβήτῳ εἶνε τοῦτο ἐπιτετραμμένον, διότι εἶνε λίαν δίκαιος. οὗτος ἐπαινῶν διόρθωσίν τινα, ἣν ἐν αὐτῷ τῷ μεσαίωνι ἐποιήσατο λόγιός τις Ἕλλην, λέγει ποτὲ δὲν ἔλειψεν ἡ ὑφυΐα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. διὰ τοῦτο ἐπισημαίνομεν ὅτι εἶπεν ὁ Madwig περὶ τῶν βιβλιογράφων ἐν τῷ I τόμῳ τοῦ συγγράμματός του. ὅτι δηλ. οἱ βιβλιογράφοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν μοχθηροί, μεταχειρισθέντες δόλον καὶ ἀπάτην ἐν τοῖς ἀντιγράφοις, ἀλλ' ἡμάρτησαν ἀκουσίως. διότι ἐλέχθη ὅτι οἱ ἀντιγραφεῖς ὄντες, ὡς τὰ πολλά, μοναχοὶ μετέβαλλον τὰ ἐν τοῖς ἀντιγράφοις ὑπ' αὐτῶν νομιζόμενα κακὰ χωρία δι' ἄλλων. πλὴν ἔλαμον τὰς λεγομένας παραδιορθώσεις, καὶ εἰς τοῦτο ἔσφαλλον. καὶ γίνονται μέν

τοιαῦται καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ἀλλ' αὗται δὲν ἔχουσι τόσην ἐπιρροὴν ὅσην αἱ τῶν βιβλιογράφων. ἡ δὲ νοθεία, ἡ ὑποβολὴ καὶ ἡ ψευδεπιγραφία ἐμφαίνει δόλον καὶ ἀπάτην καὶ τοῦτο δικαίως ψέγεται. πλὴν μήπως δὲν γίνεται τὸ αὐτὸ ἐν Εὐρώπῃ μὲ τὰ ἀντίγραφα μεγάλων ἀνδρῶν; ἡμεῖς πρέπει νὰ διακρίνωμεν ταῦτα. Καὶ <u>νόθον</u> μέν λέγεται πᾶν ὅτι εἶνε ἀλλότριον τῆς διανοίας καὶ χειρὸς τοῦ συγγραφέως καὶ περιλαμβάνεται εἰς ἕν τι σύγγραμμα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ γνήσιον. <u>ὑποβολιμαῖον</u> δὲ λέγεται τὸ μέρος, ὅπερ γεγραμμένον ὑπ' ἀγνώστου τινὸς ὑποβάλλεται εἰς γνωστὸν σύγγραμμα. Ὁ ὑποβάλλων σκοπὸν ἔχει ὠφέλειαν ἢ ἠθικὴν ἢ ὑλικήν. — καὶ παράδειγμα ἀρχαίων ἔχομεν τὸ ἑξῆς· ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Περιστρώματος ὑπῆρχεν Ὀνομάκριτός τις, ὅστις κατ' ἀναφορὰν ὁ Ἡρόδοτος Ζ, 6, ὑπέβαλλεν εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Μουσαίου νέον χρησμὸν ὅτι αἱ νῆσοι αἱ περὶ τὴν Λῆμνον θὰ ἠφανίζοντο· καὶ γνωσθέντος τούτου ἀπεπέμφθη τῆς αὐλῆς. τοῦτο συνέβη καὶ ἀργότερον πρό πάντων καθ' ὃν χρόνον ἐσχηματίζοντο αἱ δύο βιβλιοθῆκαι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Περγάμου. οἱ φιλόμουσοι οὗτοι βασιλεῖς ἠγόραζον πλεῖστα ἀντίγραφα διὰ νὰ εὕρωσι τὰ ἄριστα γνωρίζοντες ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τὰ ἀντίγραφα ἔχουσι διαφοράς. —

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι διττῶς διέρθω-

ρόν τὰ τῶν ἀρχαίων κείμενα, ἢ διὰ ψευδῶν ἐπιγραφῶν, ἐπιγράφοντες δηλ. ἴδια ἀγνώστων δι' ὀνομάτων συγγραφέων ὀνομαστῶν, ὡς ὁ φιλόπατρις τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τοῦτο εἶχεν ὑλικὸν σκοπόν, ἢ διὰ παρεμβήκης εἰς τὰ γνωστὰ κείμενα γνωμῶν τινων, ὅπως ἐπικρατήσωσιν αὗται δι' ἠθικὸν σκοπόν. π.χ. τὸ περὶ Θησέως λεγόμενον ἐν Ἰλιάδος Α α ἐπεικέλον ἀθανάτοισι ν παρενεβλήθη ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Πεισίστρατον Ἀθηναίων. ὡσαύτως τὸ ἐν Ἰλιάδος Υ.307 α Αἰνείας βίη Τρώεσσιν ἀνάξειν· τῶν Ῥωμαίων τις ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ εἰς τὸ « Αἰνείας γένος πάντεσσιν ἀνάξειν παράβ. Ἀθήναιον 7, 305 καὶ Στράβωνα 13, σελ. 608 κατὰ τὸν Κασταβῶνα. Ἕτερον παράδειγμα εἶναι τὸ ἑξῆς· ἱστορικός τις Ἀναξιμένης ἱκανώτατος ὢν περὶ τὸ μιμεῖσθαι τὸ ἀλλότριον ὕφος ἠθέλησε νὰ διαβάλῃ τὸν ἱστορικὸν Θεόπομπον τὸν Χῖον· ἔκαμε λοιπὸν σύγγραμμα τριπολιτικὸν (ἀπαρχόμενον δηλ. εἰς τὰς τρεῖς πόλεις, Ἀθήνας, Σπάρτην καὶ Θήβας, καὶ ἐξέδωκεν αὐτὸ ζῶντος τοῦ Θεοπόμπου. Ὑποβολαὶ τοιαῦται ἐγίνοντο καὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν. Οἱ Ἰουδαῖοι ὑπέβαλλον δόξας τινὰς Μωσαϊκὰς, ὅπως περιβάλωσιν αὐτὰς μέ κῦρος. Ὑποβολεῖς τοιοῦτοι μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξαν ὁ Ἀριστόβουλος καὶ Ἀριστών. —

Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων

Ψευδεπίγραφα λέγονται. ἐσούμεν τὰ ψευδῆ ἐπιγραφὴν ἔροντα π.χ. μαστιγοφόρος ὢν τῇ ἐπιγραφῇ «Αἴας ὁ μαστιγοφόρος» δὲν εἶνε τῆς χειρὸς τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ προσθήκη τινὸς τῶν μεταγενεστέρων. Ἀλλὰ συνήθως ψευδεπίγραφα καλοῦσι τὰ ὑποβολιμαῖα. ἀλλ' ἐν ᾧ τὰ ὑποβολιμαῖα ἀποδυκνύουσι δόλον, τὰ ψευδεπίγραφα ὅμως οὐχί· διότι οἱ παλαιοὶ καὶ μὲν συνήθιζον διὰ τὰ προλάβωσι τὴν ἀπάτην, νὰ γράφωσι τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματός των, πολλάκις ὅμως ἐξεδίδοντο ταῦτα ἀνωνύμως, διότι ὀλίγοι ἦσαν οἱ γράφοντες ἢ ἦσαν γνωστοί. ἡ διάκρισις αὕτη ἐγίνετο ἐπαισθητὴ κατόπιν, ὅταν συνέστησαν αἱ βιβλιοθῆκαι, πλὴν τότε συνέστησαν ἀκούσιαι πλάναι ὡς πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν συγγραμμάτων. εἶνε δὲ ἀληθὲς ὅτι ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἀπέδειξε τὴν νοθείαν ταύτην τῶν συγγραμμάτων. Οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι π.χ. ἐθεωροῦντο ἔργον τοῦ Ὁμήρου, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Θουκυδίδης ἐπίστευε τοῦτο, πλὴν ὕστερον ἀπεδείχθη ὅτι εἶνε ἔργον μεταγενεστέρας ἐποχῆς. ἡ ὑποβολὴ αὕτη ἐγίνετο εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους· πχ. Σιμωνίδης τις ἐν ἔτει 1850 γράψας Αἰγυπτιακὴν ἱστορίαν τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ πεπαλαιωμένου παπύρου ἐπώλησε ταύτην εἰς τὸν ἐν Λειψίᾳ καθηγητὴν Dindorf, ὅστις μετεπώλησεν εἰς τὸ Βρε-

λίγον, οὐκ ὀλίγος δ' ἐχρειάσθη χρόνος, ἵνα ἀνακαλυφθῇ ἡ πλάνη αὐτη. Ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν διακοπεῖσαν σειρὰν τοῦ μαθήματος διὰ νὰ μάθωμεν κατὰ πόσον πρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ τὰς διαφόρους ἀλλοιώσεις, ἃς ταῦτα ὑπέστησαν. πολλὰ ἔτη τὰ σφάλματα· εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἀπόκειται νὰ διορθώσωμεν ταῦτα, διότι μόνοι ἡμεῖς εἴμεθα οἱ οἰκειότερα πρὸς τοὺς ἀρχαίους, οἱ δὲ ξένοι εἶνι ἀδύνατον νὰ μὴ σφάλλωνται. —

Αἱ ἀλλοιώσεις εἶνε τριῶν εἰδῶν 1) προσθῆκαι, παρεμβῆκαι ἢ παρεμβλήματα (interpolationes)· 2) μέρη ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ χειμένου λείπουσι παντελῶς ἢ ἐκ τούτου προέρχονται τὰ χάσματα (lacunae)· 3) αἱ διάφοροι γραφαί, ὅπου δηλ. μία λέξις αὐτὰ νὰ ἀναγνωσθῇ οὕτως, ἀναγνώσθη ἄλλως. αἱ διάφοροι γραφαὶ προέρχονται ἀπὸ ἀβλεψίαν, ἀπὸ κακογραφίαν ἢ ἀπὸ φθοράν τινα. αἱ φθοραὶ κατάντῶσαι πολλάκις εἰς τὸ γελοῖον προέρχονται ἢ ἐξ ἄλλων μὲν αἰτίαν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς συγχύσεως γραμμάτων. οὕτω τὸ Α, Λ, Δ, πολλάκις συνεχύθησαν π.χ. παρ Αἰσχύλῳ ἐν Ἀγαμέμνονι ἀντὶ θρηϊκίων ΑΗΜΑΤΩΝ γίνεται ΛΗΜΑΤΩΝ, ἀντὶ ΑΗΤΑΙ, ΛΗΤΑΙ, ἀντὶ ΛΙΤΑΙ, ΑΪΤΑΙ, ἀντὶ ΑΩΡΟΣ, ΛΩΡΟΣ. —

Ἐν Ἴωνι Εὐριπίδου 1580 ἀναγινώσκεται « ὅ πάντες ἀργαλῆς » ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ « ὅπλητες ἀργαδῆς »

ἀντὶ CKIAΔION ἐγράφετο ĊKIΔΔION κλ.

Ἐν Κύκλωπι τοῦ Εὐριπίδου 671 ἀντὶ CATECAYCE, CATEKAYCE. ὡς Ἡρακλεῖ μαιν. 19 ἀντὶ CAΘOΔON ὠρηται CAΘOΛON καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅμοια τοῖς ἀνωτέρω. Κατὰ τὴν μεγαλογραμματον γραφὴν συγχέεται τὸ Γ καὶ τὸ Τ, οἷον τὸ ΑΡΓΟΝ ἀντιγράφθη ΑΡΤΟΝ, τὸ τέλεα γέλεα κλ. ἐντεῦθεν καὶ ἡ παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος Γελέοντες, οἵτινες ἀπετέλουν μίαν τῶν τεσσάρων Ἰωνικῶν φυλῶν, ἐς Τελέοντες. ὡσαύτως συγχέονται τὰ γράμματα Ε,Ο,Θ,C, π.χ. τὸ θεῖος ἀντιγράφθη ὅσιος, ἀντὶ τοῦ εὐπλούμεν, εὖ πάθωμεν. παρὰ Στοβαίῳ s 120,5 κεῖται τὸ εὐπάθεια ἀντὶ τοῦ εὐπλοια. ἐς τὸν Λυσίαν 9,2 κεῖται τὸ ἔννοιαν ἀντὶ τοῦ EYHIAN. ἐς τὸν Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασέα 1.13 κεῖται ΟΘΕΝ ἀντὶ τοῦ ΟCΟΝ. παρὰ Ξενοφ. ἐν Ἑλλην. 4,3,21, κεῖται ΛΕΙΑΚ ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ACIAC, ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀγησιλάου 19. ἕτερον παράδειγμα ἔστω τὸ ἐν Λυσίᾳ κατ' Ἀνδοκίδου ἀντὶ εἰκοῦ ἔχει θυσιάσουσι, ἀντὶ μέλλοντος ἔχει ἑστῶτα εὔχεται. τὸ χωρίον τοῦτο διορθοῦται ὡς ἐξῆς θυσίας θύσει κλ. —

ὡσαύτως τὸ Ζ καὶ τὸ Τ, οἷον ἀντὶ Ζαμίαν, ἀντιγράφθη ταμίαν, ἀντὶ ζώναν ἀντιγράφθη τώναν. καὶ πρὸς τὸ Ξ συγχέεται τὸ Ζ, οὕτω τὸ κατερρέιζετο ἀντιγράφθη τὸ κατερρέξετο. ἄλλα γράμματα συγχεόμενα εἶνε τὰ Ν,Η,

Τ. Ι Π, ΙΤ. ΚΙC. οὕτως ἀντὶ ὁμότιτθος ἀνεγνώσθη ὁμότηθος· τὸ καταπιφρόγηκε ἐγένετο καταπιφρόντικε, ἐπειδὴ τὸ ΤΙ ᾗ τὸ Η μυριάκις συγχέονται. τὸ ΔΗ συγχέεται πρὸς τὸ ΑΝ. —

Αἱ προθέσεις ΕC ᾗ ΕΚ συχνότατα συγχέονται. Ἐν τοῖς ἀνεγράφοις δὲν διακρίνονται, διότι γράφονται σχεδὸν ὁμοίως ᾗ μόνον ἐκ τῆς ἐννοίας τίθεται ἔτε ἡ μία ἔτε ἡ ἄλλη πρόθεσις. τὸ τοῦ Μενάνδρου παρ' Ἀμμωνίῳ ἔκτην ἐπὶ δίκα, ἀνεγνώσθη εἰς τὴν ἐπὶ δίκα κλ. ἡ αὐτὴ σύγχυσις παρατηρεῖται ᾗ εἰς τὰ ἀντίγραφα τὰ γεγραμμένα διὰ τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς.

Β΄α

Ἐν τῇ μικρογραμμάτῳ γραφῇ συγχέονται τὸ α ᾗ αι, διότι τὸ α δὲν διαφέρει τοῦ αι. ὡσαύτως τὸ λι πρὸς τὰ τρ ἢ ῃ. ὅθεν τὸ αἰτία μεταβάλλεται εἰς ἀξία. παρὰ Μενάνδρῳ κεῖται α πλείστων ἀγαθῶν ἀξία ἀντὶ τοῦ παρά τῷ Στοβαίῳ ὀφθοῦ α πλείστων ἀγαθῶν αἰτίαν. διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τι στρύνω συγχεται πρὸς τὸ ὀξύνω. ὡσαύτως συγχέονται τὸ α ᾗ ἡ δίφθογγος ω, ἐπειδὴ γράφονται ὁμοίως· οὕτω κεῖται που τὸ διαπέπλωκεν ἀντὶ τοῦ διαπέπλακεν, ἀντὶ τοῦ ἀξένου εἶνε ὠξένου (παρὰ Πλουτ. σελ. 602). ὡσαύτως τὸ ε συγχέεται μὲ τὸ η ᾗ κ· οὕτω οὐῆρος γίνεται οὖκρος, τὸ ἐλίτοις, καὶ τοις κλ. ὡσαύτως τὸ δ ἦχε οἷον ᾗ σήμερον

σχῆμα ἐν τῇ μικρογραμμάτῳ γραφῇ ξ, ἀλλ' ἐκτυπομένου ὀλίγον πρὸς τὰ κάτω ὡς γίνεται δι. ἡ πρόθεσις δι(ὰ) συγχέεται πρὸς τὴν ἐξ, ἥτις γράφεται ὁμοίως, οὕτω τὸ διηπάτησι συγχέεται πρὸς τὸ ἐξηπάτησε κλ.

Συγχέονται ὡσαύτως τὸ ν, ρ καὶ λ (Γ, Ρ Μ).

Πλὴν καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἤχου τ.ἔ. τοῦ ὁμοιοφθόγγου ἐνεύθησαν οὐκ ὀλίγαι συγχύσεις, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον τὰ ἀντίγραφα ἐγράφοντο καθ' ὑπαγόρευσιν, π.χ. τὸ ε, υ, οι, η, ει, συνεχέοντο ἐκ τοῦ ὁμοιοχρόνου, ὡσαύτως τὸ ε καὶ αι. καὶ ἐν πολλαῖς ἡ ἔννοια εἶνε ἱκανὴ νὰ δείξῃ τὸ λάθος, ἀλλ' ἐν ἄλλοις διαστρέφει καθ' ὅλον τὸ χωρίον· οἷον παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Σύλλα κεφ. 2ᾳ εἶνε γεγραμμένον α ἀνέθηκεν εἰκόνας τροπαιοφόρους χ ἀντὶ α ἀνέθηκε νίκας π. τὸ ὀρθὸν κεῖται ἐν βίῳ Μαρίου 34 εἰκόνας τροπαιοφόρους. τὸ ε καὶ αι· οὕτω ἐξέπεσε, ἀντὶ ἐξέπαισε κλ. τὸ ὄνομα Κυνέγειρος οὕτως ἐγράφετο μέχρι τινός, ἀλλ' ἤδη προτίνεται ἡ γραφὴ Κυνέγιρος (κύων ἐγείρω). ὁ Cobet ὑποστηρίζει τὴν δι' ε γραφήν, ἀλλὰ τότε ἔδει ἦτο Κυνηγέτης. ἕτερον αἴτιον διαφθορᾶς γραφῆς εἶνε καὶ τὸ ἑξῆς· ἐν τοῖς ἀντιγράφοις ἀντὶ τοῦ πρώτος, δεύτερος κλ. ἐγράφετο Α.Β. οὐ μόνον ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐν συνθέσει· οὕτως εἶνε γεγραμμένον ἀποτάριος ἀντὶ πρωτοποτάριος. παρ' Ἡσυχίῳ κεῖται ὑπηέτορος, ὅπερ σημαίνει ὑπαίτης καὶ ὅπερ ἐγράφη θέτης. ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐ-

ὅμως ἀντίγραφα δὲν συνέβαινε τοῦτο, ἀλλ' ἤγραφον ἐν συνεχείᾳ, ὡς τὰ μεταγενέστερα ἐσημειοῦντο τὰ πρόσωπα διὰ μιᾶς κεραίας, ὡς τὰ ἀκόμη μεταγενέστερα ἠφάνιστο τὰ ἀρχικὰ γράμματα, ἀλλὰ ἢ πάλιν συνέβαινον συγχύσεις, διότι στίχοι π.χ. τοῦ Κρέοντος ἀποδίδονται εἰς τὴν Κλυταιμνήστραν. ὅτι μὲν ἀληθὲς ὅτι τινὰ διωρθώθησαν, ἀλλὰ ὑπάρχουσι πολλά, ἅτινα περιμένουσι διορθωτάς. τοιαῦτα παραδείγματα εἶνε ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους, ἡ Ἰσμήνη λέγει ὅτι ἡ Ἀντιγόνη ἢ ὁ Αἵμων ἦσαν καλῶς ἠρμοσμένοι. πρὸς ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ Κρέων « ἐγὼ κακὰς γυναῖκας στυγῶν· μετὰ δὲ στίχον 572 λέγεται « ὦ φίλτατε Αἵμων, ὡς ἀτιμάζει πατέρα· ὁ στίχος οὗτος ἀποδίδοται τῇ Ἰσμήνῃ. ἀλλ' ὁ στίχος οὗτος πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ἀντιγόνην. τὴν γνώμην ταύτην ἔχει ἢ ὁ Μπέκ, ὁ δὲ ἡμέτερος Σεμιτέλος ἀποδίδει τῇ Ἰσμήνῃ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν, διότι κατωτέρω λέγεται πρὸς σὸν λέχος ὅπερ σημαίνει ἡ σύζυγός σου. ὁμοίως κακῶς ἀποδίδονται οἱ στίχοι 935 εἰς τὸν Κρέοντα, διότι τοῦτο εἶνε ἀπάδουσιν εἰς τὸν Κρέοντα, ὅστις ἦτο ἀμείλικτος, νὰ λέγῃ ὅτι ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ δώσω σοι βάρος. διὰ τοῦτο ἀποδοτέον τὸ δίστιχον τοῦτο εἰς τὸν χορόν. ὡσαύτως εἰς τὰς Ἱκέτιδας τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ τοῦ στίχου 1122–1165 εἰς τὰ χειρόγραφα δὲν ὑπάρ-

χουσι πρόσωπα, διὰ τοῦτο πλείονες ὑπὸ διαφόρων ἐκδοτῶν. τοιαῦτα χωρία ὑπάρχουσι πλείονα, οἷον παρὰ Ξενοφῶντι ἐν Κύρου Παιδείᾳ 1,3. ἢ ἐν Λίαντι 866 ἢ ὡς τὸν Γοργίαν τοῦ Πλάτωνος. —

Εἴπομεν ὅτι πολλάκις οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἔγραφον ἀκριβείας χάριν τάξεις, ἀλλὰ βραχυγραφικάς τινας σημειώσεις ἢ ἐπιτομάς. οὕτω π.χ. ἀντὶ σταυρός, ἐγράφετο ΣΤΡΟΣ, ἀντὶ θεός ΘΟΣ, ἀντὶ οὐρανός, ΟΥΝΟΣ κλ. ὅμοιον παράδειγμα ὑπάρχει ἐν λόγῳ τοῦ Ἰσαίου ἐν ἀρχῇ «μὴ λίαν οὕτως ΑΓΝΟΗΘΕΝΤΑ» ἔνθα οὐδὲν τὸ ἀγνοηθέντα σημαίνει· διὰ τοῦτο ὁ μέγας κριτικὸς Cobet ἔλεγεν, ὅτι ἐν τοῖς χειρογράφοις εἶχε γραφῇ ΑΓΝΟΘΝ, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ τῷ κυρίῳ ὀνόματι Ἀγνόθιον, τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ἀρεοπαγιτίκου λόγου, ὅτι ὁ Ἰσαῖος ἔγραφε μόνον πρὸς Ἀγνόθιον. τοιαῦται ἀλλοιώσεις διὰ ὑπάγονται εἰς κανόνα· οὕτω π.χ. ἐν λόγῳ τοῦ Δυσάρχου ὑπάρχει ΕΠΑΙΓΟΣ, ὅπερ εἶναι ἀντὶ τοῦ ἔπαγχος. ὅμοιον εἶναι παρὰ Ξενοφῶντι ἐν Κύρου Παιδείᾳ 6,2,31 ἔνθα κεῖται ΕΠΙΛΙΤΟΝ ΤΕ ΑΓΕΙ, ὅπερ ὁ κ. Παπαζήδης διόρθωσεν εἰς «ἐλαχιστόν τε ἄγει». ἐνταῦθα δὲ τὸ ἄγει σημαίνει ζυγίζει. —

Ἤδη μεταβαίνομεν εἰς ἕτερόν τι εἶδος ἀλλοιώσεως, αἵτινες γίνονται διὰ προσθήκης ἢ αἰ' ἀφαιρέσεως. ἐνταῦθα ἀνάγονται αἱ λεγόμεναι διττογραφίαι (ὅταν

γράφη ΑΝΔΡΑCC δηλ. ἄνδρας 200, ὁ ἀντιγραφεὺς μὴ εἰδὼς τὴν σημασίαν παρέλιπε τὸ 200. ὡσαύτως ἐὰν τυχὸν ἦτο γεγραμμένον ΤΤΑΛΑΤΑ τ. ἔ. 300 τάλαντα, ὁ βιβλιογράφος ἔγραψε μόνον τάλαντα παραλείψας τὸ πρῶτον Τ, ὅπερ σημαίνει 300.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλο αἴτιον φέρον ἀλλοίωσιν. οἱ παλαιοὶ ἔγραφον τὰ βιβλία, ὅπως τὰς ἐπιγραφάς. τὸ μόνον σημεῖον τῆς στίξεως ἦτο μία κεραία, ἥτις γράφεται πρὸς ἀριστερά τῆς σελίδος, ἐκεῖ διέκρινέ τις τὰς τελείας. τοῦτο διέμενεν ἐπὶ πολὺ ἄγνωστον, μέχρις ὅτου ὁ Sauppe ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ κεραία ἦτο τὸ μόνον σημεῖον τῆς τελείας. τοῦτο φέρει μεγάλας συγχύσεις, τὰ διαλείμματα, ἅτινα ἀφίστανται ἐν τῷ μέσῳ τῶν λέξεων. εἴδομεν π.χ. προηγουμένως ὅτι τὸ Αἰξωνίων ἐγένετο ἔξω νίων κλ. τοιουτοτρόπως ὁ Κοραῆς εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ Ἡλιοδώρου διώρθωσε τὸ ἐξῆς τοῦ Ἡσυχίου· γραμματεὺς σημαίνει ἀναγνώστης, γράμματα εἰδὼς καλῶς, εἰς γραμματοδιδάσκαλος δηλ. τὸ γράμματα εἰδὼς καλῶς, τὴν περίφρασιν ταύτην ὧν περιφράσων ὁ Ἡσύχιος ἦτο ἠθρός. ὅμοιόν τι εὕρηται εἰς τὸν Ἡσύχιον αὖραι, ὅπερ σημαίνει λαγοί Ἴσαυροι. εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τὸ Ἴσαυροι οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει. τοῦτο λοιπὸν ὁ Κοραῆς εἰς ἢ σαῦροι. ἐπίσης χωρίον τι εἰς τὸν Λυσίαν περὶ τραύματος, ἐδάφ. 19 « ἀλλὰ λοιπὸν τὸ τῶν πάντων », ἐξ οὗ οὐδεμία ἔννοια προκύπτει, ἕνεκα τούτου ὁ Κοραῆς

διώρθωσεν εἰς «ἀλλ' ἀλογώτατον πάντων» ὅμοιον χωρίον ὑπάρχει εἰς τὸν κατ' Ἀγοράτου λόγον ἰδάρ. 34 α τοιοῦτον δεινὸν τῇ πόλει τῇ πόλει ἐγίνετο, ὅπερ ὁ Δαμμρε διώρθωσεν «τί οὖ τῶν δεινῶν τῇ πόλει ἐγίνετο» ὅμοιον εἰς τὸν Ψιλλὸν ἐν σελ. 23 στίχῳ 8 α ἢ χασμὸν εἶχε ἢ τῷ παντὶ συνεβράσετο σώματι» ὅπερ διώρθωσεν ὁ κ. Παπαζιάδης εἰς «καγχασμόν ....» ὅμοιον εἰς τὸν Λυσίαν «ἦραν γε αὐτῶν κατηγόρουν» ἡ ὀρθὴ τούτου γραφὴ εἶνε «σφῶν γε αὐτῶν κατηγόρουν». ὁ Cobet γράφει ὅτι ἓν ἐπίγραμμα, ὅπερ εὑρέθη ἐν Κύπρῳ εἶχε ὡς ἑξῆς· «οὐκαποσισται δασπάριοι ξένε χαῖρε προσεῖπας» εἷς γάλλος ἰδιώτης δημόσιον ὡς ἑξῆς «οὐκ ἄκος ἔσται δ' ἀσπάριοι ξένε προσεῖπας χαῖρε» ἕτερός τις διόρθωσεν ὡς ἑξῆς «οὐ κακὸς δ' ἀσπασμὸς ξένε προσεῖπε χαῖρε». ἀλλ' ὀρθῶς λέγει ὁ Cobet ὅτι αἱ διορθώσεις αὗται εἶνε ἁμαρτίαι τῷ ποιητῇ ἢ οὐχὶ διορθοῦν. διὰ τοῦτο ὁ Cobet διόρθωσεν εἰς «οὐ κακὸς ἔσθ' Ἅιδης πάρεστι ξένε προσεῖπας χαῖρε» = δὲν εἶνε κακὸς ὁ Ἅιδης ξένε, πίστευσε μου ἵνα χαίρῃς. —

Ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ὑπάρχει ἢ ἄλλο αἴτιον, ὅπερ συντελεῖ εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ποιητῶν ἢ συγγραφέων τῶν μεταχειριζομένων διαλόγους. τὴν σήμερον ὅταν τις γράψῃ δράμα τι σημειοῖ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος ἢ δύναται νὰ προέλθῃ σύγχυσις. εἰς τὰ παλαιὰ ὅμως

γράφηται τι δίς) ὅπερ ἔπρεπε νὰ γραφῇ ἅπαξ) ὡς ἡ ἁπλογραφία (ὅταν γράφηται τι ἅπαξ, ὅπερ ἔπρεπε νὰ γραφῇ δίς). πολλαὶ τῶν διττογραφιῶν τούτων εἶνε εὐκολοι, ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφέρουσιν ἀλλοίωσιν τῆς ἐννοίας. οὕτω π.χ. ὑπάρχει ὡς λόγου τινα τοῦ ὑπερίδου α εἰς ἀγγελίαν δοῦναι = εἰς τὴν ἀγγελίαν δοῦναι· ἐπίσης α τοῦτο τὸ ψηφίσασθαι. εἰς τὸν Διόδωρον 8, 25, 5, ὑπάρχει ἁπλογραφία α ἀπαδημίαν πόλιν ἑωρακέναι ἐλευθέραν τὴν τῶν Μιλησίων ν ἔνθα λείπει ἡ συλλαβὴ μίαν, ἥτις δὲν δύναται νὰ λείψῃ, διότι θέλει νὰ δακρύῃ τὴν πόλιν τῶν Μιλησίων ἀπὸ τὰς ἄλλας. ὡσαύτως εἰς τὸν Διόδωρον ὑπάρχει εἰς τινα χρησμὸν α Σικελὴν χθόνα ν ἔνθα λείπει τὸ καλήν. —

Ὅμοιον εἶνε τὸ ἐν τῷ ψευδοπλουτάρχῳ στιλ. 1080 α ὡς παρὰ Πλάτωνι δὲ ἄγοντε ὡς φέροντε ν ἔνθα εὐτέβη ἁπλογραφία αὐτὶ α ὡς παρὰ Πλάτωνι ἰδιά. ἄγοντε ὡς φέροντε ν ὡς ἕνεκα τούτου ἐπῆλθε σύγχυσις (ἴδε Πλάτωνα ἐν Φαίδωνι 237 Δ). Ὅμοιον εἶνε παρὰ Ξενοφῶντι ἐν βίῳ Ἀγησιλάου βιβλ. β'. ἐδάρ. 27 α ἀπέπλωσεν ἅπασαν. τοῦτο τινὲς συμπληροῦσι ὡς ἐξῆς α ὡς ἐνταῦθα οὖν, τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν. ἐκτὸς τούτων τῶν διττογραφιῶν ὡς ἁπλογραφιῶν ὑπάρχουσι μεγαλύτεραι παρεμβῆναι ὡς χάσματα. —

Χάσματα.

Εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς πείρας ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς

μετακίνητα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς στίχου εἰς τὸν ἕτερον ἢ τῆς μιᾶς λέξεως εἰς τὴν ἄλλην. ἐντὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι αἰτίαι ἕνεκά τῶν ὁποίων συνέβαινον τὰ χάσματα. αὗται δὲ εἶνε ὅτι ὁ βιβλιογράφος δὲν ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ ἕνεκα τοῦ δυσαναγνώστου. καὶ ὁ μὲν εὐσυνείδητος βιβλιογράφος ἄφινε κενὸν τὸ δυσανάγνωστον ἔχων ἐλπίδας ὅτι θὰ εὑρεθῇ ποτε ἄλλο χειρόγραφον, ἐξ οὗ δύναται νὰ συμπληρωθῇ τὸ κενόν. πολλάκις δὲ συνεπληροῦντο τὰ κενὰ δι' εἰκασίας· τὰ χάσματα εἶνε τὰ ἀκινδυνότερα. ἀλλὰ κατόπιν ἤρχετο τρίτος τις βιβλιογράφος, ὅστις ἔγραφε τὰς λέξεις ἐν συνεχείᾳ ἢ συνεπληροῦντο τὰ κενά. ὁ βιβλιογράφος οὗτος οὐ μόνον προσέθετεν ἴδια, ἀλλὰ ἢ τὰ ὑπάρχοντα διώρθου. τοῦτο δὲ εἶνε τὸ πάντων χείριστον· συνέβαινε δὲ ἰδίως εἰς τὰ χορικὰ τῶν τραγικῶν. περὶ τούτου τοῦ εἴδους τῶν χασμάτων παρέχει μαρτυρίαν βιβλιογράφος τις λέγων « τὸ χωρίον τοῦτο ἀσαφέστατόν ἐστι... τοῦτο λέγει ὁ βιβλιογράφος εἴς τι χωρίον τοῦ Πλατάρχου. παράδειγμα ἔχομεν παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τοῖς Ἑλλην. βιβλ. 3 κεφ. 2, 27, ἔνθα κεῖται « βουλόμενοι δὲ περὶ Ξενίαν τὸ λεγόμενον μεσόγειον ἀποτειχίσασθαι τὸ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀργύριον δι' αὐτῶν προσχωρῆσαι τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἐκπεσόντες ἐξ οἰκίας χ. οὐδεμία ἔννοια ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, καὶ

ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι χάσμά τι συνέβη. τὸ χωρίον τοῦτο ὑπάρχει ὅλως διαφορετικὸν εἰς τὸ Βινετικὸν χειρόγραφον, ὅπερ παραδίδεται ὁ Cobet εἰς τὴν ἔκδοσίν του. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν οὔτε εἰς τὸ χειρόγραφον τὸ Βινετικόν, οὔτε εἰς τὸν Cobet, δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν καλλίστην ἔννοιαν ἐκ τῆς γραφῆς τῶν ἄλλων χειρογράφων, ἐὰν ποιησώμεθα μερά τινας διορθώσεις (περὶ τοῦ Ξενίου μαρτυρεῖ ὁ Παυσανίας ἐν βιβλ. 3 κεφ. 8, 2). ἐὰν λοιπὸν ἀντὶ τὸ λεγόμενον γράψωμεν τὸν λεγόμενον, τὸ δι' αὐτῶν, δι' αὐτῶν, ποιήσωμεν δὲ εἰς τὸ προσχωρῆσαι τὴν λέξιν πόλιν, ἔχομεν ἀρίστην ἔννοιαν τοῦ χωρίου τούτου. ἴδε Ξενοφῶντα ἐν Ἑλλην. 1, 1, 35, ἔνθα κεῖται κράτιστον, ὅπερ ἔστε ἀντὶ τοῦ Κράτιστον, ὅπερ εὕρηται ἐν τῷ Βινετικῷ χειρογράφῳ. ὑπὲρ τούτου συνηγορεῖ καὶ τὸ ἑπόμενον α δόξαν δέ τούτοις, ὅπερ προϋποτίθησι τὸ ἔδοξε, ὅπερ μόνον ἐν τῷ Βινετικῷ χειρογράφῳ ὑπάρχει. ὁ Dindorf δὲν παραδέχεται τὴν γραφὴν τοῦ Βινετικοῦ χειρογράφου, διότι κατωτέρω λέγει ἔχετο, μεταχειρίζεται δηλ. ἑνικὸν ἀριθμόν, ἀλλ' οὐδεμίαν δύναμιν ἔχει. —

Ὡσαύτως ἴδε Πλούταρχον ἐν βίῳ Αἰμιλίου Παύλου κεφ. 9, ἔνθα ὑπάρχουσι χάσματα, ἅτινα συμπληροῦνται μὲν ἀλλ' ἀδεξίως χωρὶς οὐδεμίαν τὰ προκύπτουσα. ἐπίσης καὶ εἰς τὸ 4ον κεφ. τοῦ Πλουτάρχου

ἐν βίῳ Τιμολέοντος. πολλάκις γίνονται διασκευαί, αἵτινες πολλάκις εἶνε τερατώδεις. οὕτως εἰς τὸν παιητὴν Βάβριον εἰς τὸν μῦθον ὑπ' ἀριθ. 72 στίχ. 8 κεῖται ἡ χαίτην δ' ἔμελλε τὴν ἐμὴν καταισχύνην ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τὸ ἐμὴν καταισχύνην ἐξέλιπε· διορθωτὴς δέ τις διώρθωσεν ὡς ἔξης ἡ κακὴν δέ μελέτην ἐπ' ἐμοὶ τῆς ὁδοῦ τρίβειν· ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο συμπληροῦμεν διὰ τοῦ ἡ τὴν ἐμὴν καταισχύνην διότι ὑπάρχει σῶον εἰς τὸν Στράβωνα. —

Παρεμβλήματα.

Τὰ αἴτια τὰ παράγοντα τὰ παρεμβλήματα εἶνε α') διασκευαὶ γιγνόμεναι ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, ὡς τοιαῦται ἐγένοντο εἰς τὸν Ὅμηρον, εἰς τοὺς τραγικούς. εἰς τὰς τραγικοὺς ἐγένοντο τὰ παρεμβλήματα ὑπὸ τῶν ὑποκριτῶν βελόντων νὰ ἐγείρωσι τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν ἀκροατῶν. ἄλλοτε δὲ ὑπ' ἄλλων ποιητῶν, οἵτινες ἐλάμβανον τὰ ποιήματα τῶν ἀρχαίων τραγικῶν διὰ νὰ ἀγωνισθῶσι καὶ λάβωσι τὸ βραβεῖον. β') διότι οἱ παλαιοὶ οἱ ἀναγινώσκοντες τὸ χειρόγραφον ἔγραφον εἰς τὸ περιθώριον σημειώσεις, ἃς ὁ βιβλιογράφος παρελάμβανεν εἰς τὸ κείμενον νομίζων ὅτι ἦσαν τοῦ συγγραφέως. τοιούτων παρεμβλημάτων παραδείγματα ἔχομεν τὰ ἑξῆς· εἰς τὸν Λυσίαν ὑπὲρ ἀδυνάτου ἐδάφ. 3 εὑρίσκεται ἡ ἰᾶσθαι καλῶς ἔνθα τὸ καλῶς ἦτο γεγραμμένον εἰς τὸ περιθώριον ὑπό τινος ἐπιδοκιμάζοντος τὴν γνώμην τοῦ Λυσίου. ἴδε Αλκι-

φυλλάδ. φα

φρονα ἐπιστολῶν 3,7 ἵνα κεῖται
α δία γὰρ οἵ

α πάσχει τὰ δίκαια λακόπλουτοι εἰργάσαντό μι. τὸ πάσχει τὰ δίκαια προσετέθη ὡς τὸ περιθόριον ὑπό τινος, ὅστις εἶπεν «καλὰ τὰ παθαίνης». ὡραιότατον παράδειγμα τοιαύτης παρεμβολῆς εὑρίσκομεν παρ' Ἰουλιανῷ τῷ παραβάτῃ ἐν λόγῳ 8, 240 α ἀκούειν δὲ χρὴ τῶν ἐξῆς ὡς τοῦ Περικλέους αὐτοῦ». τοῦτο δὲν εἶνε ἴδιον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλ' ἄλλου τινός, ὅστις διὰ τούτων ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ εὐθὺς ἑπόμενος λόγος «ἐμοὶ μέν .... » ἐξέρχεται ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Περικλέους.-

Ἀλλὰ πολλάκις ἡ ὀξυδέρκεια τῶν κριτικῶν ὑπερβαίνει τὰ ἐσκαμμένα· πολλάκις δηλ. οἱ κριτικοὶ θεωροῦσι ὡς παρεμβλήματα λόγους αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως· οὕτως ἐν τῇ Κύρου Παιδείᾳ βιβλ. 8 κεφ. 1, ἐδάφ. 4, κεῖται «ἐπεμέλετο αὐτῶν ὅπως ἀναμφιλόγως ἀεὶ ἀνδράποδα διατελεῖεν». τοῦτο ὁ Cobet θεωρεῖ ὡς παρεμβλημα. τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν, διότι ὁλόκληρος ἡ παράγραφος ἐμφαίνει ἐρωτείαν τῆς πικρίαν ἐκ μέρους τοῦ Ξενοφῶντος. ὡσαύτως ὡς τὸ 7,3,15-17 τῆς Κύρου Παιδείας ὑπάρχει χωρίον τι, ὅπερ ὁ Sintenis θεωρεῖ ὡς absurdum, ὡς ἀτοπώτατον δηλ. παρέμβλημα. τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν, διότι τὸ χωρίον δύναται καλλιστα νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ μικρᾶς διορθώσεως. Δύναταί τις θέλων νὰ

νὰ ἴδῃ τινα τὰ ὀρθῶς παρεμβλήματα, καὶ τίνα ἐν ᾧ δὲν εἶνε τοιαῦτα, ὑπελήφθησαν ὡς τοιαῦτα, νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Γαληνὸν Κλαύδιον περὶ ψυχῆς παθῶν γνωτέραν ἴδωσιν. –

Περὶ διορθώσεως.
emendatio.

Ἀφ' οὗ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων ἐν Ἰταλίᾳ διεδόθησαν ταῦτα εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐξεδόθησαν πολλὰ συγγράμματα καὶ αἱ ἐκδόσεις αὗται ἐγένοντο οὐχὶ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας. εἰς τὴν ἐκτύπωσιν καὶ διόρθωσιν τῶν χειρογράφων μετεχειρίσθησαν καὶ Ἕλληνας. διατὶ δὲ οἱ ἀρχαῖοι δὲν ~~διόρθωσαν~~ ἐφρόντιζον νὰ εὕρωσι τὸ ἄριστον χειρόγραφον καὶ περὶ τῆς ἀκριβοῦς διορθώσεως καὶ καταλήψεως τῶν συγγραφέων, τούτου αἴτιον εἶνε, διότι ἤθελον μόνον διαδόσεις νὰ ἐπιτύχωσιν. ἀλλὰ τῷ χρόνῳ οἱ τοιοῦτοι ἦλθον εἰς χωρία, ἄτινα δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσι. ἐγένοντο λοιπὸν ἀμφιβολίαι ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθὸν καὶ ἐφρόντιζον πρὸς εὕρεσιν ἄλλων χειρογράφων καὶ ἤρξαντο παραβάλλοντες τὰ διάφορα χωρία, καὶ ἀφ' οὗ ἤρξαντο μανθάνοντες τὴν γλῶσσαν πολλὰ χωρία διώρθωσαν ἐξ εἰκασίας. Πολλαὶ δὲ τῶν διορθώσεων τούτων ἀναντιρρήτως ἦσαν ἐπιτυχεῖς· τοῦτο ἐγέννησεν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν ἀντίδρασιν· οὕτω λοιπὸν οἱ κριτικοί, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραφέων διηρέθησαν εἰς ἄγαν συντηρητικούς, οἵτινες οὐδεμίαν δι-

ὀρθωσιν ἐποίουν ἂν μὴ αὐτὴ μαρτυρῶτο ὑπό τινος ἀντιγράφου, καὶ ὡς ἄγαν ῥιζοσπάστας, οἵτινες ἔλεγον ὅτι ἀφ' οὗ ὑπάρχουσι χωρία, ἐν οἷς ὁ συγγραφεὺς παρίσταται ὡς βλάξ, πρέπει ταῦτα νὰ διορθωθῶσιν. ἐπὶ τοῦ πολέμου τῶν συντηρητικῶν καὶ ῥιζοσπαστῶν ἐγεννήθη ἡ ὀρθὴ μέθοδος, ἥτις ἀκολουθεῖ τὴν μέσην ὁδόν. ἡ μέθοδος αὕτη ὡς γέννημα τῆς ἱστορίας ἐκατονταετηρίδος. ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Hermann καὶ ἔφθασε μέχρι τοῦ Ὁλλανδοῦ Cobet. τὸ πρῶτον ἔργον, ὅπερ νομίζει ἡ νέα μέθοδος ὡς καλόν ἐστι νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν παράδοσιν, νὰ ἴδῃ δηλ. ἀκριβῶς τί παραδόθη. ἐπὶ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς παραδόσεως δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν 1) πολλῶν συγγραφέων ἢ ποιητῶν τὸ κείμενον δέν διεσώθη εἰ μὴ ἐν ἑνὶ μόνῳ χειρογράφῳ, ὡς οἱ λόγοι τοῦ Ὑπερείδου, τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Εὐδήμου, ἡ τέχνη τοῦ Εὐδόξου, οἱ μῦθοι τοῦ Βαβρίου, ἡ χρονολογία τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ. ἐνταῦθα ὀφείλει τις νὰ ἀπαγνώσῃ μετὰ μεγίστης ἀκριβείας τὸ ἓν τοῦτο χειρόγραφον καὶ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν. 2) εἴτε δυνατὸν τὰ πολλὰ χειρόγραφα νὰ εἶνε ἀντίγραφα ἑνὸς καὶ μόνου· τότε ἐὰν πρόκηται ν' ἀποκατασταθῇ τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως, ὁ κριτικὸς θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ ἓν χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐπήγασαν τὰ ἄλλα· π. χ. οἱ ῥητορικοὶ λόγοι τοῦ Λυσίου σώζονται ὡς

πολλὰ χειρόγραφα. πάντες δὲ οἱ κριτικοὶ ἐνόμιζον ὅτι τὸ ἄριστον τῶν χειρογράφων εἶνε τὸ ἐν Φλωρεντίᾳ εὑρισκόμενον· ἀλλὰ τὸ 1840 ὁ Saupe ἀναγνώσας τὸ χειρόγραφον ἀπέδειξε δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν διδάσκαλόν του Hermann ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο τὸ νομιζόμενον ἄριστον εἶνε διεσκευασμένον. ἀπέδειξε δὲ ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Λυσίου περιέχονται εἰς ἓν μόνον χειρόγραφον τὸ ἐν τῷ κώδικι τῷ Palatino εὑρισκόμενον. —

Ὅμοια ἀντίγραφα εἶνε πολλά, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου. τὸ ἄριστον τῶν χειρογράφων εἶνε τὸ ἐν Φλωρεντίᾳ εὑρισκόμενον, ὅπερ εὑρέθη κατὰ τὴν 10ην μ.Χ. ἑκατονταετηρίδα. ὡσαύτως ὁ Ἀθήναιος σώζεται ἐν πολλοῖς χειρογράφοις· τὸ ἄριστον ὅμως εἶνε τὸ ἐν Βενετίᾳ εὑρισκόμενον. —

3) τῶν πλείστων συγγραφέων τὰ χειρόγραφα εἶνε πολλὰ καὶ ἐκ πολλὰς πηγὰς ἀναγόμενα, ὥς τοιαύτην περίπτωσιν οὐ μόνον ἄκριτοι τῶν κριτικῶν δίδουσι σημασίαν εἰς τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων· ἡ ὀρθοτέρα κριτικὴ μέθοδος, ἀφ' οὗ ἐξακριβώσῃ τὸ περιεχόμενον τῶν χειρογράφων προσπαθεῖ δι' ἀντιπαραβολῆς τῶν χειρογράφων νὰ εὕρῃ συγγενείας τινὰς ἐξ αὐτῶν, νὰ εὕρωσι δηλ. οἰκογενείας τῶν χειρογράφων. Ἀφ' οὗ ἐξακριβώσῃ τοῦτο πειρᾶται ὁ κριτικὸς νὰ εὕρῃ ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν οἰκογενειῶν, μίαν κοινὴν πηγήν, νὰ εὕρῃ δηλ. τὸ ἀρχέ-

τυπον· ἀλλ' ἡ ἀναγωγὴ τῶν χειρογράφων εἰς ἓν ἀρχέτυπον ἔχει πολλὰς αὐθαιρεσίας. ὅταν τοιουτοτρόπως ἐξακριβωθῇ ἡ παράδοσις, τότε ὁ διορθωτὴς τὰ χωρία, ἅτινα διορθοῦνται ἐκ τῶν ἀντιγράφων, θὰ διορθώσῃ ταῦτα ἐκ τῶν ἀντιγράφων. ἀλλ' ὅταν τὰ ἀντίγραφα εἶνε διεφθαρμένα τότε θὰ καταφυγῇ εἰς τὴν εἰκασίαν. ἀλλ' ἵνα ὦμεν πεῖσον τῶν ἀντιγράφων εἶτε τὸ ἄριστον, διότι πολλὰ ἀντίγραφα ὄντα διεσκευασμένα θεωροῦνται ὡς τὰ ἄριστα, ὀφείλομεν νὰ δίδωμεν μεγίστην προσοχήν, καὶ κάλλιον νὰ προτιμῶμεν τὸ ἀδιασκεύαστον, ὅπερ καίπερ φέρον πολλὰ ἁμαρτήματα ἢ χάσματα, σῴζει ὅμως τὴν παράδοσιν. —

Ὁ κριτικὸς ὅταν εὑρεθῇ ἀπέναντι διεφθαρμένης παραδόσεως πρέπει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν λεγομένην εἰκαστικὴν ἢ μαντικὴν κριτικήν. τοῦτο εἶνε τὸ δεύτερον στάδιον τῆς διορθώσεως, εἶτε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ διὰ κανόνων ἢ ἐξ εἰκασίας διόρθωσις; τοῦτο δὲν εἶτε δυνατόν, διότι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες ποτὲ δὲν ἠσχολήθησαν εἰς τὴν κριτικήν, οἵτινες ὅμως ἔχουσιν ἐκ φύσεως μεγίστην εἰκαστικὴν δύναμιν καὶ δύνανται ἀμέσως νὰ εὕρωσι τί τὸ ἐσφαλμένον ἢ τί τὸ ὀρθόν. ὅσον ὅμως καὶ ἂν εἶτε φυσικὴ ἡ περὶ τὸ εἰκάζειν ἑκάστης, δέον ὅμως νὰ ὁρίσωμεν τὰ προσόντα, ἅτινα πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ κριτικός. —

α') πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐσχάτης αὐτῆς ἐποχῆς, τῆς Βυζαντινῆς. εἶτε δὲ ἀναγκη νὰ βαθύνῃ μέχρι τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, διότι δυνατὸν λέξεις τινὲς τοῦ παρηκμακότος Ἑλληνισμοῦ νὰ παρεισέρρυσαν εἰς τὸ ἀρχαῖον κτίσματον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. ὀφείλει δὲ ὁ κριτικὸς νὰ γνωρίζῃ καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διότι εὑρίσκομεν πολλάκις φράσεις τινὰς ἢ σημασίας λέξεων, ἃς δὲν δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν, ἐὰν δὲν καταφύγωμεν εἰς τὴν νεωτέραν γλῶσσαν.
β') τοὺς τύπους, τὴν σύνταξιν καὶ τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, διότι οἱ τύποι ὑπῆρξαν διάφοροι. —
γ') νὰ κατέχῃ ἀκριβῶς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, ὅπερ ἕκαστος συγγραφεὺς εἶχε καὶ πρὸ πάντων τὸ ὕφος αὐτοῦ, ἵνα ἀμέσως διακρίνῃ ὅτι τοῦτο τὸ μέρος εἶνε τοῦ Θουκυδίδου, τοῦτο τοῦ Δημοσθένους, τοῦτο τοῦ Σοφοκλέους κλ. —
δ') νὰ διακρίνῃ σαφῶς τὰ διάφορα εἴδη τῆς Ἑλλην. γλώσσης.
ε') ὁ μέλλων νὰ κρίνῃ καὶ νὰ διορθώσῃ ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἔζησε.
στ'). νὰ γνωρίζῃ ἀκριβῶς τὰς λεγομένας μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, δηλ. τοὺς σχολιαστάς, ἐπιτομεῖς, μιμητάς, συλλογεῖς, διότι οἱ τοιοῦτοι ἴσως νὰ μετεχειρίσθησαν χει-

ρόγραφα καλλίτερα τῶν σωζομένων. ὅταν τις μεταχειρισθῇ τὰς μαρτυρίας ταύτας δηλ. τὰ testimonia veterum δὲν πρέπει νὰ εἶνε λίαν ὑπιστος, διότι πολλὰ χωρία οἱ τοιοῦτοι παρέθετον ἀπὸ μνήμης. –

ζ) πρέπει νὰ κατέχηται ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ἣν εἶχεν ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐν βιβλ. 10. 1, 24 δὲν πρέπει δηλ. νὰ νομίζωμεν ὅτι πάντες ὅσα ἔγραψαν εἶνε τέλεια, διότι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς εἰς τὸ βάρος καὶ τὸν μόχθον ὑπείκουσι καὶ δὲν ἀντέχουσι πολλάκις, ὡς εἶπεν ὁ Κικέρων περὶ τοῦ Δημοσθένους, ὅτι ἐνίοτε νυστάζουσιν, ὡς ὁ Ὅμηρος εἶπε τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ὁμήρου.

Ἵνα σχηματίσωμεν ἀκριβῆ εἰκόνα τοῦ χαρακτῆρος συγγραφέως τινὸς ἢ ποιητοῦ πρέπει κατὰ πρώτιστον νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ. ἀλλὰ πῶς εἶνε τοῦτο δυνατόν, ἀφ' οὗ ὁμολογοῦμεν ὅτι τὰ συγγράμματα αὐτῶν εἶνε διεσκευασμένα; ναί, ἀλλὰ τὴν εἰκόνα ταύτην θὰ σχηματίσωμεν ἐκ τῶν ὁμολογουμένως ἀληθῶν καὶ οὕτω διορθοῦμεν τὰ ἐσφαλμένα. ἐὰν π. χ. διάλογός τις ἔχῃ μὲν τὸ λεκτικὸν τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, λείπει ὅμως ἡ χάρις καὶ τὸ δαιμόνιον τὸ διακρῖνον τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τότε θὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ διάλογος δὲν εἶνε τοῦ Πλάτωνος.

Εἶνε γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ πολλῶν μαρτυριῶν ὅτα τὸ β' ὑγιὲς πρόσωπον τῶν παθητικῶν ῥημάτων οἱ Ἀττι-

κοί ἤραρον διὰ τοῦ ει, ἀπὸ δὲ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων διὰ τοῦ η, ἀλλ' ἡ γραφὴ αὕτη δὶν ἐφυλάχθη, ἀλλ' ἠράρησαν πάντα διὰ τοῦ η. Οἱ Ἀττικοὶ τὸ ά πρόσωπον τοῦ ἐνεργητικοῦ ὑπερσυντελικοῦ ἤραρον οὐχὶ διὰ τοῦ ειν ἀλλὰ διὰ τοῦ η, ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι παρεδέχθησαν τὴν γραφὴν ειν· οὗτοι λοιπὸν εἰσήγαγον τὴν γραφὴν ταύτην εἰς τοὺς παλαιοὺς καὶ πολλαὶ συγχύσεις ἐπῆλθον. Οἱ Ἀττικοὶ ἐπέσης ἤραρον, οἱ βασιλῆς, οἱ μεταγενέστεροι ὅμως ἤραρον βασιλεῦς, τόν τύπον τοῦτον εἰσήγαγον εἰς τοὺς παλαιούς. Καὶ νῦν ὁ Cobet λέγει, ὅτι πρέπει νὰ εἰσαχθῇ ὁ εἰς ης τύπος εἰς ὅλους τοὺς συγγραφεῖς, διότι εἷς τι χωρίον τοῦ κατὰ Νεαίρας λόγου τοῦ Δημοσθένους σελ. 1357 ὑπάρχει α πολυτελές δὲ ἦν μὲν γάρ ἦσαν ἐλεύθεροι ν· τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Cobet διορθοῖ εἰς α πολυτελὴς δ' ἦν Μεγαρῆς ἄν ἦσαν ν· ἐκ τῆς διορθώσεως ταύτης προκύπτει ὅτι ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν θὰ προήρχετο ἐὰν τὸ Μεγαρῆς ἐγράφετο δι' ει. ἐκάζει λοιπὸν ἐκ τούτου ὅτι ὅλοι οἱ τοιοῦτοι τύποι ἐγράφοντο δι' η. —

Τὸ ἱππέας, τὸ ας ἔχει μακρόν, διότι ἦτο ἦτο ἱππῆας ἐξ κατ' ἀναλλαγὴν χρόνου ἐγένετο ἱππέας. οἱ παλαιοὶ ἔλεγον ἔρχομαι, παρατ. ἦιν, ὁ Cobet ὅμως περιέπεσεν εἰς δύο σπουδαῖα λάθη, οἷον ἐν Θουκυδ. 4, 120, ἔνθα κεῖται ἐπήρχοντο, διορθοῖ εἰς ἐπῆσαν, ἀλλὰ τὸ ἐπήρχοντο ἔνι τοῦ ῥήματος ἐπάρχομαι = σπέ-

δομαι.—

Ὁ Ἑλληνικὸς γραπτὸς λόγος τείνει πάντοτε νὰ ἐξοικειωθῇ πρὸς τὸν προφορικόν· διὰ τοῦτο ὅταν τις ὁμιλῇ λησμονεῖ ἐνίοτε πῶς ἤρχισε κ' γεννᾶται ἡ ἀνακολουθία κ' τὰ ὑπερβατὰ κ' ἄλλα. ταῦτα δὲ παρατηροῦνται κ' εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, διότι οἱ ἀρχαῖοι προσπάθουν νὰ ἐξομοιώσωσι τὸν γραπτὸν λόγον πρὸς τὸν προφορικόν. ταῦτα δὲ τὰ σχήματα ἔχουσι λόγον ψυχολογικόν. οἱ ξένοι μὴ ἐντοοῦντες τοῦτο, ὅπου βλέπουσιν ἐπαναλήψεις, ἀνακολουθίας, ὑπερβατά, ἐπιχειροῦσι διορθώσεις, ὅπερ δὲν εἶνε ὀρθόν. Ὁ Cobet π.χ. ἀθετεῖ τὸν στίχον 368 τῆς Ὀδυσσείας υ μὴ ὀρθῶς σκεπτόμενος. τὸ «τοῖσιν» δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς πόδας, ἀλλ' εἰς ὅλα τὰ προηγούμενα, διότι ἔπρεπε νὰ ᾖχῃ κ' νοῦν, ἵνα ἐξέλθῃ κ' οὐχὶ μόνον πόδας. Ὁ Λίγκε ἐπίσης λέγει ὅτι τὸ γ', δ', ε' κεφάλ. τοῦ οἰκονομικοῦ τοῦ Ξενοφῶντος εἶνε ἕτερου συγγραφέως. ὡσαύτως ὁ Κίρχωφ ἐγνωμάτευσεν ὅτι ὁ περὶ τοῦ στεφάνου λόγος τοῦ Δημοσθένους, τὸ ἀριστούργημα ἐκεῖνο τῆς ῥητορικῆς συνθέσεως, περὶ οὗ οὐδεὶς τῶν κριτικῶν ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχει σφάλμά τι, ὅτι συγκειται ἐκ δύο λόγων, ὁ Δημοσθένης δηλ. ἐποίησε μικρόν τινα λόγον, ὃν κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν μετερρύθμισε. τοῦτο εἶνε ἀτοπώτατον. εὑρίσκονται

ἀληθῶς συντακτικαὶ τινες ἀνωμαλίαι, ἀλλ' αὗται ἀποδεικνύουσι τὴν μεγίστην τέχνην, τὴν ῥητορικήν. τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κίρχωφ ἀντέκρουσεν ὁ ἐκδότης τοῦ Δημοσθένους Weil. –

Ἀνακεφαλαιούμενοι λέγομεν ὅτι, ἵνα τις ποιήσηται τὴν διόρθωσιν ἀπαιτεῖται πρῶτον νὰ γινώσκῃ ὅτι τὸ χωρίον δὲν ὑγιαίνει· δεύτερον ὅτι τοῦτο δὲν ἔνι ὀρθὸν καὶ πρέπει νὰ λέγηται οὕτως· καὶ τρίτον τὸν λόγον δι' ὃν διεφθάρη τὸ χωρίον. –

Περὶ νοθείας τῶν συγγραμμάτων.

Τὴν ἐρίζουσαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν νοθείαν τῶν συγγραφέων, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν ὑψηλοτέραν κριτικήν. Οἱ νεώτεροι ὅμως δὲν κάμνουσι διάκρισιν ταπεινοτέρας καὶ ὑψηλοτέρας κριτικῆς, διότι πρόκειται, ἐὰν τὸ ὑπάρχον ἔνι ἐσφαλμένον καὶ τοῦτο ἔνι ὀρθόν. –

Ἡ νοθεία ἐπὶ Πεισιστράτου ἠσκεῖτο. εἰς τὸν Ὅμηρον π.χ. ὑπενεβλήθησαν ποιήματα νεωτέρων· τοῦτο ὁμολογεῖ ὁ Ἡρόδοτος ἐν βιβλ. 2 κεφ. 117 περὶ τῶν Κυπρίων καὶ βιβλ. 4, κεφ. 302. νόθον ἐθεωρήθη καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἑκαταίου « περιήγησις τῆς Ἀσίας ». –

Ἐποχὴ καθ' ἣν ἐγίνοντο κρίσεις νοθείας ἔνι ἡ τοῦ Αὐγούστου. τότε ἀνεφάνησαν πολλοί, οἵτινες ἠσχολήθησαν περὶ τὴν εὕρεσιν τῶν νόθων. τοιοῦτοι ἦτε ὁ Ἀσπάσιος, ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, ὁ Λογγῖνος καὶ ἄλλοι.

τότε ὑρέθησαν νόθοι λόγοι τοῦ Δημοσθένους κ᾽ Λυσίου. ἡ τοιαύτη ἐνέργεια ἐξηκολούθησε κ᾽ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, διότι ἔμειναν πολλὰ συγγράμματα, ἅτινα ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὑρέθησαν νόθα. ἦτο βέβαιον ὅτι οἱ νεώτεροι δὲν εἶχον μεγίστην δύναμιν, ἵνα τοῦ-σωσι τὶ τὸ γνήσιον κ᾽ τὶ τὸ νόθον, κ᾽ πολλάκις νόθα ἐθεώρησαν γνήσια. ἐκ τῶν νεωτέρων ὀξύτατος κριτικὸς ἦτε ὁ ἄγγλος Eduardt Bentley, ὡς ὅν ὀφείλεται ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ὁμηρικοῦ δίγαμμα. οὗτος διϊσχυρίσθη ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Φάλαριν εἶνε πολὺ μεταγενέστεραι. κατὰ τούτου ἐπῆλθεν ἄλλος τις Ἄγγλος, ἀλλ᾽ ὁ Bentley διὰ μεγίστων ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξεν ὅτι τῷ ὄντι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ Φαλάριδος ἦτε νόθοι. ὡσαύτως ἡ συλλογὴ τῶν Αἰσωπείων μύθων δὲν εἶνε τοῦ Αἰσώπου, ὅστις ἢ δὲν ὑπῆρχεν ὅλως, ἢ ἂν ὑπῆρχε δὲν ἀφῆκεν οὐδέν. μετὰ τὸν Bentley ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετάθη πολὺ κ᾽ ὑρέθησαν πολλὰ συγγράμματα νόθα. οὕτως ὑρέθησαν διάλογοι τοῦ Πλάτωνος καὶ Λουκιανοὶ νόθοι, ἐπίσης λόγοι τοῦ Δημοσθένους. –

Ἡ ἐξέτασις τῶν συγγραμμάτων καὶ τῶν ποιημάτων ἀνῆκει εἰς τὴν λεγομένην ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας.

Περὶ κριτηρίων.

Τὰ κριτήρια, ἅτινα μεταχειρίζεταί τις, ἵνα μάθῃ τίνα

τὰ γνήσια καὶ τίνα τὰ νόθα εἶνε τὰ ἑξῆς·

α) πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι πάντες οἱ λεγόμενοι ἐξωτερικοὶ λόγοι, δηλ. αἱ μαρτυρίαι, αἵτινες δὲν ἐξάγονται ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ συγγράμματος, ἀλλ' ἐξωτερικῶς, ἤτοι ἂν συγγραμμά τι ἀναφέρῃ ἄλλος τις π.χ. μέχρι τινὸς τὸ περὶ ὕψους ἀπεδίδετο ἀδιστάκτως εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Λογγῖνον, διότι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐξέδωκε τὸ συγγραμμα ἀνέγνωσεν εἰς τινα κώδικα α Διονυσίου ἢ Λογγίνου περὶ ὕψους η· οὗτος παρέλειψε τὸ ἢ καὶ οὕτω μέχρι τοῦ 1808 ἀπεδίδετο εἰς τὸν Διονύσιον Λογγῖνον. ἀλλὰ τότε ἀνεφάνη τις, ὅστις ἐξήτασε κάλλιον τὸν κώδικα καὶ παρετήρησε τὸν ἢ. ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι τὸ συγγραμμα τοῦτο εὑρέθη μεταξὺ πολλῶν ἄλλων μόνων περὶ ὕψους· ὁ εὑρὼν τοῦτο δὲν ἐγίνωσκε τίνος ἦτο καὶ ἔγραψε τὸ συγγραμμα τοῦτο θὰ εἶνε ἢ τοῦ Διονυσίου ἢ τοῦ Λογγίνου. Ἐπίσης ὁ Γαληνὸς λέγει, ὅτι τινὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἱπποκράτους εἶνε νόθα, τοῦτο ἔχει μεγίστην βαρύτητα καὶ εἶνε λόγος ἐξωτερικός. –

β) οἱ ἐσωτερικοὶ λόγοι, οἵτινες λαμβάνονται ἐκ τῶν σπλάγχνων οὕτως εἰπεῖν τοῦ συγγράμματος. Ὅταν δηλ. ἐξετάσῃ τις τὸ λεκτικόν, τὸ ὕφος τοῦ συγγράμματος, ὡσαύτως καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ὕλη τοῦ συγγράμματος. π.χ. ὅταν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φα-

λάριδος ἀναφέρηται ἡ πόλις Φιντιάς, ἥτις ἐκτίσθη 200 ἔτη μετὰ τὸν Φάλαριν, θὰ εἴπῃ ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ εἶνε μεταγενέστεραι. ἀφ' οὗ διὰ τῶν λόγων τούτων ἀποδειχθῇ ἑνὸς συγγράμματος ἡ νοθεία, ὁ κριτικὸς πρέπει ν' ἀποδείξῃ τοὺς χρόνους καθ' οὓς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐγράφη. —

Μέρος τρίτον

Κρίσεις

Κρίσις εἶνε τὸ νὰ εὕρωμεν κατὰ πόσον σύγγραμμά τι ἢ ποίημα ἐξεπλήρωσε τὸ εἶδός του, ἄν δηλ. εἶνε καλὸν ἢ κακόν. ἡ κρίσις δὲν περιλαμβάνεται εἰς τοῦτο τὸ μάθημα, διότι ἡ κρίσις προϋποτίθησι μάθημα φιλολογικόν, δηλ. τὴν ἐπιστήμην τοῦ καλοῦ, ἢ τὴν αἰσθητικήν. ἔπειτα τὸ ἔργον τοῦτο, ἂν περιελαμβάνετο ἐνταῦθα, θὰ ἦτο ἀπέραντον. ἕνεκα τῶν λόγων τούτων οὐδὲν περὶ τούτου θὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα, καὶ οὕτω λήγει τὸ περὶ τῆς κριτικῆς κεφάλαιον καὶ ἄρχεται τὸ τῆς ἑρμηνευτικῆς. —

Περὶ ἑρμηνευτικῆς

Ὁρισμὸς αὐτῆς

Ἑρμηνευτικὴ εἶνε ἡ τέχνη, δι' ἧς τὸ γεγραμμένον ἢ τεχνουργημένον ὑπ' ἄλλων δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν καὶ νὰ καταστήσωμεν καταληπτὸν εἰς τοὺς ἄλλους ὀρθῶς, δηλ. κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ εἰρημένου, τοῦ γράψαντος

ἢ τεχνουργήσαντος. ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἦτε γενικός. ἡ ἑρμηνευτικὴ ἀποτελεῖ μέγα μέρος τῆς Νομικῆς ἐπιστήμης, ἡ ἑρμηνεία δηλ. τῶν νόμων, ἐπίσης εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην. εἰς τὴν φιλολογίαν περιοριζομένη ἡ ~~κριτικὴ~~ ἑρμηνευτικὴ εἶνε ἡ τέχνη, δι' ἧς γραπτὸν ἢ ὑρημένον μνημεῖον δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν καὶ νὰ καταστήσωμεν καταληπτὸν εἰς τοὺς ἄλλους. –

Ἡ ἑρμηνευτικὴ τέχνη ἦτε πολὺ παλαιά, καὶ ἀνέρχεται μέχρι τοῦ Ἑρμοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα. ὁ Ἑρμῆς δηλ. καταλαμβάνει τοὺς λόγους τῶν πεμπόντων αὐτόν. ἡ λέξις αὕτη μετηνέχθη καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἑρμηνεύοντας τὴν θέλησιν τῶν θεῶν, οἷοι ἦτε οἱ χρησμοδόται. ἐπειδὴ δὲ οἱ χρησμοὶ οὗτοι ἦσαν πως ἀσαφεῖς, διὰ τοῦτο ἀνελάμβανον τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ οὕτως ἐγεννήθησαν οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν ποιητῶν, τῶν νόμων κλ. ἐκτὸς τῆς ἑρμηνευτικῆς ταύτης ὑπῆρχε καὶ ἑρμηνευτικὴ ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἡρμήνευον εἰς τὴν νεολαίαν τὰ ποιήματα. ἐπίσης ἡ ἑρμηνευτικὴ ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ ἐγεννήθη ἡ λεγομένη ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τῶν μύθων. –

Ἡ μάθησις ἡμῶν ἤρξατο νὰ ἀσκῆται κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀλεξανδρινῶν, διότι τότε συνεστάθησαν αἱ μεγάλαι βιβλιοθῆκαι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Περ-

γάμου, ὅτι ἀνεφάνησαν οἱ γραμματικοί, οἵτινες εἶτε οἱ σήμερον λεγόμενοι φιλόλογοι. τοῦτο δεικνύει ὁ ὁρισμὸς Διονυσίου τοῦ Θρακὸς περὶ γραμματικῆς· ἡ ἐμπειρία τῶν παρά τε ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων καὶ μέρη αὐτῆς ἓξ. –
α) ἀνάγνωσις ἐντριβὴς κατὰ προσῳδίαν· β) ἐξήγησις κατὰ τοὺς ὑπάρχοντας πολιτικοὺς τύπους· γ) γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν ἀκριβὴς ἀπόδοσις· δ) ἐτυμολογίας εὕρεσις· ε) ἀναλογίας ἐκλογισμός· στ) κρίσις ποιημάτων, ὅπερ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ. τὰ ἓξ ταῦτα ἡ νεωτέρα γραμματικὴ περιορίζει εἰς τέσσαρα·
α) τὸ διορθωτικόν, β) τὸ ἀναγνωστικόν, γ) τὸ ἐξηγητικὸν καὶ δ) τὸ κριτικόν. –

Τὸ ἐξηγητικὸν τοῦτο, ὅπερ ἦν σπουδαιότερον τῆς γραμματικῆς, περιεστράφη πρὸ πάντων περὶ τὰ ποιήματα. κατὰ τὴν Ἀλεξανδρίνην ἐποχὴν συνετάχθησαν ὑπομνήματα, ἑρμηνευτικὰ δηλ. σχόλια, ἅτινα ἐποίησαν κυρίως οἱ μαθηταὶ τῶν μεγάλων κριτικῶν. ἐκ τῆς πληθύος ταύτης τῶν ὑπομνημάτων προῆλθε σύγχυσις. ἐπῆλθεν ὅμως θεραπεία τις τοῦ κακοῦ διὰ τοῦ Διδύμου τοῦ Χαλκεντέρου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου, ὅστις περιέλαβε τὰ λόγου ἄξια καὶ ἀπέβαλε τὰ ἄτοπα τῶν ὑπομνημάτων. διὰ τοῦ Κράτητος τοῦ Μαλλώτου ἡ ἑρμηνευτικὴ μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην. οἱ Ῥωμαῖοι ἤκουσαν

πολλὰ μαθήματα παρ' αὐτοῦ οὐχὶ τόσον δι' ἀγάπην πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅσον διὰ μόρφωσιν τῆς ἰδίας γλώσσης. τοῦτο ἠρέσκετο κατὰ μέσα τῆς 2ας μ.χ. ἑκατονταετηρίδος. ὅτε ὅμως οἱ Ἕλληνες ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους βλέποντες ὅτι μόνον εἰς τὴν Ῥώμην ὑπῆρχε τὸ χρῆμα, μετέβησαν, ἵνα εὕρωσι πόρους καὶ δόξαν. τότε ἠσχολήθησαν εἰς τὴν ῥητορικήν, ἀφ' οὗ ἔπαυσεν ἡ ἐλευθερία τῶν λαῶν, ἡ ῥητορεία δὲν ἔπαυσεν, ἀλλ' ἐγεννήθησαν οἱ σοφισταὶ οἱ παρασκευάζοντες τὰς λεγομένας ἐπιδείξεις. τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὰς τοιαύτας ἐπιδείξεις ὥστε ἠρέσκοντο ἕδραι καὶ ἐμισθοδοτοῦντο οἱ τοιοῦτοι ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων. τότε οἱ ἄνθρωποι ἐπεδόθησαν εἰς μελέτας γραμματικὰς καὶ πρὸ πάντων τῶν ἀρχαίων ῥητόρων καὶ δὴ τοῦ Δημοσθένους. τοῦτο παρήγαγεν ἄλλα ἔργα φιλολογικὰ ὡς συλλογὴν λέξεων, ὀνομάτων, σχημάτων καὶ ἐκ τούτου ἐγεννήθησαν τὰ ἐθνικὰ λεξικὰ καὶ εἶτα τὸ λεξικὸν τοῦ Διογενιανοῦ καὶ ἐκ τούτου τὸ λεξικὸν τοῦ Ἡσυχίου. –

Ἐκτὸς τούτων ἀνεφάνησαν καὶ οἱ δύο μέγιστοι ἄνδρες, ὁ Διονύσιος ὁ ἐπικληθεὶς <u>δύσκολος</u> καὶ ὁ υἱὸς Ἡρωδιανός, ὅστις διὰ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ ἐπεσκίασε τὸν πατέρα. κατόπιν ἀρχίζει ἡ μάθησις αὕτη νὰ παρακμάζῃ, διότι καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἤρξατο νὰ παρακμάζῃ. τότε ἀνεφάνη ὁ Χριστιανισμός

φυλλάδ. 11ος

ὅστις ἕλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τὰ σπουδαιότερα κ᾽ μεγαλύτερα πνεύματα, ἅτινα ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν δογμάτων αὐτοῦ. ἕνεκα τούτου τὸ πολὺ πλῆθος παρημέλει τοὺς συγγραφεῖς κ᾽ τοὺς ποιητάς, ἐπομένως κ᾽ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν. ὅπου ἐσώθη μικρά τις ἑρμηνεία, αὕτη ἐπεδόθη εἰς τὴν συλλογὴν τῶν γραμματικῶν κανόνων. Κατὰ τὴν 8, 9 κ᾽ 10ην ἑκατονταετηρίδα ἀνεφάνησαν πολλοὶ ἐδήμονες τῆς γλώσσης, ὡς ὁ Φώτιος (πατριάρχης), Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὁ Θεσσαλονίκης ἐπίσκοπος Εὐστάθιος ὁ ποιήσας παρεκβολὰς εἰς τὸν Ὅμηρον, ὁ Τζέτζης, ὁ Ζωναρᾶς κ᾽ ἄλλοι. διὰ τούτου ἐξησκήθη περιχρῶς ἡ ἑρμηνευτική· τὸ μόνον δὲ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν, ὅπερ διεσώθη λέγεται <u>σχέδος</u> κ᾽ σχεδογραφία κ᾽ μερισμοὶ ἦταν ἀνάλυσις τῶν ποιητῶν κ᾽ συγγραφέων δηλ. ἡ νῦν λεγομένη <u>τεχνολογία κ᾽ σύνταξις</u>· δηλ. δὲν ἔδιδον μόνον προσοχὴν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέως, ἀλλ᾽ ἐφρόντιζον ἑκάστην λέξιν νὰ γινώσκωσι κ᾽ νὰ ἐπαγάγωσιν εἰς τὸ ἴδιον κεφάλαιον τὸ γραμματικόν, κ᾽ νὰ λέγωσι πᾶν τὸ συμφωνοῦν κ᾽ συγγενὲς πρὸς τὴν λέξιν ταύτην κ᾽ νὰ γινώσκωσι τὰ ὀρθογραφῶσι. τὸ πνεῦμα ἐνόει ἕκαστος, ὡς αὐτῷ ἐδόκει. τὸ ἄθλιον τοῦτο σύστημα διετηρήθη μέχρις ἐσχάτων, ὅτι ὁ Κοραῆς τὸ ἐκτύπωσε. —

Ἐν τῇ δύσει μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων ἐγεννήθησαν διάφοροι μέθοδοι ἑρμηνευτικῆς. Οἱ Ἰταλοὶ

ἠθουσιασθέντες ἀπὸ τὰ κάλλη τῶν συγγραφέων πρὸς ἰδίαν μόρφωσιν δὶς ἐνεβάθυναν πολύ, ὥστε νὰ εὕρωσε μιᾶς ἑκάστης περιόδου τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν, ἀλλ' ἤθελον νὰ μάθωσιν ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἐκ τῆς ὕλης δηλ. τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων νὰ μορφώσωσι τὸ ἴδιον αὐτῶν πολίτευμα. τότε ἀνεφάνησαν πολλοὶ μεταφρασταί, οἷον ὁ Λαυρέντιος, ὁ Βάλλας μεταφραστὴς τοῦ Ἡροδότου, Θουκυδίδου, ὁ Ἄγγελος, ὁ Πολιτιανός, ὁ Φραγκίσκος ὁ Βίνδιλφος, ὁ Βαρῖνος. Ἀλλ' ἐκ τούτων τῶν Ἰταλῶν ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες Βυζαντινοί. τοιοῦτοι εἶνε οἱ πρόσφυγες, ὁ Ἐμμανουὴλ Χρυσολορᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Ἰωάννης Βησσαρίων, ὁ Λάσκαρις, ὁ Ζαχ. Καλέργης. Οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ὁλανδοὶ ἐνέσκηψαν βαθύτερον εἰς τὰ πράγματα καὶ τὴν γλῶσσαν. οὗτοι ἐξεπλήρωσαν τὸν σκοπὸν τῆς ἑρμηνευτικῆς κάλλιον τῶν Ἰταλῶν. ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τούτων εἶνε μὴν πολυμαθέστατοι, ἀλλὰ παρεκτρέπονται εἰς διεξωδικὰς περιγραφὰς τῶν πραγμάτων. τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ Ἑρρῖκος Στέφανος, ὁ Ἰωσὴφ Σκαλίγερος (οὗτος ἐδίδαξεν εἰς τὴν Γενεύην καὶ εἰς τὸ Λουγδοῦνον)· οὗτος ἐπανόρθωσε τὰς τῆς χρονολογίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἐπραγματεύθη περὶ νομισμάτων, ὁ Καζαβών, ὅστις διακρίνεται ὡς Ἑλληνιστὴς καὶ διορθωτὴς πολλῶν χωρίων· οὗτος ἐξέδωκε τὸν Θεόφραστον τὸν Πολύβιον, ὁ Παλμέριος, ὁ Φραγκίσκος Βίγερος. — Οἱ Ὁλανδοὶ εἶνε ὁ Ἰωάννης Μεσούριος, ὅστις ἠσκήθη κω-

ρίως εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Γκυρόφων, ὅστις συνέλεξε τὸν θησαυρὸν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ὁ Οὔγγω Γκρότιος σπουδαῖος ἰατρός, θεολόγος, νομικός, πολιτικός, φιλόλογος (κατεδιώχθη καὶ ἐφύβη ἐκτὸς κιβωτίου ὑπὸ τῆς συζύγου του). Ὁ Ἰωάννης Φώσιος πολυΐστωρ, ὅστις διεκρίθη εἰς τὴν θεωρίαν τὴν καλλιλογικὴν τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων. οὗτος ἔγραψε περὶ ῥητορικῆς καὶ περὶ ἱστοριογραφίας. Ὁ Λίσιος, ὁ Ἀλμάντζιος. —

Μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς συμπαθείας, ἔρχεται ἐποχὴ τῆς κρίσεως. Ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς κριτικῆς ἔχει ἔδρυτὴν τὸν Bentley ἀκμάσαντα κατὰ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. οὗτος ἐγνωμάτευσεν ὅτι, ἵνα νοήσωμεν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς δὲν ἀρκεῖ ἡ πολυμάθεια ἀλλὰ χρειάζεται καὶ κρίσις, καὶ ἐμπειρία τοῦ καλοῦ πρὸς ὃ νὰ προσελκύσωμεν τὰ πλήθη. ἐπίσης πρέπει νὰ ἔχωμεν καὶ μικράν τινα δυσπιστίαν ἃ νάρε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν. τοῦτο ὁ Bentley ἀπέδειξεν οὐ μόνον διὰ θεωριῶν ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως. —

Κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς κριτικῆς εἰργάσθησαν καὶ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γερμανοί. Ἄγγλοι, Πόρσων, Δοβραῖος, Elmsley. Γερμανοί, Ἐρνέστης, Reiske, Heinne, Schneidewin, Ἰακωβς. Γάλλοι, Λάχιρος, Brunck, Viloison καὶ ὁ ἡμέτερος Κοραῆς, ὅστις ἦτο τῆς ἐποχῆς τοῦ Bentley καὶ ἐγνωμάτευσεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τοὺς

ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἂν δὲν γινώσκωμεν τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. ἔκτοτε ἤρξατο ἡ σπουδὴ τῆς νεωτέρας Ἑλλην. γλώσσης ὑπὸ τῶν ξένων. οὕτως ἐρχόμεθα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἤκμασεν ὁ Φρειδερῖκος Βόλφιος. τότε ἡ ἑρμηνευτικὴ ἠκολούθησε τὸν χαρακτῆρα, ὃν ἔλαβεν ἐπὶ Bentley, ἀλλὰ προσέλαβε γνώσεις ἱστορικάς. τότε ὁ Βόλφιος ἐξέδωκε τὸ συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸν πρὸς Λεπτίνην λόγον τοῦ Δημοσθένους. ἔτι περισσότερον ἀνεπτύχθη ἡ ἑρμηνευτικὴ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, οἵτινες ἦσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁ Hermann καὶ ὁ Boeck, οἵτινες ἔλαβον θέσεις ἀντιθέτους, διότι οἱ μὲν περὶ τὸν Boeck ἔλεγον, ὅτι ἵνα νοήσωμεν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς πρέπει νὰ γνωρίσωμεν καλῶς τὸν βίον τῶν συγγραφέων, οἱ δὲ περὶ τὸν Hermann ὑπόμιζον ὅτι εἰς τὴν ἑρμηνείαν πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ γλῶσσα, οἱ μετρικοὶ τύποι. οἱ δύο οὗτοι διάδοχοι ἠσχολήθησαν ὁ μὲν περὶ τὴν ὕλην, ὁ δὲ περὶ τὸ εἶδος. ἐκ τῶν δύο τούτων προῆλθον μεταξὺ τῶν νεωτέρων φιλολόγων ἀνταγωνισμοί, οἵτινες ἐγέννησαν πολλὰ ἀγαθὰ εἰς τὴν φιλολογίαν. –

Ταῦτα περὶ τοῦ ὁρισμοῦ.

Διαίρεσις τῆς ἑρμηνευτικῆς

Τὸ ὅτι ἡ ἑρμηνευτικὴ ἔλαβε πολλὰς καὶ διαφόρους ὄψεις καὶ παρεκτροπὰς ἀποδεικνύει ἀμεθοδίαν, καὶ ὅτι ἡ

ἑρμηνευτικὴ ἔχει παντοίας ὄψεις, αἵτινες παρέχουσι τὴν αἰτιάν εἰς τὴν διαίρεσιν· ἀ) ἡ κατάληψις τῶν συγγραμμάτων γίνεται ἐκ τῶν λέξεων, δηλ. ἐκ τῶν ῥιζῶν, τῶν σημασιῶν, τῶν τύπων, τῆς πλοκῆς τῶν λέξεων. αὕτη εἴτε ἡ λεγομένη γραμματικὴ ἑρμηνεία, ἥτις δὲν ἀρκεῖ, ἀλλὰ πρέπει νὰ προστεθῇ ᾗ ἡ λεγομένη ἱστορικὴ ἑρμηνεία. πολλαὶ λέξεις ἔλαβον ἱστορικὴν σημασίαν π.χ. λέγεται τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ἔνθα ἀγὼν σημαίνει τὸν γενόμενον τῷ 1821 ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων. ἐπίσης οἱ ἐν ἄστει ἢ σημ. τοὺς ὀλιγαρχικούς, οἱ ἐν Πειραιεῖ τοὺς περὶ τὸν Θρασύβουλον ἐπαναστάτας. ὡσαύτως ἡ λέξις βασιλεύς δὲν ἐσήμαινε ὅ,τι παρ' Ὁμήρῳ, ἀλλ' ἦτο εἷς τῶν ἐντέχνων ἀρχόντων. ὁμοίως αἱ λέξεις συκοφάντης, βωμολόχος.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν δύο τούτων ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἑρμηνεία. εἴτε δυνατὸν τὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν δύο συγγραφεῖς, οἵτινες εἴτε καὶ οἱ δύο ἱστορικοὶ καὶ ἤκμασαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν· ἐν τούτοις μεταξὺ αὐτῶν εὑρηται διαφορά, ἥτις ἐγκειται εἰς τὸ ἄτομον. εἷς ἕκαστος συγγραφεὺς προτιμᾷ τὰς λέξεις, ὁ ἕτερος ἄλλας ὑψηλοτέρας. ἑκάτερος δηλ. τῶν δύο τούτων συγγραφέων ἔχει τὸ λεγόμενον ἴδιον ὕφος· π.χ. ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀμφότεροι ἱστορικοὶ καὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, καὶ ὅμως μεγάλως διαφέρουσιν· ἐπίσης ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ

Εὐριπίδης. τοῦτο λοιπὸν τὸ πρᾶγμα ὀφείλει νὰ γινώσκῃ ὁ θέλων νὰ ἑρμηνεύσῃ τοὺς συγγραφεῖς. ἡ ἑρμηνευτικὴ αὐτὴ καλεῖται ἡ κατ' ἄτομον. ἀλλ' ὑπάρχει καὶ τέταρτον στάδιον ἑρμηνευτικῆς, ὅπερ προκύπτει ἐκ τοῦ εἴδους εἰς ὃ ἕκαστος συγγραφεὺς ἀνήκει. εἰς ἄλλα θὰ προσέξῃ ὁ ἑρμηνεύσων τὸν Σοφοκλέα, εἰς ἄλλα ὁ τὸν Εὐριπίδην, εἰς ἄλλα ὁ τὸν Πλάτωνα κλ. ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ καλεῖται ἡ κατ' εἶδος ἢ λογοτεχνική. —

Εἴπομεν εἰς ἀρχὴν τοῦ μαθήματος τούτου ὅτι ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἑρμηνεία εἶναι δύο πράγματα διάφορα ἀλλ' ἀναπόσπαστα ἀλλήλων. εἴπομεν ὅμως ὅτι ὅσον ἀναπόσπαστα καὶ ἂν εἶναι κατὰ τὴν πρᾶξιν, εἰς τὴν θεωρίαν ὅμως δύνανται νὰ χωρισθῶσιν. τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῆς ἑρμηνευτικῆς. πρέπει ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ ἐφαρμόζῃ καὶ τὰ τέσσαρα εἴδη τῆς ἑρμηνευτικῆς. Δυνάμεθα ὅμως κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ χωρίσωμεν καὶ νὰ πραγματευθῶμεν χωριστὰ περὶ ἑνὸς ἑκάστου τούτων. —

Περὶ γραμματικῆς ἑρμηνείας.

Διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τις γραμματικῶς συγγραφέα τινὰ ἢ ποιητήν, εἶναι ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ ἀκριβῶς τὴν γλῶσσαν δηλ. τὴν σημασίαν τῶν λέξεων (τὴν σύνταξιν, τὰς ῥίζας, τοὺς τύπους αὐτῶν)· εἶναι δηλ. ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τὸ λεξικὸν καὶ τὴν γραμματικὴν τῆς γλώσσης. καὶ ἀ)

ως πρὸς τὴν σημασίαν τῶν λέξεων. αὕτη δὰ ἦτο εὔκολος ἂν πᾶσα ῥίζα εἶχε καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἔζησε, μίαν μόνην σημασίαν, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν Κιναιζικήν. ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ποικιλίας ταύτης τῶν σημασιῶν ὀφείλει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ εὕρῃ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς ῥίζης ἐξ ἧς προέκυψαν αἱ ἄλλαι. ἑκάστη ῥίζα ἔχει φύσει τὴν σημασίαν, ὅταν ἡ σημασία προκύπτει ἐκ τῶν φθόγγων τῶν ἀποτελούντων τὴν ῥίζαν ταύτην· οἱ ἄνθρωποι δηλ. ὠνόμασαν κόρακα ἐκ τοῦ κρό-κρό, θέσει δέ ὅταν ἔκ τινος συνθήκης οἱ ἄνθρωποι ἀποφασίζουσι νὰ ὀνομάζωσι μίαν λέξιν οὕτως ἢ ἄλλως. –

Ἀφ' οὗ αἱ λέξεις ὠνομάσθησαν θέσει, ἔπρεπεν ἡμεῖς νὰ ὁρίσωμεν τὴν φύσει σημασίαν αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ὅσον καὶ ἂν ἐπλησίασε διὰ τῆς γλωσσολογίας εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ τὰς σημασίας τῶν φθόγγων, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναγάγῃ τὰς λέξεις εἰς τὴν φυσικὴν σημασίαν, διότι παρῆλθον πολλοὶ αἰῶνες καὶ πολλαὶ συνέβησαν μεταβολαί. διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι πολλαὶ λέξεις εὑρίσκονται ἔχουσαι θέσει σημασίαν, ἐν ᾧ ἀρχικῶς εἶχον φύσει. ἐξαφανίζεται δὲ ἡ φυσικὴ σημασία τῶν ῥιζῶν, διότι ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῶν ἀνθρώπων προσδίδει κατ' ἐμφανίζονται νέα πράγματα, κατ' ἔτι ἀναγκὴ νὰ γένῃ νέα γλωσσολογικὴ ἐργασία κατ' νὰ δώσωμεν νέα ὀνόματα εἰς τὰς

νέας ἐφευρέσεως π.χ. ὅταν εὑρέθη τὸ ἀτμόπλοιον, ὠνομάσθη οὕτω κατὰ συνθήκην, δηλ. τὸ πλοῖον τὸ κινούμενον διὰ τοῦ ἀτμοῦ, καὶ ἄλλα. τοιουτοτρόπως εἰς τὰς νέας ἀνακαλύψεις αὐθαιρέτως δίδονται ὀνόματα. ὅτι δὲ μεγίστη αὐθαιρεσία ἐπικρατεῖ εἰς τὴν ὀνοματοθεσίαν, δεικνύει ἡ ἀστρονομία, ἐν ᾗ πολλοὶ ἀστερισμοὶ ὀνομάζονται ἐκ τῶν ἐφευρετῶν αὐτῶν, ἐπίσης δέ κ εἰς τὴν βοτανικὴν κλ. οὐχὶ δὲ αὐθαιρεσία, ἀλλ' ἀκολασία εἰς τὴν ὀνοματοθεσίαν ἐπικρατεῖ εἰς τὴν χημείαν. πρὸς τούτοις ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν λέξεων ποικίλλει, διότι πολλάκις εἰς τὴν φύσιν πράγματα διάφορα ἀλλήλων παρουσιάζονται ὑπὸ μέαν ἀντίληψιν, κ τοὐναντίον ἓν πρᾶγμα ὑπὸ πολλὰς ἀντιλήψεις· οὕτω γεννῶνται τὰ ὁμώνυμα καὶ τὰ συνώνυμα, ἐκεῖναι δὲ λέξεις, αἵτινες πολλαὶ οὖσαι παρουσιάζονται ὑπὸ πολλὰς ἀντιλήψεις. ὁμώνυμον εἶναι ἡ λέξις ζῷον, ἥτις σημαίνει γραφικὴν παράστασιν, ὅθεν καὶ ζωγράφος, ἡ λέξις φάλαγξ εἶναι λέξις ὁμώνυμος, μία σειρὰ ὁπλιτῶν τεταγμένη ϐ' δοκὸς μακρὸς (φαλάγγι), ὅπερ λατινιστὶ phalanx γ' μέρος τῆς χειρὸς καὶ τοῦ ποδός δ' ἀράχνη. ἐπίσης ἡ λέξις μῆλον ἢ μῆλα τὰ αἰγοπρόβατα ϐ' ὁ σφραγυλὸς καρπὸς καὶ αἱ παρειαί. εἶναι δηλ. αἱ λέξεις αἵτινες ἔχουσι τὸν αὐτὸν τύπον, ἀλλὰ παράγονται ἐκ διαφόρων ῥιζῶν καλοῦνται καταχρηστικῶς ὁμώνυμοι π.χ μηδέα = φρόνησις, νοῦς ἐκ ῥίζης μηδ. ἐξ ἧς τὸ μήδομαι, ἀλλ' ὑ-

πάρχει καὶ λέξις μαίδια = τὰ ἀνδρικὰ αἰδοῖα ἐκ τῆς μαδ, μαι, μαστός. ὡσαύτως ὁ οὖρος = οὔριος ἄνεμος β') ἔφορος, γ') ὅρος (τὸ οὖρος) δ') ὁ οὖρος = ὅρισον. ἐπίσης: οὖλος = ὅλος β') συντετραμμένος (ελ-υλ-volvo-ulew = συστρέφω)· ἀλλ' ὑπάρχει καὶ οὖλος = ὀλέθριος (ολ-ollumi). ὁμοίως κῦδος = λοιδορία, ἀλλὰ καὶ κῦδος = δόξα. ὡσαύτως αἶξ = γίδα, αἶγες = κύματα καὶ καταιγίς. —

Συνώνυμα.

Ταῦτα εἶνε λέξεις πολλαὶ ἐκφράζουσαι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα π.χ. φῶς, φέγγος, σέλας, αὐγή. ὡσαύτως φόβος δεῖμα, δέος, ἐπίσης ἐχθρός, δυσμενής, ἀντίπαλος, πολέμιος. τὰ συνώνυμα ταῦτα διεκρίνοντο πάλαι ἀκριβῶς ἀπ' ἀλλήλων. τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν συνωνύμων δύναταί τις νὰ ἴδῃ ἐκ τῶν δοκίμων συγγραφέων β') διὰ τῆς ἐτυμολογίας τῶν λέξεων. μεταβολὴν εἰς τὰς λέξεις φέρουσι καὶ οἱ λεγόμενοι <u>τρόποι</u> δηλ. τὰ ῥητορικὰ σχήματα. οἱ τρόποι εἶνε ἡ μετωνυμία, ἡ μεταφορὰ καὶ ἡ συνεκδοχή· π.χ. οἰωνὸς σημαίνει τὸ μονήρως διαιτώμενον ὄρνεον, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ σαρκοφάγα ταῦτα ὄρνεα, ἐπίστευον, ὅτι ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ νοῶσι τὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γινόμενα καὶ τὰ μέλλοντα, διὰ τοῦτο οἰωνὸς δύναται νὰ σημαίνῃ μαντικὸν μέσον· οὕτω πᾶσα φωνὴ δύναται νὰ κληθῇ οἰωνός, ὁ σπαραγμὸς κτλ. ὡσαύτως Ἄρης εἶνε ὁ θεὸς τοῦ πολέμου, ἀλλ' Ἄρης καλεῖται καὶ πᾶσα πολεμικὴ

ἐνέργεια ἢ πᾶς πολέμιος ἡ Ἄρης Μακεδών = πολέμιος Μακεδών. ἐπίσης Ἥφαιστος ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ ἐργαζόμενος χαλκεύς, ἀλλὰ σημαίνει ἢ τὸ πῦρ. πάντα ταῦτα εἶνε μετωνυμίαι. —

Μεταφορά δὲ εἶνε ὁ τρόπος, καθ' ὃν διά τινος πράγματος σημαίνει ἄλλο τι, ὅπερ ἔχει τινὰ ὁμοιότητα πρὸς τὸ πρῶτον. οὕτως ἄνθρωποί τινες καλοῦνται λεοντάρια. —

Συνεκδοχὴ ὁ τρόπος, καθ' ὃν διά τινος λέξεως ἀνεπαρκῶς ἐκφράζεταί τι· οὕτω λέγεται χάλκινον ἔγχος, ἐπίσης σίδηρος = ὅπλον. ἄλλος λόγος, δι' οὗ τροποποιεῖται ἡ σημασία τῶν λέξεων εἶνε ἡ κατὰ πολλὰς ἢ διαφόρους περιόδους ἐπέκτασις τῆς τῶν λέξεων σημασίας. πολλάκις δηλ. τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπεκτείνει τὴν σημασίαν· π.χ. ἀγαθός ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων σημαίνει ἀνδρεῖος, εὐγενής, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἀγαθός σημ. ἢ τὸν ἠθικῶς ἀγαθόν, διότι προϋποτίθεται ὅτι οἱ εὐγενεῖς εἶνε καλοί, ἔπειτα ἢ τὸν φιλάνθρωπον, ἢ εἶτα τὸν βλᾶκα ἢ τὸν bon-homme. ὡσαύτως τὸ αὐτὸ συνέβη ἢ εἰς τὴν λέξιν κακός. ἡ λέξις ζυγός = τὸ ξύλον, ὅπερ συνάπτει τοὺς τραχήλους τῶν ἵππων ἢ τῶν βοῶν, εἶτα σημ. ἢ τὴν δουλείαν, εἶτα εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἐσήμαινε τὸ ξύλον κάτωθεν τοῦ ὁποίου διήρχοντο οἱ αἰχμάλωτοι· ἔπειτα ζυγὸς λέγεται τὸ ξύλον τὸ συνάπτον τοὺς δύο τοίχους τοῦ πλοίου, ἐπίσης ζυγός λέγεται ἡ ζυγαρμά· ὡσαύτως ζυγὸς λέγεται σειρὰ στρατιωτῶν. ἡ γέφυρα πα-

ρ' Ὁμήρῳ σημαίνει τὸ πρόχωμα, δι' οὗ ἐμποδίζομεν τὸν ῥοῦν τῶν ποταμῶν, ἔπειτα τὸ διάστημα τὸ μέσον κινδύνου μεταξὺ παρατεταγμένων στρατιωτῶν, ἔπειτα εἰς τὴν νεωτέραν γλῶσσαν τὸ ξηρὸν μέρος τὸ συνάπτον τὰς δύο ἄκρας τοῦ ποταμοῦ, ὡσαύτως ἡ λέξις σκορπίος λέγεται τὸ φαρμακερὸν ζωύφιον, ἀλλὰ σημ. καὶ ἰχθύς τις, καὶ ἀστερισμός τις, καὶ φυτόν τι, καὶ εἶδός τι ἀναδέσμης τῆς κόμης τῶν παίδων, ἐπίσης εἶδος λίθου καὶ πολεμικὴ τέχνη. –

Διὰ τὰ αὐτὰ ἄρα τις ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν σημασιῶν τὴν πρώτην σημασίαν εἶνε πολὺ δύσκολον διὰ τὴν ἀτέλειαν τῶν λεξικῶν ἡμῶν καὶ διὰ τὴν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως δυσκολίαν, διότι ἡ ἐτυμολογία δὲν εἶνε πολὺ εὔκολος. εὑρίσκομεν μὲν τὴν ῥίζαν πολλῶν λέξεων, ἀλλὰ πολλάκις πλανώμεθα. εἰς τὴν ἱστορίαν μιᾶς τινος λέξεως εἶνε δυνατὸν νὰ μᾶς βοηθήσῃ καὶ ἡ καθωμιλημένη, διότι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἔσωσε λέξεις τινάς, αἵτινες δὲν ἦσαν εἰς τὰ στόματα τῶν συγγραφέων. –

Ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ καὶ τοὺς τύπους, οὓς λαμβάνουσιν αἱ λέξεις, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ τύποι ἐν πάσῃ γλώσσῃ δὲν μένουσιν οἱ αὐτοί, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ. οἱ τύποι π.χ. τῶν ὀνομάτων ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον ἔλαβον καταπληκτικὴν μεταβολήν. ἀλλ' οἱ τύποι δὲν μεταβάλλονται μόνον κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τόπους. τοῦτο δὲ φέρει τὴν διά-

κρισιν τῶν διαλέκτων. —

Ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία περιστρέφεται καὶ εἰς τὴν σύνταξιν τῶν λέξεων, αἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν προτάσεων καὶ περιόδων. ἐὰν ἡ σύνταξις ἦμεν ἡ αὐτὴ τότε θὰ ἦτο εὔκολον νὰ μάθωμεν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ αὕτη τροποποιεῖται ὄχι κατὰ λογικοὺς κανόνας, ἀλλ' εἰς κοινῆς τινος χρήσεως, καὶ συμβαίνουσι παρεκτροπαί τινες περὶ τὰς λέξεις. π.χ. ἡ λογικὴ ἀπαιτεῖ, ὅταν τὸ ῥῆμα εἶνε πληθυντικὸν καὶ τὸ ὑποκείμενον νὰ εἶνε πληθυντικόν, καὶ ὅμως ὅταν τὸ ὑποκείμενον εἶνε οὐδέτερον τὸ ῥῆμα τίθεται εἰς ἑνικὸν ἀριθμόν, ὡς τὰ παιδία παίζει. ὁμοίως ἡ λεγομένη ἔλξις. εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς συντάξεως, συντελοῦσι καὶ οἱ χαρακτῆρες καὶ ἡ διάνοια ἑνὸς ἑκάστου συγγραφέως, αὐταὶ εἴτε ἀτομικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὴν σύνταξιν, διότι ἄλλην σύνταξιν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἄλλην εἰς τὸν Δημοσθένην καὶ οὕτω καθεξῆς. —

Ὅπως ἡ σημασία τῶν λέξεων πολλάκις μεταβάλλεται οὕτω καὶ ἡ σύνταξις π.χ. ἀφαιροῦμαί τινα τὰ χρήματα καὶ ἀφαιροῦμαί τινος τὰ χρήματα. αἱ δύο αὗται συντάξεις κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἀλλήλων διαφέρουσιν, ἀλλὰ κατὰ τύπον. Ἐπομένως αἱ δύο αὗται συντάξεις δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνώνυμοι. οἱ παλαιοὶ μετεχειρίζοντο καὶ ἐνεργητικὸν καὶ μέσον ῥῆμα συγχρόνως, ὡς εἶδον

καὶ εἰδόμην (ὄμηρος), ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι ἐφύλαξαν τὸν μέσον τύπον εἰς τὸν μέλλοντα ὄψομαι, ἐπίσης τοῦ ἐνθυμοῦμαι μόνον τὸν μέσον ἀόριστον ἐνεθυμήθην διεφύλαξαν, ἐπειράθην, ἐβουλήθην, ἐδυνήθην. –

Ὁ Ὅμηρος μετὰ τὸ θέλω εἶπε τὸ ὄφρα μεθ' ὑποτακτικῆς καὶ τὸ ἀπαρέμφατον· τοῦτο σημ. ὅτι οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἄνθρωποι ἀντὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου μετεχειρίζοντο καὶ ἀνάλυσιν αὐτοῦ. Πολλάκις μὲν αἱ συντάξεις εἶτε μὲν διάφοροι κατὰ τύπον, ἀλλὰ κατ' ἔννοιαν εἶτε ἰσοδύναμοι. Αἱ ἀνώνυμοι αὗται συντάξεις δύνανται νὰ παρατηρηθῶσιν ἐπὶ δύο συγγραφέων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ὅπως καὶ τὰς λέξεις, καὶ τοὺς τύπους, συμβαίνουσι μεταβολαὶ οὕτω καὶ εἰς τὴν σύνταξιν. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῶν συντάξεων ἀναφαίνεται καὶ κατὰ τὰ διάφορα εἴδη τῆς λογοτεχνίας καὶ κατ' ἄτομα. οὕτω π.χ. σύνταξιν, ἣν ἔχουσιν οἱ λυρικοὶ δὲν ἔχουσιν οἱ τραγικοί, ἣν ἔχουσιν οἱ ποιηταὶ δὲν ἔχουσιν οἱ πεζοί. ὅταν δὲ λέγωμεν σύνταξιν κατ' ἄτομα δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν, ὅτι ἡ σύνταξις ὅλως μεταβάλλεται, ἀλλ' ὅτι ἕκαστον ἄτομον ἔχει παραλλαγάς τινας τῆς συντάξεως. ἵνα δὲ σύνταξίν τινα θεωρήσωμεν ὡς ἰδιάζουσαν συγγραφεῖ τινι ἢ ποιητῇ πρέπει νὰ εὕρωμεν καὶ ἄλλα ὅμοια χωρία καὶ παράλληλα. εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἢ τὸν ποιητήν. τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ κάμωμεν καὶ εἰς τὰς κατ' ἄτομον συντάξεις. τοῦ-

το χρησιμεύει πολύ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν συγγραφέων. δὲν δυνάμεθα δι' οὐδόλως νὰ προβῶμεν εἰς τὴν διόρθωσιν ἀνωμάλου τινὸς συντάξεως, ἐὰν εὕρωμεν καὶ ἄλλην ὁμοίου εἴδους οὐχὶ εἰς μεταγενεστέραν ὅμως συγγραφέα· ἐὰν ὅμως δὲν εὕρωμεν παραλλήλους συντάξεις εἴτε εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα, εἴτε εἰς ἄλλον, τότε μόνον δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς γνησιότητος τῆς παραδόξου ταύτης συντάξεως. Δυνάμεθα ὅμως νὰ συγχωρήσωμεν εἰς τὸν νεωτέρους. ἡμεῖς δηλ. νὰ ἐξηγήσωμεν χωρίον τι δύσκολον παραβάλλοντες τοῦτο πρός τι τῆς νέας Ἑλλην. γλώσσης, τοῦτο δέ, διότι ἡ νεωτέρα γλῶσσα διετήρησε πολλὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας. π.χ. ὁ Ὅμηρος λέγει «τρίχα πεδίοιο μεταχαρίζεται τὴν γενικὴν τοῦ τόπου, ὁμοίαν χρῆσιν ἔχομεν ἡμεῖς εἰς τὴν νέαν «πηγαίνω τοίχου, τοίχου» «ἔρχεται τοῦ καμπου καβαλάρης» «φέρω κατόπια τῆς στεργιᾶς κ' ἡμπαίνω τῆς θαλάσσης». —

Ἱστορικὴ ἑρμηνεία.

Μόνη ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία δὲν ἀρκεῖ εἰς κατάληψιν ἀρχαίου λογοτεχνήματος, διότι εἰς αὐτὰ τὰ λογοτεχνήματα, ὁ λογοτέχνης μετεχειρίσθη λέξεις, αἵτινες ἐκφράζουσι τὴν ἔννοιαν ἐλλιπῶς, ἢ ἐμέτρησεν οἱ ἀκροαταί, π.χ. ὅταν ὁ Μένανδρος ἔλεγεν ὅτι «θὰ ἑορτάσῃς τὴν 16ην τοῦ βοηδρομιῶνος ἀσιακόπως». τοῦτο δι' ἡμᾶς εἶνε ἀκατάληπτον, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀρχαίους ἦτο γνω-

στόν, διότι ὑπῆρχεν ἡμέρα, καθ' ἣν ἐδίδοντο χρήματα κἀμέβυον. ἐπίσης εἰς τὸν Κρίτωνα τοῦ Πλάτωνος «πλοῖον εἰς Δῆλον ἢ διὰ τούτου νοεῖ τὸ πλοῖον τὸ στελλόμενον κατ' ἔτος εἰς τὴν Δῆλον. ὡσαύτως τοὺς ἔνδεκα = ἐσήμαινον ὅ,τι σήμερον οἱ δικαστικοὶ κλητῆρες. ἐπίσης ὁ Ὁράτιος σατυρῶν 1,1,106. ὅμοιον εἶτε κἀ τὸ παρ' ἡμῖν θὰ εἴχομεν παραβάλια ὁλονέν τοῦτο βεβαίως οὐδεὶς τῶν ἐπιγινομένων θὰ νοήσῃ, ἂν πρότερον δὲν ἐξετάσῃ τί ἦσαν παραβάλια.

Ὑπάρχουσί τινες ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτῶν ἔχουσι περισσοτέραν ἀνάγκην τῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας. ἐάν τις εἶνε ὑποκειμενικὸς συγγραφεὺς ἀπαιτεῖ ἱστορικὴν ἑρμηνείαν, ἐάν δὲ ἀντικειμενικὸς δηλ. περιγράφει τὸν ἐκτὸς κόσμον ἀπαιτεῖ ὀλιγωτέραν ἱστορικὴν ἑρμηνείαν. ὁ Ὅμηρος π.χ. περιγράφει τὸν ἐκτὸς κόσμον μετὰ μεγάλης σαφηνείας κἀκριβείας, διὰ τοῦτο δὲν ἔχομεν ἀνάγκην πολλῆς ἱστορικῆς ἑρμηνείας εἰς τὰς περιγραφὰς τοῦ Ὁμήρου, εἰς τὰς οἰκίας, εἰς τὰ ἀνάκτορα κλ. ὡσαύτως εἰς τὰ ὅπλα. περιγράφει μὲν αὐτὰ καλῶς ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' ἐὰν εὕρωμεν ἀγγεῖά τινα εἰς ἃ παρίστανται δύο μαχόμενοι βλέπομεν τὰ ὅπλα κἀπαραβάλλομεν ταῦτα πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὁμήρου, λαμβάνομεν τοῦ πράγματος περισσοτέραν γνῶσιν. ὁ Ὅμηρος ἐπίσης ἀναφέρει ὅπλα καὶ ξίφη χαλκᾶ, ὅπερ

μέχρι τινός ἐθεωρεῖτο ἀπίστευτον· εὑρέθησαν ὅμως τοιαῦτα εἰς διάφορα μνημεῖα. Ὡσαύτως οἱ ἱστορικοί ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ξενοφῶν ἔχουσιν ὁμοίαν ἱστορικῆς ἑρμηνείας ἀνάγκην οἵαν ὁ Ὅμηρος. Ἂν π.χ. ὁ Ξενοφῶν ἔγραψεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔπεμψαν σκυτάλην (= σκῦτος = πῖτος). Πρέπει λοιπὸν νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν λέξιν ἱστορικῶς: ὅτι δηλ. οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον τὸ ἔθιμον τοῦ ἐπιστολογραφεῖν. Ἀλλ' οἱ ὑποκείμενικοί συγγραφεῖς ἔχουσι περισσοτέραν ἀνάγκην ἱστορικῆς ἑρμηνείας, οἷοι εἶνε οἱ λυρικοί ποιηταί καὶ δὴ ὁ Πίνδαρος, οἱ δραματικοί, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ῥήτορες· διότι ἀσχολούμενοι ἵνα ἐκφράσωσι τὰ αἰσθήματά των ἀδιαφοροῦσι περὶ τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ Πλάτων π.χ. εἰς τοὺς διαλόγους πολλάκις ὑπαινίττεται γνώμας τινάς, ἃς εἶχον σύγχρονοι αὐτοῦ· Δὲν λέγει πολλάκις τὸ ὄνομα ἀπὸ ἀπάθειαν, μετριοφροσύνην καὶ λέγει μόνον τὸ πρᾶγμα. Τοῦτο οἱ σύγχρονοι ἐνόουν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς δὲν εἶνε γνωστόν. Ὁ Μένων π.χ. τοῦ Πλάτωνος ἵνα γείνῃ καταληπτὸς πρέπει νὰ γινώσκῃ μαθηματικὰ οὐχὶ τὰ σημερινά, ἀλλὰ τὰ ἀρχαῖα· ἐπίσης τὸν Τίμαιον; Ἂν δὲν γινώσκῃ κοσμογονίαν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ τραγικοί ποιηταί καὶ ἰδίως οἱ κωμικοί καὶ ἐκ τούτων ὁ Ἀριστοφάνης, ὅστις εἶνε ἀκατάληπτος καὶ ὅστις οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχει ἢ νὰ κινήσῃ τὸν γέλωτα, διὰ τοῦτο οὐδόλως προσέχει εἰς τὴν ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν πραγμάτων,

ἀλλά διά σπινθῆρος τινός ἐγγίζει τόν θεατήν καί κινεῖ τόν γελωτα αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τάς Νεφέλας, στίχῳ 830 καί ὀλίγον κατωτέρω. Ὀνομάζει τόν Σωκράτην Μιλήσιον, διότι θέλει νά κατηγορήσῃ αὐτόν ὡς ἄθεον καί δίδει εἰς αὐτόν τό ἐπίθετον ἀθέου τινός Διαγόρου Μιλησίου καλουμένου. Πολλάκις ὁ Ἀριστοφάνης λαμβάνει χωρία ἐκ τῶν τραγικῶν ποιητῶν καί ἰδίως ἐκ τοῦ Εὐριπίδου θέλων νά σκώψῃ αὐτόν. Ἐάν μέν σώζονται τά δράματα τοῦ Εὐριπίδου, ἐξ ὧν παρέλαβε τά χωρία ἐννοοῦμεν τό σκῶμμα, ἀλλ' ἐάν ἀπώλλυντο δέν ἐννοοῦμεν τό σκῶμμα. Πολλήν ἐπίσης δυσκολίαν εὑρίσκομεν εἰς τήν μουσικήν, ἣν πλάττει ὁ Ἀριστοφάνης. Ὅτι δέ καί οἱ τραγικοί ἔχουσιν ἀνάγκην ἱστορικῆς ἑρμηνείας τοῦτο εἶνε βέβαιον, ἀλλά πάντοτε ὀλιγωτέρας· π.χ. εἰς τόν χορόν τοῦ Αἴαντος τοῦ Σοφοκλέους, ὑπάρχει ὑπαινιγμός. Ἐπίσης εἰς τάς Εὐμενίδας τοῦ Αἰσχύλου ἔνθα ὑπαινίττεται τόν Ἄρειον Πάγον. Ἐπίσης ἐν Ἰλ. ἐν Αὐλίδι ὑπάρχει διάλογος τοῦ Ἀγαμέμνονος καί Μενελάου, ὅστις λέγει εἰς αὐτόν "πρίν ἐκλεχθεῖς ἐδέχεσο εἰς τόν οἶκόν σου τόν μέν καί τόν δέ, ὅταν δέ ἐξελέχθης ἔκλεισες τόν οἶκόν σου". Τοῦτο βεβαίως εἰς τόν καιρόν τοῦ Ἀγαμέμνονος δέν ἐγένετο, ἀλλά τό λέγει ἵνα ἀκούσωσιν οἱ δημοκόποι τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ ἔχων μεγίστην ἱστορικήν ἀνάγκην εἶνε ὁ Πίνδαρος, διότι οὗτος μεταχειρίζεται πρός ἔπαινον καί διδασκαλί-

αν τὴν μεθοδοσίαν τὴν παλαιὰν καὶ συνεβούλευεν οὕτως εἰπεῖν ἐν παραβολαῖς. Παρελάμβανε πράγματα λησμονημένα, διότι ἐν αὐτοῖς εὑρισκεν ὁμοιότητα πρὸς τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἐξυμνεῖ καὶ ἐπαινεῖ. Πολλοὶ ταῦτα δὲν ἐννόησαν, διὰ τοῦτο τὸν Πίνδαρον ἐθεώρησαν ὡς ἄτακτον ποιητήν. Ὅταν ὅμως ἦλθον νεώτεροι καὶ ἀπέδειξαν τὸ ἀναγκαῖον τῆς χρήσεως τῶν τοιούτων παραβολῶν, ἐννόησαν κάλλιστα τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ ποιητοῦ Πινδάρου.

Ἑρμηνεία κατ' ἄτομον.

Εἶνε γνωστὸν ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει ἰδίαν δύναμιν τοῦ σκέπτεσθα καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι· ἡ δύναμις αὕτη προκύπτει ἐκ τῶν σχέσεων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ τῶν σχέσεων τούτων πρὸς τὸ σῶμα. Ὁ ἐντεῦθεν προερχόμενος τρόπος ἀποτελεῖ τὴν ψυχολογικὴν βάσιν τοῦ ἀτομικοῦ τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρος. Ἡ βάσις αὕτη μένει διὰ παντὸς καθ' ὅλας τὰς τῆς ζωῆς ἐκδηλώσεις. Ναὶ μὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιδράσωσι καὶ ἐξωτερικαί τινες ἐντυπώσεις, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ ψυχολογικὴ βάσις μένει διὰ παντὸς ἡ αὐτή. Ἐκ τῆς ἑνώσεως τῆς βάσεως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον γεννᾶται ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο λέγομεν ἵνα μὴ περιπέσωμεν εἰς τὰς γνώμας τῶν ὑλιστῶν, οἵτινες λέγουσιν ὅτι ὁ ἀτομικὸς χαρα-

ητήρ γεννᾶται ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ὑλικῶν ἀτόμων καὶ ὅτι ὑπάρχει ἀνέκαθεν καὶ δὲν δύναται οὐδὲν τούτων νὰ μεταβάλῃ. Ἡ γνώμη αὕτη τῶν ὑλιστῶν θὰ ἦτο ὀλεθρία διὰ τὴν παιδαγωγικὴν τέχνην. Ἡ ἀτομικότης αὕτη διακρίνεται ἐκ τῶν λόγων, ἐκ τῶν πράξεων, ἃς δύναταί τις νὰ ἴδῃ συναναστρεφόμενος αὐτόν. Ἀλλ' ὅταν τις ἀπέθανε καὶ σῴζονται τὰ συγγράμματα αὐτοῦ τότε "τοῦ ἀνδρὸς ὁ χαρακτὴρ ἐκ τοῦ λόγου γνωρίζεται". Ὁ λόγος δὲ οὗτος εἶνε τὸ ὕφος, ἐξ οὗ γνωρίζεται ὁ χαρακτήρ. Οἱ ἰσχυροὶ χαρακτῆρες πλάττουσιν εὐδιακριτώτερον τὸ ὕφος· ὅσον ὁ ἄνθρωπος εἶνε μᾶλλον ἀχαρακτήριστος τόσον περισσότερον τὸ ὕφος αὐτοῦ συγχέεται μὲ τὸ ἐθνικὸν ὕφος. Ὅπως δὲ ἐκ τῆς γραφῆς μικροῦ τινος παιδὸς δὲν δύναταί τις νὰ εὕρῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ παιδός, οὕτως ὑπῆρξαν συγγραφεῖς, οἵτινες ἀσθενοῦς καὶ ἐπιπολαίου ὄντες χαρακτῆρος ἔχουσιν ὕφος δυσδιάκριτον, π.χ. ὁ Θουκυδίδης ὢν ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, ἔχει καὶ ὕφος, διαφέρον τοῦ τῶν ἄλλων συγγραφέων. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Θουκυδίδης ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀντιφῶντος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ μηδέποτε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ νὰ μεταβάλῃ θελήσαντος. Ἀλλ' ὁ Λυσίας δὲν εἶνε ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, ὁ δὲ Ἰσοκράτης ἐξωμάλυνε τὸ ὕφος καὶ οὐδεμίαν ἠκολούθησεν ὁδόν, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὕφος αὐτοῦ εἶνε συμβιβαστικόν.

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἐάν τις θελήσῃ βαθέως νὰ νοή-

ση καὶ νὰ καταστήσῃ καταληπτὸν τοῖς ἄλλοις συγγραφέα τινά, ὀφείλει νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀτομικὸν τοῦ συγγραφέως χαρακτῆρα. Διὰ τῆς κριτικῆς ἐργασίας τῶν σωθεισῶν περί τινος συγγραφέως εἰδήσεων, δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν τὸν χαρακτῆρα τὸν ἀτομικόν, ὃν παραβάλλομεν πρὸς τὰ συγγράμματα, ἅτινα οὗτος κατέλιπε καὶ εὑρίσκομεν τὸν συγγραφικὸν χαρακτῆρα. Μελετῶν τις τὸν Αἰσχύλον ἵνα νοήσῃ τὸν συγγραφικὸν του χαρακτῆρα, πρέπει νὰ μάθῃ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ εἶτα νἀναγνώσῃ τὰ συγγράμματά του. Θέλει δὲ εὕρῃ ὅτι εἶνε ποιητὴς ἔχων τι ὑπεράνθρωπον καὶ φθάνει εἰς ὕψος εἰς ὃ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ φθάσῃ. Θὰ εὕρωμεν δὲ αὐτὸν τολμηρόν, ἔχοντα καινοτρόπους λέξεις, ὕφος ὑπέρκομπον. Ἔνεκα δὲ τούτου καταντᾷ ἐνίοτε δύσληπτος. Τοὐναντίον ὁ Σοφοκλῆς, ἀγαθώτατος, μαλακοῦ καὶ ὁμαλωτάτου χαρακτῆρος, διὰ τοῦτο καὶ τὰ ποιήματα αὐτοῦ εἶνε σαφῆ, ἀκριβῆ καὶ τρόπον τινὰ δείκνυται μιμητὴς τοῦ Ὁμήρου. Πρέπει λοιπὸν ὁ ἑρμηνεύων συγγραφέα τινὰ δέον νὰ ᾖ ἄριστος ψυχολόγος.

Ἐπίσης γινώσκομεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἔχει πάμπολλα γνωμικὰ κατὰ τῶν γυναικῶν. Τοῦτο τινες ἐξήγησαν εἰπόντες ὅτι δὶς οὗτος ἦλθεν εἰς γάμον καὶ δὶς ἀπέτυχεν, ἕνεκα τούτου ἐγένετο μισογύνης. Ἀλλὰ τοῦτο ἐκ τοῦ χρόνου ἐγένετο μῦθος. Τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν γνωμικῶν προέρχεται

ἐκ τοῦ γυναικείου χαρακτῆρος: ὁ Εὐριπίδης ἠθέλησε νά καινοτομήσῃ ἐν πολλοῖς ἵνα τούς συγχρόνους του εὐχαριστήσῃ· ἴσως δέ καί πολλά εἶχε νά διδάξῃ ἄγνωστα· ἐνόμιζε λοιπόν ὅτι διά τῶν γυναικῶν ἠδύνατο νά φανῇ τοῖς ἀκούουσιν εὐάρεστος. Τοῦτο ὅμως ἀποδεικνύει οὐχί μισογονίαν, ἀλλά καινοτομίαν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ.

Ἐπίσης αἱ μεγάλαι ἀρεταί τῶν λόγων τοῦ Δημοσθένους ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἵνα τις νοήσῃ ἀκριβῶς τήν διαφοράν τοῦ ὕφους καί τήν διαφοράν τοῦ χαρακτῆρος πρέπει νά παραλάβῃ τόν Δημοσθένην μέ τόν ἐχθρόν αὐτοῦ Αἰσχίνην.

Τοῦ Πινδάρου αἱ ᾠδαί δέν εἶνε δυνατόν νά ἐξηγηθῶσιν ἄνευ ἱστορικῆς ἑρμηνείας, ἀλλά διά νά νοήσωμεν κατά βάθος τά πονήματα τοῦ Πινδάρου, πρέπει νά νοήσωμεν κατά βάθος τόν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Ὁ Πίνδαρος περιεφρόνει τῶν ἐγκωμίων μόνον καί μόνον χάριν τῶν ἠθικῶν καί θρησκευτικῶν ἰδεῶν καί ἀρχῶν. Εἰς τοῦτο δέ συνέτεινεν οὐκ ὀλίγον καί τό μαντεῖον τῶν Δελφῶν, μεθ' οὗ μεγάλας εἶχε σχέσεις. Τά γενικώτατα ταῦτα τοῦ συγγραφικοῦ χαρακτῆρος εἶνε μέν ἔργα καί περιλαμβάνονται εἰς τήν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας, ἀλλ' ὁ ἑρμηνευτής ὀφείλει νά ἐφαρμόζῃ κατά τήν ἑρμηνείαν, ἀδιάφορον πόθεν ταῦτα θά λάβῃ.

Λογοτεχνική ερμηνεία.

Της Ελλην. λογοτεχνίας είνε δύο γένει α.) ὁ λόγος ὁ πεζός καὶ β.) ἡ ποίησις. Ἕναστον δὲ τούτων διαιρεῖται εἰς διάφορα μέρη. Ἡ διαίρεσις τῆς λογοτεχνίας δὲν εἶνέ τι τυχαῖον, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς κανόνας ἰδιάζοντας εἰς ἕναστον τῶν εἰδῶν· δηλ. τὰ διάφορα ταῦτα εἴδη ἢ γένη προέκυψαν ἐκ κοινωνικῆς τινος ἀνάγκης, ἀλλ' ἵνα τὸ εἶδος ἢ γένος φθάσῃ εἰς τὴν πρέπουσαν θέσιν συνετέλεσε πολὺ ἡ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εὐφυΐα. Ἐγίνετο π.χ. ἀνάγκη ἄσματος τινος ἐν γάμῳ, ἐν κηδείᾳ κτλ. ἦτο ἀνάγκη κοινωνική, ἀλλ' ἵνα ἡ ποίησις φθάσῃ εἰς ἣν σήμερον εὑρίσκεται θέσιν, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον ἡ τῶν συγγραφέων εὐφυΐα, οἵτινες παρήγαγον τὰ προϊόντα ταῦτα ἄνευ τινὸς συνειδήσεως τῶν κανόνων, καθ' οὓς δέον ταῦτα νὰ γίνωνται. Οἱ ἀρχαῖοι πρῶτοι ποιηταὶ τοσαύτην συνείδησιν εἶχον ἐκείνου, ὅπερ ἐποίουν, ὅσην ἐκεῖνος ὅστις ἐποίησε τὰ πλέκτικα. Κατόπιν ὅμως ἐγνώσθησαν οἱ κανόνες τῆς τέχνης· οὕτως ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ ἄλλοι ἐγίνωσκον τοὺς κανόνας τῆς τέχνης. Ἐπίσης ἡ ἀρχαία ῥητορικὴ οὐδένα κανόνα ἐγίνωσκεν· οὕτως ὁ Κίμων, ὁ Περικλῆς καὶ οἱ λοιποὶ ῥήτορες οὐδένα κανόνα ἐγίνωσκον, ὕστερον ὅμως ὁ Ἰσοκράτης, καὶ ὁ Δημοσθένης ἐγίνωσκον κανόνας ῥητορικῆς. Οὕτω δὲ προέκυψαν οἱ λο-

γοτεχνικοί τύποι, οὓς κατέστρωσαν οἱ φιλόλογοι τῆς Ἀλεξανδρείας, οἱ λεγόμενοι κριτικοί, οἵτινες ἐμελέτησαν τὰ συγγράμματα καὶ ὥρισαν τοὺς τύπους, καθ' οὓς διέπεται ἕν ἕκαστον τῶν λογοτεχνημάτων.

Ἀφ' οὗ ὑπάρχουσι τύποι καὶ κανόνες λογοτεχνικοί, ὁ ἑρμηνεύσων συγγραφέα τινὰ ὑπ' ἔποψιν λογοτεχνικὴν δέον νὰ ἴδῃ ἂν ἦνε λόγος πεζὸς ἢ ἔμμετρος β.) ἂν ἦνε ἐπικὸν ποίημα ἢ ἰαμβικὸν ἢ τοῦ μέτρου νὰ λλιστα γινωσκόμενον, ἢ λόγος ῥητορικὸς ἢ λόγος ἱστορικός. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ χονδροειδέστερον μέρος τῆς λογοτεχνικῆς ἑρμηνείας, τὸ ἀξιολογώτερον εἶνε τὸ νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ γνωρίσματα ἑνός τινος εἴδους καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ, εἶτα δὲ νὰ ὁρίσωμεν κατὰ πόσον τὸ λογοτεχνικὸν τοῦτο εἶδος ἐκπληροῖ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, εἶνε δηλ. συντεταγμένον καθ' ὅλους τοὺς κανόνας, οὓς ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος εἰς ὃ ἀνήκει. Εἶτα δὲ πῶς πρέπει νὰ ἦνε συντεταγμένον τὸ εἶδος ἐκεῖνο ἵνα ἐκπληροῖ τὸν σκοπόν του, νὰ ὁρίσῃ δηλ. τὰς ἀρετὰς τοῦ εἴδους, ὅπερ ἐξετάζει, ἐάν π.χ. ἐξετάζῃ ἔπος ὀφείλει νὰ δείξῃ τὰς ἀρετὰς τοῦ ἔπους. Νὰ γινώσκῃ δηλ. διατί ὁ Ὅμηρος μεταχειρίζεται ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ ἐπίθετα. Ἐπίσης ὁ τοιοῦτος δέον νὰ δείξῃ τίς ἡ σύνθεσις τοῦ ἔπους ἢ τοῦ συγγράμματος. Ἐάν π.χ. τις ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν δρᾶμά τι πρέπει νὰ ἔχῃ ἔννοιαν καθαρὰν τοῦ ἀρχαίου δράμα-

τος καὶ τότε δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ ὑπάρχοντα δράματα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ παντὸς πεζοῦ συγγράμματος. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ λογοτεχνικὴ ἑρμηνεία, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι, ἃς ἀνεφέραμεν δὲν δύναται νὰ ἦνε μονομερής, ἀλλ' ἡ μία συνδέεται μετὰ τῆς ἄλλης. Ἡ λογοτεχνικὴ λοιπὸν ἑρμηνεία συνδέεται στενώτατα μὲ τὴν κατ' ἄτομον ἑρμηνείαν, διότι πολλαὶ τῶν ἀρετῶν, ἃς θὰ παρατηρήσωμεν εἰς τινα συγγραφέα εἶνε ἀτομικαί, ἐπίσης δὲ καὶ πολλαὶ τῶν ναιῶν. Ναὶ μὲν ἕκαστος συγγραφεὺς ἔχει κοινά μὲ ἄλλον, ἔχει ὅμως καὶ ἴδια, ἅτινα δέον νὰ ἐξετάσωμεν. Ἡ λογοτεχνικὴ ἑρμηνεία συμπίπτει μὲ τὴν κρίσιν κατὰ τὸ στάδιον ἐκεῖνο καθ' ὃ αὕτη ἀποδεικνύει κατὰ πόσον σύγγραμμά τι ἐκπληροῖ τὸν σκοπόν του καὶ δεικνύει τὰς ἀρετὰς ἢ τὰς κακίας τοῦ συγγράμματος.

Ὡς ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία δέον νὰ ἔχῃ βοηθὸν τὴν διορθωτικὴν ἑρμηνείαν, οὕτω καὶ ἡ τεχνολογικὴ τὴν κριτικήν.

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων, ἅτινα εἶνε τὰ ὑψηλότερα τῆς λογοτεχνικῆς ἑρμηνείας, ὑπάρχουσι καὶ τινα κατώτερα σχετιζόμενα μᾶλλον πρὸς τὴν γραμματικὴν ἑρμηνείαν. Ἐλέγομεν ἄλλοτε ὅτι λέξεις τινὲς λαμβάνουσιν ἀλλοίας σημασίας, ὑπάρχουσι δηλ. τρόποι ἕνεκα τῶν ὁποίων γίνονται διάφοροι συμασίαι τῶν λέξεων. Οἱ τρόποι δὲ οὗτοι γίνονται χάριν καλλιτεχνικῶν λόγων· συγγραφεὺς π.χ. τις μεταχειρίζεται τὴν λέξιν Ἥφαιστος

ἀντὶ τῆς λέξεως πῦρ. Τοὺς καλλιτεχνικοὺς δὲ τούτους λόγους πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἡ λογοτεχνικὴ ἑρμηνεία. Ἐπίσης εἰς τὰ μέτρα ὑπάρχουσι λόγοι καλλιτεχνικοί, οὓς πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἡ λογοτεχνικὴ ἑρμηνεία. Ἐὰν τις λοιπὸν ἐξετάσῃ ὅλα ταῦτα ἡ λογοτεχνικὴ ἑρμηνεία καταντᾷ δύσκολος, διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἐργασίαι γεγενημέναι. Δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς δηλ. τίνες λέξεις εἶνε τοῦ πεζοῦ λόγου καὶ τίνες τοῦ ποιητικοῦ. Ἐν Παρισίοις πρό τινων ἐτῶν εὑρέθησαν ἰαμβεῖά τινα ἐπὶ παπύρου, ἅπερ ἐξέδωκεν ὁ Veil καὶ ἄλλοι. Ἐγεννήθη νῦν τὸ ζήτημα ἂν ἦνε σοβαροῦ δράματος ἢ σατυρικοῦ. Εἶνε μὲν γνωστὸν ὅτι εἶνε τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ δὲν εἶνε γνωστόν, ὅπερ εἴπομεν (ἴδε Ἀθήναιον τομ. 8).

Ἀλλ' ὁ ἑρμηνευτὴς δὲν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ μίαν μόνην, ἀλλὰ πάσας ὁμοῦ. Ἀπαιτεῖται δὲ καὶ μέθοδος πρὸς τελειοτάτην ἑρμηνείαν.

Μεθοδολογικὸν μέρος.

Α'. Κατάληψις.

Δέον νὰ γνωρίζωμεν ὅτι τὸ ἔργον παντὸς ἑρμηνευτοῦ εἶνε διττόν: α') νὰ καταβάλῃ πόπους ἵνα νοήσῃ τὸν συγγραφέα καὶ· β') νὰ ἐξηγῇ καὶ νὰ καθιστᾷ καταληπτὸν τοῖς ἄλλοις. Τὰ δύο ταῦτα εἶνε στενῶς πρὸς ἄλλα συνδεδεμένα, διότι ἂν τις δὲν νοήσῃ τὸν συγγραφέα δὲν δύναται νὰ τὸν ἐξηγήσῃ· π.χ. ὁ Μπέκερ, ὅστις ἡρμήνευσε τοὺς συγγραφεῖς καὶ πολλὰς διορθώσεις ἐπαίσεν,

ἐν τούτοις εἶνε γνωστόν ὅτι δέν ἠδυνήθη νά ἐξηγήσῃ εἰς τό Πανεπιστήμιον εὐκολόν τινα συγγραφέα. Πρέπει λοιπόν ἡμεῖς νά ὑποδείξωμεν τόν τρόπον καί τήν μέθοδον, καθ' ἣν δύναταί τις νά ἀποκτήσῃ τάς γνώσεις, δι' ὧν δύναται νά ἑρμηνεύσῃ συγγραφέα τινά. Τό πρᾶγμα τοῦτο παρ' ἡμῖν εἶνε δυσχερέστατον, διότι ἐλλείπουσι τά βοηθήματα. Ἐάν εἰσήγετο τό ἔθος παρ' ἡμῖν οἱ μαθηταί τοῦ Γυμνασίου νά γινώσκωσι τήν Γαλλικήν ἤ τήν Γερμανικήν πρό πάντων θά ἦτο εὔκολον. Τοῦτο ὅμως πρέπει νά δικαιολογήσωμεν, διότι τό ἡμέτερον ἔθνος εἶνε μικρόν. Ἐάν τις φιλόλογος θελήσῃ νά παρασκευάσῃ βοήθημα διά τούς σπουδάζοντας μεγάλως θά ζημιωθῇ, ἔπειτα δέν ἐλήφθη πρόνοια νά ἐξοδεύωνται περισσότερα μέν ἐφ' ἃ δεῖ, ὀλιγώτερα δέ ἐφ' ἃ μή δεῖ. Πρῶτον λοιπόν πάντων πρέπει νά κατέχῃ οὕτω τήν γλῶσσαν, ὥστε νά ἐννοῇ τούς εὐκολωτέρους τῶν πεζῶν καί ποιητῶν ὅπου τό κείμενον δέν εἶνε διεφθαρμένον. Δεύτερον τόν βίον τόν ἱστορικόν καί τόν δημόσιον καί τόν ἰδιωτικόν δηλ. πῶς ἔζων οἱ Ἕλληνες, τί εἶχον βουλήν, δικαστήρια, πῶς ἔζων, ποίαν ἀνατροφήν εἶχον, πῶς ἔτρωγον. Τρίτον τήν μυθολογίαν καί τήν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι τις τῶν ἀρχαίων ποιητῶν δέν ἐστηρίχθη ἐπί μυθολογικῶν γεγονότων. Καί περί τούτου δέν ἔχομεν μυθολογίαν. Τέταρτον δέον νά γινώσκῃ τις τήν μετρικήν, τήν ἀρχαιολογίαν, ἥτις δέν ἔχει εἰς τήν ἑρμηνείαν τῶν συγγραφέων τήν σημασίαν οἵαν καί τά ἄλλα. Ἐάν ἔχῃ τις τάς γνώσεις ταύτας, εἶνε

ἀναγκη νά ἀρχήσῃ τήν ἀνάγνωσιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καί τῶν ποιητῶν ἱστορικῶς. Εἰς τήν ἀνάγνωσιν ταύτην θά μεταχειρισθῇ ὅσα μέσα ἔχει. Τοιαῦτα μέσα εὐτυχῶς ἐγένοντο ὑπό τῶν παλαιῶν. Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη δέον νά γίνηται κατ' ἄλλον τρόπον, δηλ. νά ἀναγινώσκωμεν συγγραφέα τινά καθ' ἡμᾶς αὐτούς καί νά κάμωμεν ἰδίας παρατηρήσεις καί νά σημειώνωμεν ταύτας. Τήν ἐργασίαν ταύτην συγκιστῶσιν οἱ συγκιστῶντες διά δύο λόγους. α') διότι ὁ τοιοῦτος γίνεται κριτής καί γνώστης τῶν συγγραφέων ὅλως ἀνεξαρτήτως καί οὕτως ἐλλείπουσιν οἱ τυφλοσύρται, οὓς δύναται καί νά κρίνῃ. Τοῦτο εἶνε ἀπαραίτητον, διότι μέ ὅλας τάς ἐργασίας, δέν ἐφθάσαμεν εἰς τήν τελειότητα, ἀλλ' ὑπάρχουσι χωρία, ἅτινα εἰσέτι δέν ἠρμηνεύθησαν καλῶς. β') διότι μόνον κατά τοῦτον τόν τρόπον δυνάμεθα νά ἀποκτήσωμεν τελείαν εἰκόνα τοῦ συγγραφέως. Αὕτη εἶνε ἡ προπαρασκευή διά τήν κατάληψιν τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἐργασία αὕτη εἶνε μεν πολύμοχθος ἀλλά δύναταί τις νά περιορίσῃ τήν μελέτην ταύτην εἰς ἕνα μόνον κλάδον τῶν συγγραφέων.

Β'. Ἐξήγησις

Ἡ ἐξήγησις εἶνε ποικίλη. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀνθρώπων, πρός οὓς θά κάμῃ τις τήν ἑρμηνείαν. Ἐάν π.χ. προκηται νά ἑρμηνεύσῃ συγγραφέα τινά πρός μαθητήν Γυμνασίου θά ἦνε διάφορος τῆς πρός μαθητάς τοῦ Πανε–

πιστημίου, ἢ τῆς πρὸς λογίους ἢ τῆς πρὸς ἐπιστήμονας. Ἡ ἑρμηνεία δὲ λέγομεν ἐν παρόδῳ δύναται νὰ γείνῃ καὶ πρὸς ἐπιστήμονας, διότι πολλὰ πράγματα ἄγνωστα μέχρι τοῦδε εὗρεν ἄλλος καὶ θέλει νὰ εἴπῃ εἰς τούτους.

Ὅλως διόλου ἀντίθετος πρέπει νὰ ἦνε ὁ ποιητὴς τῶν ἐκδόσεων, αἵτινες εἶνε προωρισμέναι πρὸς χρῆσιν τελείαν ἐπιστημόνων. Εἴπομεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε μακρὰ καὶ δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ τέλος, ἀλλ' ἀιωνίως ζητεῖ καὶ εὑρίσκει τὰ ἀληθέστερα, ἑπομένως ἡ ἑρμηνεία τῶν συγγραφέων ἔφθασεν εἰς τὸ τέλος. Τοὐναντίον εἶνε δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἄνθρωπος, ὅστις νὰ εὕρῃ χειρόγραφον εἰς ὃ ὑπάρχουσιν ὀρθότεραι γραφαί, παρίσταται δὲ τότε ἀνάγκη νεωτέρας ἐκδόσεως καὶ οὕτω γεννῶνται αἱ καλούμεναι κριτικαὶ ἐκδόσεις, π.χ. τὰ ἠθικὰ τοῦ Πλουτάρχου εἶχον ἐκδοθῇ πρὸ πολλοῦ, ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Γρηγόριος Βερναδάκης παραβαλὼν τὰ χειρόγραφα ἀκριβέστερον ἐννόησεν ὅτι εἶνε ἀνάγκη νεωτέρας ἐκδόσεως. Δὲν ἀρκεῖ δὲ μόνον ἡ εὕρεσις νέου χειρογράφου, ἀλλὰ πολλάκις εὑρίσκονται νέαι πηγαί, ἐξ ὧν δύναταί τις νὰ ἀρυσθῇ πολλὰς γνώσεις, π.χ. τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων δὲν ἦσαν ἀκριβῶς μέχρις ὅτου εὑρέθησαν τὰ Βενετικὰ σχόλια, ἅτινα ὁ Γάλλος Λιὲρς μελετήσας καλῶς ἐποίησε μεγίστην καὶ κλασσικὴν τοῦ Ὁμήρου ἔκδοσιν. Ἐπι-

σης ὁ Ἡρόδοτος λέγουσί τινες ὅτι εἶνε μυθολόγος. Ὅτε ὅμως περιηγηταὶ Ἄγγλοι καὶ ἄλλοι περιῆλθον τὰς χώρας ἃς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἐποίησαν ἀνασκαφὰς ἐβεβαιώθησαν πλέον ὅτι τὰ φαινόμενα ψευδῆ εἰς τὸν Ἡρόδοτον εἶνε ἀληθῆ καὶ πολλὰ χωρία τοῦ Ἡροδότου ἠρμηνεύθησαν. Παρέστη λοιπὸν ἀνάγκη νέας ἐπιστημονικῆς ἐκδόσεως. Τοιαῦται μεγάλαι ἐκδόσεις εἶνε: ἡ τοῦ Εὐριπίδου ὑπὸ Κίρχους, τοῦ Dindorf, τοῦ Αἰσχύλου Hermann, ἡ ἔκδοσις τῶν λυρικῶν τοῦ Μπέκ. Αἱ ἐκδόσεις αὗται μόνον δι' ἐπιστήμονας εἶνε ἀναγκαῖαι, καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ τῆς τελείας ἐπιστημονικῆς ἐκδόσεως. Τελεία ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐκείνη, ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν μελλόντων φιλολόγων. Χάριν λοιπὸν τούτων ὁ ἑρμηνευτὴς εἴτε ἀπὸ τῆς ἕδρας ἑρμηνεύσῃ εἴτε διὰ τῶν ἐκδόσεων, ἔργον ἔχει νὰ μεταδώσῃ πάντα τὰ πορίσματα τῆς ἑρμηνευτικῆς ἐργασίας, ἣν οὗτος κατέβαλεν ἵνα νοήσῃ τὸν συγγραφέα καὶ ὅσα ὑπάρχουσι σήμερον βέβαια καὶ ἀσφαλῆ πορίσματα, διότι παρ' ἡμῖν πολλάκις, ἐπειδὴ ὁ ἑρμηνευτὴς γινώσκει ὅτι ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ ἀκροατὴς περιορίζεται εἰς πολλὰ ὀλίγα. Τοῦτο δὲν εἶνε ἐπιστημονικὸν καὶ ἁρμόζει εἰς τοὺς διδάσκοντας εἰς Γυμνάσια. Ἐκ τούτων θὰ μεταδώσῃ ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ γραμματική, ἡ ἱστορική, ἡ κατ' ἄτομον ἑρμηνεία καὶ ἡ λογοτεχνική. Τοῦτο κάλλιστα ἐξέφρα-

σεν ὁ Hermann διά τῶν ἑξῆς: «πᾶσα ἑρμηνεία διατρίβει ἢ περὶ τήν ἐξήγησιν τῶν λέξεων ἢ περὶ τήν ἐξιστόρησιν, ἢ περὶ τήν δήλωσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ συγγραφέως, ἢ περὶ τῶν ἀρετῶν ἢ κακιῶν τοῦ συγγραφέως». Ἀλλά πρέπει νά γνωσθῇ καί ἡ μέθοδος, καθ' ἥν πρέπει νά γίνηται ἡ ἑρμηνεία. Καί περί τούτου ἔδωκε κανόνα ὁ Hermann «εἰς οἱονδήποτε τῶν εἰρημένων ἐνδιατρίψει τρία ἐπιμελῶς πρέπει νά παρατηρῇ α.) νά μή ἐλλείπῃ τι τῶν ἀναγκαίων, β.) νά μή προστεθῇ τι τῶν μή ἀναγκαίων καί γ.) πρέπει νά ἐκτεθῶσι καλῶς ταῦτα καί ὀρθῶς τά λεγόμενα.

Σκοπός τῆς ἑρμηνευτικῆς τῆς γινομένης εἰς τούς μέλλοντας φιλολόγους εἶνε νά μεταδώσῃ ὁ ἑρμηνεύων εἰς τούς ἀκροατάς του τά πορίσματα τῆς ἐρεύνης καί τῆς μελέτης τοῦ συγγράφεως ἢ τοῦ ποιητοῦ. Ἀλλά τά πορίσματα ταῦτα δέν πρέπει νά μεταδώσῃ ἄνευ μεθόδου.

Εἶν' ἀληθές ὅτι τό «ἐκ τῶν ἀναγκαίων οὐδέν πρέπει νά ἐλλείπῃ» δέν δύναται νά τηρηθῇ, διότι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποί τινες, οἵτινες δέν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς ὑπό τοῦ ἑρμηνευτοῦ ἐξηγήσεως συντακτικῆς τινος πλοκῆς, ἢ τῆς σημασίας λέξεώς τινος. Ἐπίσης δέ καί ἡ δευτέρα παρατήρησις «ὅτι δέν πρέπει νά λεχθῇ τι περισσότερον τοῦ δέοντος» δύναται νά γείνῃ πέτρα τοῦ σκανδάλου. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καί οὐχί ἐκ τοῦ ἀκροατηρίου. Παράδειγμα

ἔστω ἡ ἔκδοσις τοῦ Αἴαντος τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ τοῦ Lobeck. Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ὁ ἑρμηνευτὴς οὗτος πρίνει καλὸν νὰ συσσωρεύῃ τὰς γνώσεις του εἰς βάρος τῶν ἀναγνωστῶν, πολλὰ δὲ ἀφίνει ἀνερμήνευτα.

Γ'. Κανών.

Τὸ ὀρθῶς τοῦ κανόνος τούτου, τὸ recte δηλ. κατὰ τὸν Hermann σημαίνει εὐδιαπρίτως ἐπιτηδείως. Πρὶν τις εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν καθ' ἕκαστα ἑνὸς συγγραφέως πρέπει νὰ προτάξῃ εἰσαγωγήν τινα ἐν ᾗ πρέπει νὰ φυλάττῃ τὸ μέτρον, ἵνα μὴ πάθῃ ὅτι ἔπαθεν ὁ Ἀσώπιος εἰς τὴν εἰς τὸν Πίνδαρον εἰσαγωγήν.

Ἡ εἰσαγωγὴ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ α') τινὰ περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησεν ὁ ἑρμηνευόμενος συγγραφεὺς ἢ ποιητής, διότι ἐὰν δὲν γινώσκωμεν τὰ ἤθιμα, τὰς ἀρχάς, αἵτινες ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς ἢ ὁ ποιητὴς οὗτος ἔζη, δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ νοήσωμεν τὸν συγγραφέα· β') πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἀτομικότης αὐτοῦ, δηλ. τὰ τοῦ βίου. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκταθῇ πολύ, διότι ἐκ τῆς ἱστορίας πολλὰ εἶνε γνωστά, ἀλλ' εἰς ἐκεῖνα μόνον τοῦ συγχρόνου βίου πρέπει νὰ ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν, τὰ ὁποῖα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸν ἑρμηνευόμενον συγγραφέα. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, καὶ ἐνταῦθα πρέπει μετὰ πολλῆς προσοχῆς νὰ βαδίζῃ πρὸς τὰς μαρτυρίας ὅσας ἀφῆκαν οἱ παλαιοί. Ὀφείλει μέν νὰ

ἐξαγάγῃ τά τοῦ βίου ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτου, ἀλλά πολλοί συγγραφεῖς οὐδέν περί τοῦ βίου των λέγουσιν. Ἕνεκα τούτου ἀναγκαζόμεθα νά καταφεύγωμεν εἰς τάς συγχρόνους μαρτυρίας, καί ἄν τοιαῦται δέν ὑπάρχωσιν εἰς τάς μεταγενεστέρας, ἄς δέν εὑρισκομεν πολύ ἀξιοπίστους.

Ὁ λόγος δι' οὗ ψευδεῖς εἰδήσεις συνεσωρεύθησαν περί τῶν συγγραφέων εἶνε ὅτι οἱ μεταγενέστεροι δέν ἐφρόντισαν νά ἀφήσωσι τάς σπουδαιοτέρας εἰδήσεις. Αἱ μεταγενέστεροι εἰδήσεις εἶνε κατά πολύ πεπλασμέναι. Οὕτω π.χ. περί τοῦ Ἡροδότου λέγεται ὅτι ἀναγνούς μέρος τι τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου εἷς τινα πανήγυριν ἐβάπτρυσεν· ἐπίσης λέγεται ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐξύρισε τόν μύστακά του καί τό ἥμισυ τῆς γενειάδας καί ἐκλείσθη εἴς τι σπήλαιον. Ἐν γένει οἱ Ἕλληνες συνείθιζον νά περιβάλλωσι τούς μεγίστους ἄνδρας μέ μίαν αἴγλην δόξης.

γ') Πρέπει νά ὑπάρχῃ εἰς τήν εἰσαγωγήν ἐκεῖνο, ὅπερ στρέφεται περί τό συγγραμμα ἤ τό ποίημα, ὅπερ ἑρμηνεύομεν, διότι πρίν προβῶμεν εἰς τήν ἀνάγνωσιν τοῦ συγγράμματος πρέπει νά γινώσκωμεν τό εἶδος εἰς ὅ ἀνήκει τό σύγγραμμα. Ἐάν π.χ. ἔχωμεν ἔπος πρέπει νά γινώσκωμεν τί ἐστιν ἔπος, ὡσαύτως ἐάν ἔχωμεν λυρικόν ποίημα, νά γινώσκωμεν τι ἐστί λυρική ποίησις. Ἀλλ' εἶνε δυνατόν καί πρέπον νά περιληφθῶσι πάντα ταῦτα εἰς τήν εἰσαγωγήν· εἰ-

νε ἀληθές ὅτι ὀφείλει τις νά γινώσκη τά διάφορα μέρη τῆς τεχνολογίας, ἄτινα γινώσκονται ὑπό ἄλλου μαθήματος· ἐπομένως εἶνε περιττόν νά ἀσχολῆται καί νά χάνη τόν καιρόν εἰς τά τοιαῦτα. Ἀλλά παρ' ἡμῖν τό πρᾶγμα δέν ἔχει οὕτω, διότι δέν ἔχομεν τοιαῦτα συγγράμματα δι' ὧν νά λύωμεν τάς ἀπορίας ταύτας. Διά τοῦτο νομίζομεν ὅτι πρέπει νά προτάσση μακράν εἰσαγωγήν.

Μετά τάς λογοτεχνικάς ταύτας γνώσεις εἶνε ἀνάγκη νά ἐπακολουθήσῃ ἀνάλυσις τῶν συγγραμμάτων ἤ τῶν ποιημάτων τοῦ συγγραφέως. δηλ. τοῦ λόγου τοῦ συγγραφέως, ὅν διδάσκει τις, διότι διά τούτου δύναται νά καταδείξῃ τάς πολιτικάς καί θρησκευτικάς ἀρχάς τοῦ συγγραφέως, τήν τέχνην, τίς ἡ διαφορά, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τόν συγγραφέα, τί τό ἰδιάζον εἰς αὐτόν. Ἐνταῦθα δηλ. θά ἐφαρμόσῃ ὁ ἑρμηνευής τήν κατ' ἄτομον ἑρμηνείαν.

Ὑπάρχουσί τινες ἐκ τῶν περί τήν ἑρμηνευτικήν ἀσχολουμένων, οἵτινες φρονοῦσιν ὅτι εἶνε περιττόν νά προτάσσωνται εἰς τήν εἰσαγωγήν εἰδήσεις περί τῶν συγγραμμάτων, ἀλλά νά ἐπιτάσσωνται, νά γείνῃ δηλ. ἡ κατ' αὐτόν λεγομένη ἐπίκρισις: ἡ κατόπιν κρίσις, διότι πῶς εἶνε δυνατόν νά κρίνῃ τις περί ἑνός συγγράμματος πρίν τό ἑρμηνεύσῃ. Τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνετ[αι] ὅτι εἶνε ἀληθές ἀλλά διά νά κρίνῃ τις περί τῆς [ἀ]

μεν νά

ἱκανότητος ἑνὸς συγγραφέως, πρέπει νὰ ἀναγνώσῃ ὅλα τὰ συγγράμματα αὐτοῦ. Ἀλλ' εἰς τὴν διδασκαλίαν ἕνα μόνον λόγον τοῦ συγγραφέως θὰ διέλθῃ.

Μετὰ τοῦτο τὸ μέρος τῆς εἰσαγωγῆς πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ἑξῆς: δηλ. κεφάλαιον περὶ χειρογράφων, διότι ὑπάρχουσι χωρία, ἅτινα δὲν γινώσκομεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν εἰμὴ διὰ διορθώσεως. Ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τῆς παραδόσεως δηλ. τῶν χειρογράφων, ἅτινα παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς τὰς γραφὰς τῶν συγγραμμάτων ἢ παιγμάτων. Ἔπειτα ἵνα ἐξακριβώσωμεν τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἔχομεν τὰ λεγόμενα σχόλια, ἅτινα πρέπει πρῶτον νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ εἴπωμεν κατὰ πόσον ὁ σχολιαστὴς εἶνε ἀξιόπιστος. Ὅθεν καὶ περὶ αὐτῶν πρέπει νὰ γείνῃ λόγος εἰς τὴν εἰσαγωγήν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις καλὸν εἶνε νὰ γείνῃ μικρός τις λόγος εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ περὶ τῶν διαφόρων ἐκδόσεων νὰ καταδείξῃ δηλ. ὁ ἑρμηνευτής τις τῶν ἐκδοτῶν ἔχει ἀξίαν ἵνα ὁ θέλων νὰ ἑρμηνεύσῃ ὀρθῶς τοὺς συγγραφεῖς ἀνατρέξῃ εἰς αὐτούς. Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἔρχεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ κειμένου ἤτοι ἡ κατὰ μέρος ἑρμηνεία.

Ἡ κατὰ μέρος ἑρμηνεία τοῦ κειμένου.

Κυριώτατον ἐν τούτῳ τῷ σταδίῳ εἶνε ἡ ἐξήγησις

τῶν λέξεων. Πρὸς τοῦτο τὰ μάλιστα συντελοῦσι τὰ λεξικά, ἅπερ εὐτυχῶς εἶνε τοσοῦτῳ ἐπαρκῆ, ὥστε ὁ ἑρμηνευτὴς δὲν ἔχει ἄλλο τι νὰ πράττῃ ἢ νὰ παραπέμπῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς ταῦτα. Ἡ ἑρμηνεία λοιπὸν τῶν λέξεων οὖσα τοὺς πρώτους χρόνους τὸ κύριον μέλημα τῶν ἑρμηνευτῶν, σήμερον εἶνε ἁπλῶς πολυτέλεια δι' οὓς λόγους εἴπομεν.

Ἡ κατὰ λέξιν ἑρμηνεία εἶνε τὰ μάλιστα χρήσιμος ἐν τῇ σπουδῇ τοῦ Ὁμήρου, διότι ὁ ποιητὴς οὗτος εἶνε ὁ πρῶτος ἐξ οὗ παρέλαβον καὶ οἱ μεταγενέστεροι ποιηταί. Πᾶσα δὲ περὶ τὴν λέξιν σπουδὴ ἔχει τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθοῦς σημασίας ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ. Ὅταν δέ τις ἀσχολεῖται περὶ τῶν λέξεων δὲν δύναται ἢ νὰ κάμῃ λόγον καὶ περὶ τῶν τύπων, ἵνα εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ ἑρμηνευόμενος συγγραφεύς, π.χ. τὸ γ') πληθυντικὸν τῆς προστακτικῆς λήγει εἰς σθωσαν ἢ σθων: πρέπει λοιπὸν διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ κειμένου νὰ κάμῃ καὶ περὶ τούτου λόγον.

Αἱ λέξεις ὡς πρὸς τὸν τύπον, ἐξακριβούμεναι δὲν ἔχουσιν ἄλλον σκοπὸν ἢ λεξικογραφικόν, τότε ἔχουσι σημασίαν ζωντασίαν ὅταν συναπτόμεναι μετ' ἄλλων ἀποτελοῦσι τὸ μέρος τῆς συντάξεως καὶ τῶν προτάσεων. Ὀφείλει λοιπὸν ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ γινώσκῃ τὴν σύνταξιν τοῦ συγγραφέως, ἥτις εἶνε τὸ ποικιλώτερον τῶν γλωσ-

σικῶν φαινομένων. Οὐδεμία γλῶσσα ἔχει ποικιλίαν τάξεως, ὅσον ἡ Ἑλληνική, καὶ οὐδεὶς ἄλλος συγγραφεὺς ἔχει ἐλευθερίαν περὶ τὴν σύνταξιν, ὅσον οἱ Ἕλληνες. Αἱ ποικιλίαι αὗται προέρχονται, τὸ μὲν ἐκ τῆς μεγάλης ἐλευθερίας, ἣν ἔχει τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ δὲ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ ἰδιοτροπία τοῦ συγγραφέως. Πάσας ταύτας τὰς παρεκτροπὰς ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψει. ἐὰν αἱ παρεκτροπαὶ αὗται συμβαίνουσιν ἐκ ψυχολογικῶν λόγων ἔχει καλῶς, διότι εἶνε δυνατὸν νὰ εὕρῃ τὸν ψυχολογικὸν τοῦτον λόγον, ἄλλως δύναται νὰ λύσῃ διὰ παραλλήλων χωρίων, διότι δὲν εἶνε πάντοτε δυνατὸν νὰ εὕρῃ τὸν λόγον τῆς ἀπὸ τοῦ συνήθους καὶ τετριμμένου μεταβολῆς· πχ. διατί ἡ Ἑλλην. γλῶσσα ἔχει τὴν λεγομένην Ἀττικὴν σύνταξιν; διατί λέγομεν τὰ πράγματα οὕτως ἔχει; διατί ὁ Ὅμηρος λέγει εὖ εἰδὼς τόξων, διότι τὸ εὖ εἰδὼς = ἔμπειρος, ἀλλὰ πόθεν γινώσκομεν αὐτό; βεβαίως ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς πολλῆς παρ' Ὁμήρῳ τούτου χρήσεως. Διατί δὲ ἐπίσης τὸ βούλομαι ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ προτιμῶ; Ἡ γλωσσολογία ἀπέδειξεν ὅτι, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς ῥίζης, διότι ἐν τῇ Σανσκριτικῇ γλώσσῃ τὸ ῥῆμα τοῦτο ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ προαιροῦμαι.

Εἰς ἐξακρίβωσιν τῆς ἐννοίας χωρίου τινὸς δὲν ἀρκοῦσιν

ἡ σύνταξις καὶ αἱ λέξεις, ἀλλ' εἶνε ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν ἔξω βίον, δηλ. εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἱστοριῶν δηλ. τῶν λεγομένων realia = πραγματικά. Καὶ τούτων δέον ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ κάμνῃ μετρίαν χρῆσιν καὶ νὰ μὴ ἐκτρέπηται εἰς μακρὰς πραγματείας. Ὅταν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἑρμηνευθῶσι καλῶς καὶ ἀποδοθῇ ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν προειμένων χωρίων τῇ βοηθείᾳ καὶ τῶν ἱστοριῶν μένει ἡ μετάφρασις τοῦ ἀρχαίου συγγραφέως. Εἶν' ἀληθὲς ὅτι νοεῖ τις τὸν συγγραφέα, ἀλλὰ τοὺς δυσπολωτέρους συγγραφεῖς ἢ ποιητὰς δὲν δύναταί τις νὰ νοήσῃ καλῶς καὶ τελείως, ἂν δὲν γείνῃ καλλιτεχνικὴ τις μετάφρασις. Δύναταί τις νὰ ἔχῃ ἐνώπιον του ὅλα τὰ ἀναγκαιοῦντα εἴς τι φαγητόν, ἀλλὰ ἐὰν δὲν ἀποτελέσῃ διὰ τούτων ἓν φαγητὸν πρὸς γεῦσιν δὲν ὠφελοῦσι τίποτε. Τοῦτο λεκτέον καὶ περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπίσης οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦσαν καλλιτέχναι εἶνε ἀνάγκη ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του ἢ ἀπροατὰς του τὴν ἔννοιαν τοῦ καλλιτεχνήματος τούτου. Θὰ εἴπῃ τις ὅτι ἵνα γείνῃ ἡ καλλιτεχνικὴ ἑρμηνεία, πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ ὅλον, διότι δὲν δύναταί τις νὰ νοήσῃ τὸ καλλιτέχνημα ἐὰν δὲν ἴδῃ τὸ ὅλον. Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ τις τὸ ὅλον καὶ εἶτα νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἑρμηνείαν. Τοῦτο δὲν εἶνε πάντο-

τε δυνατόν, διότι δέν δύναταί τις νά διέλθῃ ὅλην τήν Ἰλιάδα, ὅλον τόν Ἡρόδοτον ὡς ἐν παραδείγματι, κατά μέρος ὅμως εἶνε δυνατόν· διότι ὅταν τις ἑρμηνεύῃ δρᾶμά τι τοῦ Σοφοκλέους δύναται νά ποιῇ σταθμούς τινας καί νά ποιῆται τήν καλλιτεχνικήν ἑρμηνείαν. Ἀλλ' εἶνε τοῦτο ἀναγκαῖον; Οὐδείς ὁ ἀμφιβάλλων περί τῆς ἀναγκαιότητος αὐτοῦ, διότι διά τούτου δυνάμεθα νά διδαχθῶμεν ἐπί τῆς τελείας εὑρέσεως τῆς ἀληθείας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καί νά μορφωθῶμεν καί ὠφεληθῶμεν εἰς ἠθικήν μόρφωσιν καί ἀνάπτυξιν τῆς καρδίας.

Ὅταν οὕτω γείνῃ ἡ ὅλη ἑρμηνεία, τότε δυνάμεθα νά προβῶμεν εἰς τήν λεγομένην κρίσιν, δηλ. νά ὁρίσωμεν κατά πόσον ὁ συγγραφεύς κατώρθωσεν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπελάβετο. Ὅταν ὅμως ἔλθωμεν εἰς τήν κρίσιν δέν πρέπει νά παρασυρώμεθα ὑπό παραδειγμάτων νεωτέρων ποιητῶν, διότι οἱ νεώτεροι ἵνα εὕρωσι τήν ποιητικήν ἀξίαν τῶν νεωτέρων ποιητῶν μεταχειρίζονται ἄλλους κανόνας· τοιοῦτοι εἶνε οἱ ἀνήκοντες εἰς τήν λεγομένην ρωμαντικήν σχολήν. Οἱ τοιοῦτοι ἀναγινώσκοντες τά ποιήματα τοῦ , τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ κτλ. ὁμιλοῦσι μετά τινος ψυχρότητος περί τῶν ἀρχαίων. Ἡμεῖς ὅμως ὀφείλομεν νά περιοριζώμεθα εἰς τό Ἑλληνικόν ἔθνος καί νά μή παραβάλλωμεν πρός ποιητάς ἄλλων

ἐθνῶν. Δυνάμεθα ὅμως εἶτα νά παραβάλλωμεν καί πρός τούτους καί ἃς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θέλομεν εὕρη πολύ ἀνωτέρους.

Ἐπιστολή.

Ἀθήνησι 4ῃ Νοεμβρίου 1890.

Κύριε Ἀγγελόπουλε,

Μεγάλως λυποῦμαι μή δυνάμενος ἐλλείψει χρόνου νά ἐκπληρώσω τήν ὑμετέραν ἐπιθυμίαν συντάξας ὑπόμνημά τι περί «κριτικῆς» κατά τήν διδασκαλίαν τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν καθηγητοῦ κ. Κ. Κόντου συμπεριλαβών καί ὅσα θά ἠδυνάμην ἐκ τῶν διδαγμάτων τοῦ Κοβήτου, Βαστίου, Μαδβιγίου καί ἄλλων ἐπιφανῶν φιλολόγων. Ἐν τούτοις ὅπως μή ὅλως ἄπρακτος ἀπέλθῃς παρέχω σοι βραχυτάτην περίληψιν «περί τῆς εἰς ἄλληλα μεταπτώσεως τῶν γραμμάτων ἐν τοῖς χειρογράφοις», ἥν κατά τό πρῶτον ἔτος τῆς φοιτήσεώς μου ἐποιησάμην μελετῶν τό παλαιογραφικόν τοῦ Βαστίου ὑπόμνημα.

Ἔρρωσθε

Κ. Α. Λάσκαρις.

Περὶ τῆς εἰς ἄλληλα μεταπτώσεως τῶν γραμμάτων ἐν τοῖς χειρογράφοις.

Α. Τὸ Α καὶ τὸ Δ δι' ὁμοίας ἀγωγῆς γράφονται ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῖς γεγραμμένοις τοῖς τε μεγάλοις καὶ τοῖς μικροῖς γράμμασι, διὸ πλειστάκις εἰς ἄλληλα μεταπίπτουσιν ὡς ΑΕΙ-ΔΕΙ, ΔΡΥΑΔΗΣ-ΑΡΝΑΔΗΣ, ΝΑΜΑΤΙΑΙΟΣ-ΝΑΜΑΤΙΔΙΟΣ, ΦΡΕΑΤΙΑΙΟΣ-ΦΡΕΑΤΙΔΙΟΣ. Ἐπίσης τὸ Α καὶ τὸ Λ καθὼς ΑΗΤΟΥΝ-ΛΗΤΟΥΝ. Ἔν τισι χειρογράφοις ὑπὲρ τὸ Α γράφεται γραμμή τις, ὡς Ᾱ, ᾱ, ὑποδηλοῦσα τὴν δίφθογγον ΑΙ· ὅθεν πλειστάκις γίγνεται σύγχυσις τοῦ Α καὶ ΑΙ, ὡς ΠΟΙΟΥΝΤΑ-ΠΟΙΟΥΝΤΑΙ, ΟΣΑ-ΟΣΑΙ, ΠΑΣ-ΠΑΙΣ, ΤΟΙΑΥΤΑ-ΤΟΙΑΥΤΑΙ, ΠΕΡΙΑΓΩΝ-ΠΕΡΙΑΙΓΩΝ (=περὶ αἰγῶν). Ἐπίσης γίνεται σύγχυσις τοῦ Α καὶ ΑΥ, ὡς ΚΑΤΑΤΟΥΣ-ΚΑΤΑΥΤΟΥΣ (=κατὰ τούς-κατ' αὐτούς), ΔΙΑΤΟΝ-ΔΙΑΥΤΟΝ (=διὰ τόν-δι' αὐτόν), ΑΥΤΟΥΑΤΟΥ (=αὐτοῦ-ἄτ' οὐ), ΑΥΤΟΙΣ (=αὐτοῖς-Ἀτθίς). Ἐπίσης τὸ Α καὶ τὸ ΕΙ ὡς ΑΛΙΝΔΕΙΣΘΑΙ-ΕΙΛΙΝΔΕΙΣΘΑΙ, ΑΘΑΡ-ΕΙΘΑΡ, ΑΤΗ-ΕΙΤΕ. Ἐπίσης τὸ Α καὶ τὸ ΕΥ, ὡς ΕΞΕΛΑΣΙΣ-ΕΞΕΛΕΥΣΙΣ.

Β. Τὸ Β καὶ τὸ Α πλειστάκις συγχέονται ὡς ΒΟΥΦΟΡΑΙΩΝ-ΒΟΥΦΟΡΒΙΩΝ, ΑΡΒΙΟΥΣΘΑΙ-ΑΡΑΙΟΥΣΘΑΙ, ΑΙΑΣΑΜΕΝΟΝ-ΒΙΑΣΑΜΕΝΟΝ. Ἐπίσης τὸ Β καὶ τὸ Κ ὡς ΕΚΚΛΗΤΑ-ΕΚΒΛΗΤΑ. οὐχὶ σπανίως τὸ Β καὶ τὸ Μ, ὡς ΜΩΜΟΣ-ΒΩΜΟΣ, ΣΤΡΟΜΜΟΣ-ΣΤΡΟΜΒΟΣ. Ἐπίσης τὸ Β καὶ τὸ Ω ὡς ΕΒΙΑΝ-ΕΩΙΑΝ. Ὁμοίως τὸ Β καὶ τὸ Θ, ὡς ΛΑΒΕΙΝ-ΛΑΘΕΙΝ, ΒΙΟΥ-ΘΕΙΟΥ, ΑΠΕΙΒΟΥΝΤΑ-ΑΠΕΙΘΟΥΝΤΑ.

Γ. Τὸ Γ καὶ τὸ Τ μυριάκις συγχέονται, ὡς ΓΗΣ-ΤΗΣ, ΓΑΡΓΑΡΟΣ.

ΤΑΡΤΑΡΟΣ, ΜΕΓΑ-ΜΕΤΑ, ΤΕ-ΓΕ; ΓΥΝΝΙΧΟΣ-ΤΥΝΝΙΧΟΣ. Οὐχὶ σπανίως τὸ Γ καὶ τὸ Π, ὡς ΛΥΓΡΟΣ-ΛΥΠΡΟΣ.

Δ. Τὸ Δ καὶ τὸ Λ πλειστάκις εἰς ἄλληλα μεταπίπτουσιν, ὡς ΗΔΙΟΝ-ΗΛΙΟΝ, ΛΕΚΤΕΟΝ-ΔΕΚΤΕΟΝ.

Ε. Τὸ Ε καὶ τὸ C συχνότατα συγχέονται, ὡς ΕΥ-CΥ, ΠΟΛΥCΚΑΡΙCΤΟΥ-ΠΟΛΥΕΚΑΡΙCΤΟΥ. Ἐὰν δ' ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ε γραμμὴ γραφῇ ὀλίγον τι ἀνωτέρω, ὡς Ɛ, τότε τὸ Ɛ συμπίπτει τῷ Ρ=Ρ· οὕτως ἀνεγνώσθη ΑΡ ἀντὶ ΔƐ=δέ. Ὁμοίως συγχέονται τὸ Ɛ καὶ τὸ Θ, ὡς ΚΕΚΛΗCΕΑΙ-ΚΕΚΛΗCΘΑΙ.

Ζ. Τὸ Ζ καὶ τὸ Ξ οὐχὶ σπανίως συγχέονται.

Η. Τὸ Η καὶ τὸ Ν συχνότατα εἰς ἄλληλα μεταπίπτουσιν, ὡς ΑΝΤΟΥΝ-ΑΗΤΟΥΝ, CΚΟΠΕΙΝ-CΚΟΠΕΙΗ (=σκοπεῖ ἡ), ΤΟΝ-ΤΟΗ (=τὸ ἡ). Ἐνίοτε τὸ Η καὶ τὸ Π ἐναλλάσσονται. Πολλάκις ἀνεγνώσθη ἀντὶ Η-ιs (=ις) καὶ Κ· οὕτω ΖΩΓΡΑΦΙCΜΑ-ΖΩΓΡΑΦΚΜΑ. Ὅλως δὲ συνεχύθησαν αἱ τελικαὶ συλλαβαὶ ημενος καὶ ισμενος, ηθεις καὶ ισθεις, ητος καὶ ιστος. Ἐπίσης τὸ Η καὶ τὸ Κ (=Κ) ὡς ΚΤΗΤΕΟΝ-ΗΓΗΤΕΟΝ, ΟΡΚΙΚΤΟΜΟC-ΟΡΚΙΗΤΟΜΟC.

Θ. Τὸ Θ καὶ τὸ Ο συχνότατα εἰς ἄλληλα μεταπίπτουσιν, ὡς ΚΕΙΘΙ-ΚΕΙΟΙ, ΑΥΤΟΙC-ΑΤΘΙC, ΟΥCΙΑ-ΘΥCΙΑ. Ἐπίσης πλειστάκις αἱ συλλαβαὶ ΛΟ καὶ ΑΘ συγχέονται.

Ι. Τὸ Ι ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως κείμενον ἐν τῷ Παλατίνῳ κώδικι 398 διὰ δύο στιγμῶν συνήθως δηλοῦται, ὡς ἱστορεῖ (=ἱστορεῖ), ἱδίαις (=ἰδίαις). ἐκ τούτου συμβαίνει ὥστε πλειστάκις ὑπὸ τῶν

βιβλιογράφων νά παραλείπηται τό πνεῦμα τῆς λέξεως, ἐνίοτε δέ καί αὐτός ὁ τόνος καί καθόλου πολλῶν πλανῶν κατά τά πνεύματα μάλιστα τό τοιοῦτον αἰτία ἐγένετο. Τό ι, ὅπερ ὑπογεγραμμένον λέγομεν γράφεται ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ, ὡς ὥιιιτσι (=ὦκηται), ωιιιλὴ (=πολλῇ)· ἐκ τούτου συμβαίνει ὥστε ὁ ὑπονυστάζων ἀντιγραφεύς νά λάβῃ τό ΑΙ (=ᾳ) ὡς ΔΙ=(δι), ὡς ΑΙΔΟΜΕΝΑ—ΔΙΔΟΜΕΝΑ.

Κ. Τό Κ ἐν τοῖς χειρογράφοις πλειστάκις γράφεται ὡς ιϲ, ϳϲ, ϊϲ, καθώς ἐκεῖμησ (=ἐκείνης), ϳϲαι (=καί) ᾀόλιϊϲῆ (=αἰολικοῦ), ἄλιϊ̓ (=ἁλικής). Ἐκ τούτου προέρχεται σύγχυσις τοῦ Κ καί τοῦ ῑs. Οὕτως ἀναγνώσθη ΕΚ ἀντί ΕΙϹ (=εἰς) καί τοὐναντίον, ὡς ϹΥΝΕΡΙϹΤΙΚΟϹ—ϹΥΝΕΡΙΚΤΙΚΟϹ, ΕΚΠΕϹΩΝ—ΕΙϹΠΕϹΩΝ, ΕΙϹΒΑΙΝΩ—ΕΚΒΑΙΝΩ, ΕΙϹΒΑΛΛΩ—ΕΚΒΑΛΛΩ, ΕΙϹΔΙΔΩΜΙ—ΕΚΔΙΔΩΜΙ. Θαυμασιώτατον εἶνε τόδε: κάλλιστον δέ ἔρανον] = καλλίστην συνεφοράν ὅπερ καί τυφλῷ δῆλον ὅτι γραπτέον συνεισφοράν. Ἐπίσης ἦν γεγραμμένον: Ἄτλας ὃς ἔχει ὤμοκτον οὐρανόν, ὅπερ κάλλιστα ὑπό τοῦ Heyne μετετυπώθη εἰς τό: Ἄτλας ὃς ἔχει ὤμοις τόν οὐρανόν. Τό Κ ἐν τοῖς παλαιοῖς χειρογράφοις τοῖς μικροῖς γράμμασι γεγραμμένοις ἔχει ταύτην τήν μορφήν ιι, ὡς θραίιιιιϲ (=Θράκης), ὅπερ μετά τοῦ η εὐκόλως συγχεῖται. Ἐνίοτε τό Κ γράφεται ϳϲ πρβλ. ὀϳϲοιῖι (=ὀγκοῦν)· ἐάν εἰς τοῦτο τό ϳϲ προστεθῇ μικρά γραμμή συνάπτουσα τά δύο μέρη ἔχομεν κάλλιστα τό μ. Ἐκ τούτου κάλλιστα ἐξηγεῖται ἡ σύγ-

χυσις τοῦ Κ καὶ τοῦ Μ, ὡς ΜΩΜΟΥ-ΜΩΚΟΥ, ΕΜΠΕΡΙΕΛΘΕΙΝ-ΕΚΠΕΡΙΕΛΘΕΙΝ. Ἐπίσης συχνὴ σύγχυσις γίγνεται τῶν συλλαβῶν μ̄(=με) καὶ κ̄(=κα), ΚΑΤΑ-ΜΕΤΑ. Ὁμοίως τῶν καταλήξεων ικος καὶ ιμος, ὡς ΝΟΜΙΚΟC-ΝΟΜΙΜΟC. Τινὲς βιβλιογράφοι ἔγραφον τὸ κ συντετμημένως ὅπερ ἐγένετο αἰτία πολλῆς συγχύσεως, ὡς τ̄ῑε̄ ς̄ῑξ̄ (=τὰ περιστατικά), ν̄ο̄ ιειικπξ (=τὴν κλητικήν), ἱππικ̄ξ̄ (ἱππικήν).

Λ. Τὸ Λ ὁτὲ μὲν πρὸς τὸ Α, ὁτὲ δὲ πρὸς τὸ Δ ἐναλλάσσεται. Τοῦ μικροῦ λ παλαιότερα εἶνε ἥδε· ιδιληθεν (=ἐλέληθεν), αἶσος (ἄλσος) μιαν (=λίαν) ἑλληνικαί (=Ἑλληνικαί). Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ σύγχυσις τοῦ Λ καὶ τοῦ Ι, ὡς ΦΑΛΑΓΞ-ΦΑΙΑΞ, ΚΑΛΚΙΔΙΟC-ΚΑΙΚΙΛΙΟC. Θαυμασιώτατον δ' εἶνε τὸ: τῆς ἑώλου Γαλατίας: ἀντὶ τοῦ τῆς ἑώιου (=ἑῴου) Γαλατίας. Ἐπίσης συνεχύθη, ὡς ΠΑΜΑ-ΠΑΛΙΝ, ΜΑΜΕΥC-ΜΑΛΙΕΥC, ΜΕΝ-ΜΕΛΙ, ΚΟΡΒΙΔΙΟΥ-ΚΟΡΒΙΝΟΥ, ΚΟΙΛΙΩΝ-ΚΟΙΝΩΝ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ διπλοῦν ΛΛ συχνότατα πρὸς τὸ Μ συγχεῖται ὡς ΑΜΑ-ΑΜΑ. Τέλος ἡ συλλαβὴ λυ πρὸς τὸ μ τηλικαύτην ἔχει ὁμοιότητα, ὥστε πλειστάκις μόνον τὰ συμφραζόμενα ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς· πρβλ. ἑιωιώθι (=ἐκωλύθη), ὅπερ κακῶς ἀναγνώσθη ἐκμώθη· ἐπίσης ἀναγνώσθη ἀμπόν ἀντὶ ἄλυπον. Τὸ δὲ καλύπτειν καὶ κάμπτειν πλειστάκις εἰς ἄλληλα μετέπεσον.

Μ. Συχνοτάτη ἡ τοῦ Μ, Β, Κ καὶ Λ(ΛΛ)· οὐχ ἧττον δὲ καὶ πρὸς τὸ Ν τὸ Μ ἐναλλάσσεται· πρβλ. σίσυρμα καὶ σίσυρνα, συρμαίη - συρνέη, μεμένον - νηνεμον.

Ν. Τὸ Ν μόλις διακρίνεται τοῦ Η· συχνότατα πρὸς τὸ Κ καὶ τὴν συλλαβὴν ις (ιc) ἐναλλάσσεται πρβλ. ΠΑΝ-ΠΑΙC, ΕΝ-ΕΙC, ΠΑΚΤΑ-ΠΑΝΤΑ. Ἐν δὲ τοῖς μικροῖς γράμμασι γεγραμμένοις χειρογράφοις συγχέεται πρὸς τὸ Λ καὶ Μ, οὐχ ἧττον δὲ καὶ πρὸς τὸ Ρ. πρβλ. ΡΟΥΝ-ΝΟΥΝ, ΘΩΝΑCΘΑΙ-ΘΩΡΑCΘΑΙ, CΙΝΕΤΑΙ-CΥΡΕΤΑΙ. Τὸ νῦν ἐν χρήσει ν ἐν τοῖς χειρογράφοις ὅπου ἅπαντα εἶνέ πως πλατύτερον πρβλ. γῦν (=νῦν), γεγγηγγᾶς. (=γεννηθέντας), οὐσιαγ (=οὐσίαν). Ἐντεῦθεν γεννᾶται σύγχυσις τοῦ ν καὶ τοῦ γ, ὥστε οὐδὲν θαυμαστόν, ἐάν τις βλέπῃ τοιαύτας συγχύσεις, ὡς εὐναίας - εὐγαίας, γεγονήκασιν - νενογκασιν.

Ξ. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι οὐχὶ σπανίως τὸ Ζ καὶ τὸ Ξ εἰς ἄλληλα μεταπίπτουσιν. Ἡ πρόθεσις πρός ταχυγραφικῶς οὕτω γράφεται, ὥστε μόλις διακρίνεται τοῦ ξ καὶ ζ. πρβλ. ξὐπᾰκὲ (=προσυπακουστέον), ξἑ̆καστ. (=πρὸς ἕκαστον), ξτ̄ λόγοξ (=πρὸς τοὺς λόγους).

Ο. Περὶ τούτου βλέπε τὰ γράμματα Θ, C καὶ Υ. Οἱ ταχυγράφοι πλειστάκις τὸ Ο μετὰ τοῦ ἀμέσως προηγουμένου γράμματος συνέπλεκον, ἥτις συνήθεια πολλὰς πλάνας ἐγέννησεν. Οὕτω κακῶς ἀνεγνώσθη ἀκουωμεθα ἀντὶ ἀκουσόμεθα πρβλ. ἀ/cθαμὲ. (=ἀκουσόμεθα), παύωμαι ἀντὶ παύσομαι. Ἐντεῦθεν συμβαίνει ὥστε ἄλλοτε μὲν νὰ θεωρῆται ὡς ἁπλῆ γραμμὴ τὸ οὕτω συνημμένον ο, ἄλλοτε δὲ ἁπλῆ τις γραμμὴ νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς ο, ὡς ἀλογήσαντα, ἀλγήσαντα, καθεῖργμαι - καθειρ-

γομαι, χρειαν - χορειαν καὶ πλεῖστα ἄλλα. πρβλ. Ἄλγων (= ἀλόγους, ὅπερ κάλλιστα δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ ἐντριβέντος τοῦ τόνου: ἄλγους) ϑρέφα (= λογάρια), χρϙ. (= χορείαν), ϑχν (= ἔσχον).

Π. Συχνοτάτη ἡ σύγχυσις τοῦ Π πρὸς τὸ Η, Ν, ΤΙ, ΤΕ, ΤΡ, ὡς ΤΕΩC - ΠΩC, ΤΕΛΕΙΩ - ΠΛΕΙΩ, ΠΡΑCΙΑ - ΤΡΑCΙΑ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ Λ ἐναλλάσσεται ὁσάκις τὸ Λ ἔχει τοιόνδε σχῆμα 7. πρβλ. ἀπόπτωΝΟC (= Ἀπόλλωνος), πίθΟΝ (= λίθον), ϗΒΠΩC (λαγώς), ὅθεν εὐκόλως συγχέονται τὰ λίθος καὶ πίθος, ἄλλως καὶ ἁπλῶς κτλ.

Ρ. Τὸ Ρ ἐν ταῖς χειρογράφοις ἔχει μορφὴν ἣ οἵαν ἐν τῷ ϙ'ϱΗΜΤ (= εὑρηνται) ἣ οἵαν ἐν τῷ ΒάρΒαροι (= βάρβαροι) ἣ τέλος οἵαν ἐν τῷ ΠΫρῶδ (= πυρῶδες). Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην μορφὴν γίγνεται σύγχυσις πρὸς τὸ ε κατὰ δὲ τὴν δευτέραν πρὸς τὸ ν καὶ τὸ ι: πρβλ. «Διαπλήσσοντες] = διασχίζοντες· ἐὰν δὲ σὺν τὸ ρ̄ γραφεται, ἔσται διαβαίνοντες»· ἀλλ' ἄλλο χειρόγραφον ἔχει «ἐὰν δὲ σὺν τὸ ῑ» ὅπερ καὶ τὸ ὀρθόν. πρβλ. ΑΙΘΥΡΑ - ΑΙΘΥΙΑ.

C. Περὶ τούτου βλέπε τὰ γράμματα Ε καὶ Ο.

Τ. Τὸ Τ, Π καὶ Γ μυριάκις εἰς ἄλληλα μετέπεσον. Τὸ διπλοῦν ττ παρίσταται ἔν τισι χειρογράφοις ὡς φέρεται ἐν ταῖς λέξεσιν: ϑρμαπγρ (= ἐφύλαττον) γλωπγλη (= γλώττη).

Υ. Ἡ συνήθης μορφὴ τοῦ γράμματος τούτου ἔν τισι χειρογράφοις εἶνε οἵα ἐν τῷ ΫάκΙΝΘΟC (= Υάκινθος). ϑΥΤΟΥ (= αὐ-

τοῦ). Ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῖς μικροῖς γράμμασι γεγραμμένοις πλειστάκις συνεχύθη τὸ Υ πρὸς τὸ Ο, ὡς τύπος - τόπος, δρυμός - δρόμος, ναῦς - ναός, συμπεφύρηται - συμπεφόρηται, ὁμόδελφυς - ὁμόδελφος.

Φ. Τὸ Φ ἔν τισι χειρογράφοις ἔχει μορφὴν οἵαν ἐν τῷ ἀτφείος, ἀλιβφός (= ἀλφειός). Τὸ ψ (= Φ) ἔχει τινὰ ὁμοιότητα πρὸς τὸ θρ πρβλ. τοναροιτοι φασδωριφδ (= τὸ γὰρ οἱ τοί φασιν Δωριεῖς), ὅπερ κακῶς ἀνεγνώσθη «τὸ γὰρ οἵτοι Θρᾷς Δωριεῖς.»

Χ. Τὸ Χ οὐχὶ σπανίως συγχεῖται πρὸς τὸ τ καὶ λ, ὡς αὐτῇ - αὐχεῖ, περιεπωχεῖτο - περιεπολεῖτο.

Ψ. Τὸ Ψ ἔν τισι χειρογράφοις ἐναλλάσσεται πρὸς τὸ τ, ὡς ψυχή - τύχη, εὐψυχία - εὐτυχία.

Ω. Τὸ ω συγχεῖται πρὸς τὸ Β καὶ πρὸς τὸ Α ὡς χαρίζεσθαι - χωρίζεσθαι, χάριν - χωρίον, χράματος - χρώματος κτλ.

Τέλος.

Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Φιλοσοφίας.

Εἰσαγωγή.

§ 1.

Φιλοσοφία ἐστὶν ἐπιστήμη, ἥτις γεννᾶται διὰ ψιλῆς ἐπεξεργασίας ἐννοιῶν, γενομένης πρὸς τὸν σκοπὸν σαφοῦς καὶ ἐλευθέρας ἀντιφάσεων γνώσεως τῶν ἐσχάτων λόγων πάσης γνώσεως ὑπάρξεως καὶ πράξεως. Τοιαύτη οὖσα συμπληροῖ ἡ φιλοσοφία πᾶσαν ἄλλην γνῶσιν διὰ προσθήκης τῶν ἐσχάτων (ἀνυποθέτων) λόγων, διαφωτίζει αὐτὴν ἀπὸ τῆς ὑψίστης σκοπιᾶς καὶ διορθοῖ ὅπου εἶνε ἀνάγκη.

§ 2.

Αἱ ἔννοιαι ἃς ἐπεξεργάζεται ἡ φιλοσοφία διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ἀξιοῦσιν ὅτι εἶνε γνώσεις τούτου ὅπερ σημαίνουσιν, ὅτι εἶνε ἔννοιαι γνώσεως. Ἀλλ' ἀληθὴς γνῶσις ὑπάρχει ἐὰν ἡ ἔννοια ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Ἀνάγκη λοιπὸν τὸ ἀντικείμενον νὰ ἦνέ τι ὄν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε πᾶν τὸ ὄν ἀπόλυτον· τοὐναντίον ἀκριβεστέρα ἔρευνα δεικνύει ὅτι πᾶν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ ἡμῶν εἶνε σχετικόν, ἐν μέρει δὲ ἁπλοῦν φάσμα. Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ περὶ τοῦ ὄντος ἢ ἀπολύτως ὄντος καὶ τοῦ ἐπαισθη-

τοῦ αὐτοῦ ζήτημα ἡ λύσις τοῦ ὁποίου εἶνε ἔργον τῆς μεταφυσικῆς ἢ πραγματικῆς φιλοσοφίας.

§ 3.

Ἡ δευτέρα τάξις περιλαμβάνει ἐννοίας αἵτινες δὲν ἀποφαίνονται περὶ τοῦ ὄντος, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τοῦ δι' αὐτῶν νοουμένου, εἴτε τοῦτο εἶνε πρᾶγμα ἐξωτερικὸν εἴτε ἐσωτερικὴ κατάστασις καὶ ἐκδήλωσις αὐτῆς ἐν τῇ πράξει, εἴτε τι πραγματικὸν ἢ ἐν ψιλῇ εἰκόνι νοούμενον. Εἰς ταύτας ἀνήκουσι μάλιστα ἡ ἔννοια τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ μετὰ τῶν ἐναντίων. Ἐν τῇ κατὰ τὰς ἐννοίας ταύτας γενομένῃ ἐκτιμήσει ὑποβάλλεται τὸ ἀντικείμενον εἰς κρίσιν οὕτως ὅπως προκείται, ἄνευ ἐρεύνης περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς καὶ τῶν ὅρων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἔργον λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας εἶνε ἐνταῦθα τὸ νὰ εὕρῃ ἐκεῖνο ὅπερ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Τοῦτο ποιεῖ ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ. Ἐν ταύτῃ ὁρίζει ἐκεῖνο ὅπερ εἶνε ἄξιον νὰ ὑπάρχῃ καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ πραγματεύεται διὰ τοῦτο περὶ τοῦ ἀληθῶς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ. Πρακτικαὶ γίνονται αἱ ἔννοιαι αὗται ὡς λόγος τῆς αἱρέσεως καὶ φυγῆς καὶ ὡς ἐλατήρια τῆς πράξεως καὶ παραλείψεως τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τῆς φιλοσοφίας καλεῖται καὶ πρατικὴ φιλοσοφία.

§ 4.

Ἀμφότεραι αἱ σειραὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης ἔχουσι τοῦτο κοινὸν ὅτι ἀναφέρονται εἰς ἐννοίας προβαίνουσιν ἀπὸ ἐννοιῶν εἰς

ἐννοίας καὶ ἐκφράζουσι τὰ συμπεράσματα αὐτῶν ἐν ἐννοίαις δηλ. γίνονται διὰ καθαρᾶς νοήσεως. Ἀλλὰ ἡ νόησις εἶνε ἐκτεθειμένη εἰς τὴν πλάνην, λοιπὸν γεννᾶται ἡ ἀνάγκη τῆς διακρίσεως τῆς ἀληθοῦς νοήσεως ἀπὸ τῆς ψευδοῦς. Περὶ ταύτην ἀσχολεῖται ἡ λογικὴ (πραγματευομένη περὶ τοῦ ἀπόλυτον κῦρος ἐχοντος) ἥτις ἐπειδὴ ποιεῖ ἀφαίρεσιν τῆς ἰδιαιτέρας ὕλης τοῦ νοουμένου καὶ ἀναζητεῖ μόνον τὰ εἴδη τῆς ὀρθῆς νοήσεως καλεῖται *Εἰδολογικὴ φιλοσοφία*, καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γενικὴ προπαιδεία πάσης ἐπιστήμης. Εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν ἀντιτίθεται ἡ λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *θεωρητικὴ φιλοσοφία*. Εἶνε δὲ τὰ τρία μέρη τῆς φιλοσοφίας ὅλως ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων.

Μέρος α'.
Μεταφυσική.

Κεφάλ. α'.
Μεθοδολογία.

§5.

Ἐπειδὴ ἡ Μεταφυσικὴ εἶνε ἡ περὶ τοῦ ὄντως ὄντος καὶ τοῦ ἐπιστητοῦ αὐτοῦ ἔρευνα, γεννᾶται τὸ προεισαγωγικὸν ζήτημα περὶ τῶν μέσων ἅπερ διαθέτει ἡ ἡμετέρα γνῶσις καὶ περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν καὶ ἐπιτηδειότητος πρὸς ἔφιξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀποκτήσεως ἀληθοῦς γνώσεως. Λοιπὸν ἀναγκαία εἶνε ἡ λύσις τούτου τοῦ ζητήματος νὰ δείξῃ τινὰ μέσα παρίστανται ὡς τὰ μόνα ἐπιτήδεια ἵνα φέρωσιν εἰς ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ ὄντως ὄντος. Ἡ λύσις τούτου τοῦ ζητήματος εἶνε ἔργον τῆς Μεθοδολογίας.

§6.

Διαιροῦμεν ἄμεσον καὶ ἔμμεσον γνῶσιν. Ἡ ἄμεσος στηρίζεται ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως. Ἐν πρώτοις εἶνε δεδομένη εἰς ἡμᾶς μεγάλη πληθὺς καὶ ποικιλία ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες βαθύνουσιν εἰς τὴν

συνείδησιν μέσον τῶν αἰσθητηρίων. Αἱ ἐντυπώσεις ὅμως αὗται δὲν δίδονται μεμονωμέναι ἀλλ' ἐν ὡρισμέναις συνδέσεσι πρὸς ἀλλήλας· αἱ ἐπὶ μέρους ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τοῦ δεδομένου, ὁ δὲ τρόπος τῆς συνδέσεως τὸ εἶδος, ἡ ἐπειδὴ πολλοὶ τοιοῦτοι τρόποι ὑπάρχουν τὰ εἴδη αὐτοῦ· ταῦτα δὲ εἶνε τὰ ἑξῆς:

§ 7.

α.) Ἐπειδὴ παρατηροῦμεν ὅτι συμπλέγματά τινα τῶν ἐντυπώσεων διηνεκῶς ἐπανέρχονται ἐν τοῖς συνδυασμοῖς αὐτῶν, ἐν ᾧ ἄλλα συμπλέγματα διαλύονται καὶ εἰσέρχονται εἰς νέους συνδυασμούς, ἀναφέρομεν πᾶν σύμπλεγμα ἀχωρίστως συνεχομένων ἐντυπώσεων εἰς ἓν μόνον ἐξωτερικὸν πρᾶγμα εἰς ὃ ἀποδίδομεν τοσαῦτα γνωρίσματα, ὅσας διαφόρους ἐντυπώσεις περιέχει τὸ σύμπλεγμα. Διὰ τῆς διακρίσεως τῶν πραγμάτων μετὰ τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν εἰσάγεται εἰς τὸ δεδομένον ὁ πρῶτος βαθμὸς διακρίσεως. Τὸ πρᾶγμα μετὰ τῶν πολλῶν γνωρισμάτων εἶνε ἡ πρώτη μορφὴ τοῦ δεδομένου.

§ 8.

β.) Τὰ συμπλέγματα ὅμως τῶν γνωρισμάτων ἔνεκα τῶν ὁποίων θέτομεν τὰ πράγματα ὡς τι καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον ἐκτὸς ἡμῶν, δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀχώριστα. Τὰ πράγματα μεταβάλλονται ἀποχωριζομένων τινῶν γνωρισμάτων ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ παριστῶντος τὸ πρᾶγμα καὶ ἀντικαθισταμένων δι' ἄλλων. Τοῦτο εἶνε φαινόμενον χρῆζον ἐξηγήσεως καὶ διὰ τὴν συνήθη νόησιν· διότι ἐπειδὴ ἠγέμονή ἐν ταῖς ἰδιότησιν αὐτοῦ· ἐθεωρήθη ὡς ἡ οὐσία τοῦ πράγματος, ἡ

μεταβολή ἐν αὐταῖς εἶνε διαταραξις τὴν ὁποιαν δὲν δύναται τις ὡς εἰκὸς ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸ πρᾶγμα. Λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἀναχθῇ αὐτη ἡ διαταραξις εἴς τι ἄλλο ἀδιάφορον πρὸς τὸ πρᾶγμα αὐτὸ τοποιὸν μεσιτεῦον παράγει τὴν μεταβολήν· τοῦτο τὸ ἄλλο εἶνε ἡ αἰτία ἡ δὲ μεταβολὴ ἀποτέλεσμα αὐτης. Μετὰ τῆς αἰτίας τίθεται τὸ ἀποτέλεσμα καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ αὐτοῦ ἡ σχέσις αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος ἥτις ἀμέσως μεταβιβάζεται εἰς πᾶσαν μεταβολήν, καθόσον θεωροῦμεν τὸ προηγούμενον εἰς αἰτίαν. Τὸ ἑπόμενον ὡς ἀποτέλεσμα εἶνε ἡ δευτέρα τῶν γενικῶν μορφῶν τοῦ δεδομένου.

§9.

γ.') Ἡ μεταβολὴ ἄγει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου· αἱ ἀντίθετοι καταστάσεις ἐν αἷς ἐμφανίζεται ἡμῖν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κρατοῦνται κεχωρισμέναι διὰ τοῦτο ὅτι ἡ μία ἐξ αὐτῶν νοεῖται ὡς ἡ προγενεστέρα καὶ ἡ ἑτέρα ὡς ἡ μεταγενεστέρα. Οὕτω γεννᾶται ἡ παράστασις τῆς διαδοχῆς ἤ ὁ χρόνος. Ἀλλὰ καὶ ἡ συγχρόνως ὑπάρχουσα πληθὺς ἀνάγκη ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς, νὰ χωρισθῇ καθόσον τὰ πολλὰ νοοῦνται ὡς ὑπάρχοντα. Παρ' ἀλλήλοις ἡ τάξις τῆς παραλληλίας εἶνε ὁ τόπος. Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος εἶνε ἐπίσης μορφαὶ τοῦ δεδομένου· ὁ πρῶτος διὰ τὸ ἐσωτερικῶς συμβαίνον, ὁ δεύτερος διὰ τὸ ἐξωτερικῶς ὑπάρχον καὶ συμβαίνον.

§10.

δ.') Ἡ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν τοπικὴν αὐτῶν γειτνίασιν καὶ τὴν χρονικὴν διαδοχήν, εἶνε ἐξωτερικὴ καὶ τυχαία καθόσον καὶ τὰ ἀνομοιότατα καὶ ἑτερογενέστατα πράγματα δύναν-

ται νά εἰσέλθωσιν εἰς ταύτην τήν σχέσιν. Διάφορος ταύτης παρίσταται ἡμῖν ἡ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων κατά τήν ὁμοιότητα ἤ διαφοράν, συμφωνίαν ἤ ἀντίθεσιν αὐτῶν. Αὕτη διαρρηγνύει τούς τοπικούς καί χρονικούς συνδυασμούς τοῦ δεδομένου συναπτουσα τά ὁμοειδῆ καί ἄν ἀφίστανται πολύ κατά τόπον καί χρόνον καί χωρίζουσα τ' ἀντίθετα καί ἄν κατά τόπον καί χρόνον γειτνιάζουσιν. Ἀντί τοῦ τοπικῶς καί χρονικῶς διατεταγμένου κόσμου τῶν φαινομένων παρουσιάζεται δι' αὐτῆς νέος κόσμος ὁ τῶν γενικῶν παραστάσεων καί κανόνων, δηλ. δι' ἀκουσίου συγκρίσεως καί συλλήψεως ὁμοίων ἀντιλήψεων γεννῶνται τό μέν γενικαί παραστάσεις τό δέ γενικοί κανόνες τῆς ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν φαινομένων. Ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα γνῶσις καλεῖται ἐμπειρία ἡ ἐμπειρική γνῶσις ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔχουσα πραγματικόν κῦρος οὐχί δέ ἀποδεικτικόν.

§ 11.

Πᾶσα ἔμμεσος γνῶσις παράγεται διά νοήσεως ἐκ τῆς ἀμέσου. Ἡ ἔμμεσος γνῶσις σχηματίζει γενικάς ἐννοίας καί συνάπτει αὐτάς εἰς γενικάς κρίσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως δύνανται νά ἔχωσιν ἀποδεικτικόν κῦρος, ἐάν ἡ εἰς ταύτην τήν νόησιν ὑποκειμένη ἄμεσος γνῶσις εἶνε γενικά δεδομένα τῆς συνειδήσεως· ἡ ἐκ τούτων διά νοήσεως παραγομένη γνῶσις καλεῖται θεωρητική γνῶσις ἐκ τῶν προτέρων. Ἐάν δέ ἡ νόησις συνδεῇ εἰδικά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καί ἐάν ἡ θεωρητική γνῶσις ἐφαρμόζηται ἐπί τῆς ἐμπειρίας, γεννᾶται ἡ θεωρητική ἐμπειρία.

§ 12.

Καί περί τῆς ἀληθείας τῆς ἀμέσου γνώσεως ὡς καί τῆς ἀληθείας

τῆς ἐμμέσου ἐγείρονται ἀμφιβολίαι. Ἡ κατάστασις αὐτὴ τῆς ἀμφιβολίας καλεῖται σκέψις. Διακρίνονται δύο εἴδη σκέψεως ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐμπειρίαν κατωτέρα καὶ ἀνωτέρα. Ἡ πρώτη ἀμφιβάλλει περὶ τούτου, ἂν ἡ ὕλη τῆς ἡμετέρας ἐμπειρίας ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν ποιότητα τοῦ ὄντος. Ἡ κοινὴ δόξα δηλ. πιστεύει ὅτι εἶνε βέβαιον πᾶν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων. Αἱ παραστάσεις ἡμῶν εἶνε εἰκόνες τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος· αἱ παραστάσεις ἡμῶν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πράγματα, τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἀναγκη νὰ παράγῃ πάντοτε τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ἡ δόξα αὕτη εἶνε ψευδής· διότι ἐὰν ἡ αἴσθησις παρίστα εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα οὕτως ὡς πράγματι εἶνε, τότε οὐ μόνον πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ζῶα ἔπρεπε νὰ ἔχωσι τὰς αὐτὰς παραστάσεις τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ πῶς εἶνε πιστευτὸν ὅτι ζῶα τοσοῦτον διαφέροντα κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν αἰσθητηρίων αὐτῶν δύνανται νὰ ἔχωσι τὰς αὐτὰς ἐντυπώσεις; Καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑπάρχει μεγαλειτέρα συμφωνία· ἀλλὰ βλέπει τὰ πράγμαμα ὁ ὑγιὴς καὶ ἄλλως ὁ ἰκτερικός· ποτέρος ἔχει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν αὐτῶν; Εἶτα εἰς ποίαν αἴσθησιν πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι δεικνύει καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος; ἔπειτα τί γίνονται αἱ δῆθεν εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀνήκουσαι ἰδιότητες ἐὰν ἀντιληφθῶμεν αὐτὸ ἐκτὸς τοῦ συστήματος τῶν ὁρῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται αἱ ἰδιότητες ἐκεῖναι; Αἱ ἐντυπώσεις τέλος εἶνε ὑποκειμενικαὶ ψιλαὶ καταστάσεις τοῦ ὑποκειμένου οὐχὶ δὲ ἰδιότητες τοῦ πράγματος. Ἡ

ἐντύπωσις τοῦ κυανοῦ εἶνε κατάστασις ἣν παράγει ἐν τῇ ψυχῇ μεταβολή τις τῆς καταστάσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ. Τίς μοι δίδει λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶ ὡς κατάστασιν πράγματός τινος ὅτι εἶνε μόνον ἐμὴ κατάστασις; Τί εἶνε λοιπὸν τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἀφ' οὗ ἅπασαι αἱ λεγόμεναι ἰδιότητες αὐτῶν εἶνε σχετικαὶ καὶ ὑποκειμενικαὶ καὶ δὲν γινώσκομεν ἢ τοὐλάχιστον δὲν μανθάνομεν διὰ τῆς ἐντυπώσεως. Ὥστε σύμπασα ἡ ὕλη τῆς ἐμπειρίας δὲν δύναται ν' ἀξιοῖ ὅτι ἐκφράζει τὴν ἀληθῆ ποιότητα τῶν πραγμάτων, ἐπομένως ἡ ἀπολυτος ποιότης τῶν πραγμάτων μένει ἄγνωστος εἰς τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν.

§13.

Ἡ ἀνωτέρα σκέψις διευθύνεται κατὰ τῶν εἰδῶν τῆς ἐμπειρίας. Πᾶν ἐπὶ μέρους πρᾶγμα παρίστησιν, ὡς εἴδομεν, συνένωσιν πολλῶν γνωρισμάτων, ἀλλ' οὐδεὶς νοεῖ τὴν πληθὺν ταύτην τῶν γνωρισμάτων, ὡς ψιλὸν ἄθροισμα ὡς σωρόν, ἀλλ' ἡ συμπλοκὴ αὐτῶν περιέχει τὸν λόγον δι' ὃν τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων τούτων καλεῖται ἓν πρᾶγμα. Οἱαδήποτε πληθὺς γνωρισμάτων νοουμένη ὡς ψιλὸν πλῆθος δὲν δίδει τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος. Ζητεῖται λοιπὸν ἂν ἀντιλαμβανώμεθα ταύτην τὴν εἰς τὸ πρᾶγμα οὐσιώδη μορφὴν τῆς συνενώσεως. Ἡ κοινὴ δόξα πιστεύει τοῦτο, ἀλλὰ ποῦ κεῖται καὶ πῶς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτὴν ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους ἐντυπώσεσιν; ἀλλὰ δίδεται ἐν τῷ γνωρίσματι Α συγχρόνως καὶ τὸ γνώρισμα Β; οὐχί. Πᾶσα ἐντύπωσις ἵσταται καθ' ἑαυτήν, καὶ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον περιέχει περὶ τῆς ἄλλης ἢ περιέχει ἴσως ἑκάστη τὸν λόγον δι' ὃν εἶνε συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἄλλην, οὕτω καὶ οὐχί

ἄλλως; Οὔχι. Διότι τὸ χρῶμα π.χ. εἶνε τὸ αὐτὸ εἴτε ἀντιλαμβανόμεθα αὐτὸ ἐν ῥοδῳ εἴτε ἐν ὑάσματι. Λοιπὸν ἡ ἑνότης τοῦ πράγματος δίδοται ἐντὸς τῆς ἐντυπώσεως; οὐχί· διότι τὸ πρᾶγμα εἶνε μηδὲν ἐὰν ἀρθῶσιν ἅπαντα τὰ γνωρίσματα αὐτοῦ. Καὶ ὅμως τὸ ψιλὸν ἄθροισμα τῶν γνωρισμάτων ἄνευ τῆς συνενώσεως δὲν ἀποτελεῖ τὸ πρᾶγμα. Καίτοι δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ δείξωμεν οὔτε ἐν τῇ ἐντυπώσει οὔτε ἐκτὸς αὐτῆς πῶς ἀντιλαμβανόμεθα ταύτην τὴν ἑνότητα, ἐξακολουθοῦμεν ὅμως νὰ ὑποστηρίζωμεν αὐτήν. Λοιπὸν τί πιθανώτερον τῆς δόξης ὅτι ἡ ἑνότης οὐσιοδεστάτη ἰδιότης τοῦ πράγματος ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ πρᾶγμα ἐλλείπει, δὲν εἶνε δεδομένη ἀλλὰ προσεπινοεῖται προσπλάττεται ὑφ' ἡμῶν;

§ 14.

Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ ἐν τοπικαῖς καὶ χρονικαῖς μορφαῖς τῶν ἐντυπώσεων. Θεωροῦμεν π.χ. τὰ σώματα ὡς στερεὰ καὶ διϊσχυριζόμεθα ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἔκτασιν αὐτῶν κατὰ μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος· ἀλλὰ δικαιούμεθα πρὸς τοῦτο ἀφ' οὗ τὸ σῶμα τὸ ὁποῖον βλέπομεν καὶ τοῦ ὁποίου ἁπτόμεθα μόνον ἐπιφανείας δεικνύει εἰς ἡμᾶς καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ δεικνύῃ εἰς ἡμᾶς μόνον ἐπιφανείας καὶ ἐὰν σχίσωμεν καὶ κατακερματίσωμεν αὐτό; Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ δώσωμεν λόγον πῶς ἀντελήφθημεν ψιλὰς ἐπιφανείας ἢ καὶ μόνον γραμμάς, διότι διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθανόμεθα ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ τῇ γραμμῇ μόνον τὸν βαθμὸν καὶ τὸ εἶδος ὡρισμένης ἀντιστάσεως, διὰ τῆς ὁράσεως μόνον ἄθροισμά τι τοῦ κεχρωματισμένου, τὸ ὁποῖον ὡς ψιλὸν ἄθροισμα δύναται νὰ λάβῃ τὰς ποικιλωτάτας μορφάς, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν ὑποδεικνύει ὡρι—

σμένην μορφήν, οποία είνε δηθεν η επιφάνεια η γραμμή ην δηθεν αντελήφθημεν. Εν τη ύλη της εντυπώσεως δεν είνε το είδος· τούτο δε δεν αντιλαμβανόμεθα καθ' εαυτό· τον κενον τοπον την κενην αποστασιν ουδείς βλέπει και άπτεται· το δε ορατον και απτον εν τοις σώμασι μένει το αυτο και άν μεταβληθη η θέσις και αποστασις αυτού. Το αυτο ισχύει και δια την μορφην του χρόνου. Δικαιούμεθα τωόντι να ομιλώμεν περί χρονικού διαστήματος, το οποίον παρήλθε μεταξύ δύο αντιλήψεων, εάν π.χ. ο δείκτης του δευτερολέπτου διαιρεί το λεπτον εις 60μερη ή εάν τις κρούων τας χορδας πλειοκυμβάλου παράγει φθόγγους εν οιαδήποτε ταχύτητι το άκουσθεν είνε οψοφος και οι φθόγγοι, άλλ' ούτε η ποιότης αυτών εξαρτάται εκ του χρόνου εν ω οι φθόγγοι διαδέχονται αλλήλους (διότι οι ποικιλώτατοι φθόγγοι δύνανται να διαδέχωνται αλλήλους μετά τα αυτά χρονικά διαστήματα, και ο εις και αυτός φθόγγος δύναται να άκουσθη μετά διάφορα χρονικά διαστήματα) ούτε εν τω πρώτω φθόγγω ακούομεν τον χρόνον μεθ' ον θ' ακολουθήση ο δεύτερος, ούτε εν τω δευτέρω τον χρόνον όστις παρήλθεν από του πρώτου μέχρις αυτού. Και ενταύθα μόνον την ύλην της εντυπώσεως αντιλαμβανόμεθα· λοιπον και η τοπική μορφή προσεπινοείται και πλάττεται υφ' ημών.

§ 15

Και την ενότητα εν ταις μεταβολαις τον δεσμόν ο οποίος συνάπτει τας μεταβολάς προς αλλήλας δεν αντιλαμβανόμεθα εξακολουθεί η άνωτέρα σκέψις ή μάλλον ήρξατο εντεύθεν ιστορικώς· διότι εις την αντίληψιν προείται μόνον η αλλαγή των αισθητών καταστάσεων, η διαδοχή αυτών η διαφορά της μεν από της δε, ουδέποτε όμως

ἡ ἀναγκαία συναφεια αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Τῷ ὄντι τις δύναται νὰ προείπῃ αὐτὴν πρὶν ἢ διδαχθῇ αὐτὸν τὸ πείραμα; τις δύναται νὰ συμπεράνῃ ἐκ τινος προηγηθέντος γεγονότος, τὸ ὁποῖον εἶνε ὅλως διάφορον τοῦ ἑπομένου, τὴν ἑνότητα ἀμφοτέρων ἐν ᾗ κεῖται ἡ ἀναγκη τῆς αἰτιώδους συναφειας; Λοιπὸν καὶ τὴν σύνδεσιν κατ' αἰτίαν καὶ ἀποτέλεσμα οὐδέποτε παρατηροῦμεν ἀλλὰ μόνον τὴν διαδοχὴν τῶν φαινομένων. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ αἰτιώδης συναφεια δὲν περιέχεται ἐν τῇ ἀντιλήψει ἄρα προσεπινοεῖται προσπλάττεται ὑφ' ἡμῶν.

§ 16.

Ἀλλ' ἐπὶ τῆς συναφείας αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος στηρίζεται πᾶν ὅτι ὀνομάζομεν ἐμπειρίαν. Διότι γινώσκομεν ὅτι ἡ σύγκρουσις χάλυβος καὶ πυρίτου λίθου παράγει πῦρ, μεταχειριζόμεθα ἀμφότερα πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπου παρισταμένα γινώσκοντες ἢ πράττοντες ἐν ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει προχειται περὶ αἰτίαν ἐν ταύτῃ περὶ ἀποτελεσμάτων, ὧν τὴν συναφειαν γινώσκομεν. Ἐὰν ὅμως αὐτὴ εἶνε μόνον προσπεπλασμένη, τότε τίνα βάσιν ἔχει ἡ ἐμπειρία ἡμῶν; εἶνε δεδομένος εἰς ἡμᾶς ὁ ἐκτὸς κόσμος ἢ πλατύνεται ὑφ' ἡμῶν; Ἐὰν πλάττηται ὑφ' ἡμῶν ὅπως πείθει ἡ σκέψις τότε ζῶμεν καὶ ἐνεργοῦμεν ἐν κόσμῳ τῆς ἡμετέρας φαντασίας καὶ οὐδὲν ἄλλο ἔχομεν πραγματικὸν ἢ ἡμᾶς αὐτούς. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ μόνον ἡμᾶς αὐτούς; Τίνες ἐσμὲν ἡμεῖς; ὁ παρατηρῶν ἑαυτὸν βλέπει ἑαυτὸν νῦν ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει κατοπιν ἐν ἐκείνῃ κατοπιν ἐν τρίτῃ, δὲν βλέπει ὅμως τὴν συναφειαν τούτων τῶν καταστάσεων πρὸς ἀλλήλας· ὁ πυρήν, ὁ φορεὺς πάντων τούτων τῶν ἐσωτερικῶν συμβεβηκότων ὑπεκφεύγει τὴν παρατηρησιν

Πολλά συνδεδεμένα εἰς ἕν ἀλλά τό ἕν λείπει. Προσεπινοεῖ ἑαυτόν δι-
ηνεκῶς ἀλλά δέν ἀντιλαμβάνεται ἑαυτόν. Λοιπόν τό προσεπινοούμενον
δύναται νά ἦνε πλάσμα μορφῆ ἀντιλήψεως εἰς ἥν οὐδέν ἀντιστοιχεῖ
φάσμα γεννηθέν ἐκ τῆς πληθύος καταστάσεων, ὅπως ἡ παράστασις
τοῦ ἐπί μέρους πράγματος γεννᾶται ἐκ τοῦ πλήθους ἰδιοτήτων πα-
ρουσιαζομένων ὁμοῦ. Ἄρα καί ἡ ἐσωτερική ἐμπειρία ἐκλονίσθη ὅ—
πως καί ἡ ἐξωτερική. Ἀντί ἐξ ἀντικειμένου ἰδιοτήτων ἔχομεν ἐντυ-
πώσεις ὑποκειμενικάς, ἀντί ἐξ ἀντικειμένου συναφείας συνδέσεις
ὑποκειμενικάς, καί αὐτάς δέ τάς ὑποκειμενικάς καταστάσεις συν-
δεδεμένας ἐν τῷ ἐγώ ὑπό τινα μορφήν ἥτις ἐπίσης δύναται νά ἦνε
μόνον ὑποκειμενική.

§ 17.

Ἡ μέχρι τοῦδε ἐκτεθεῖσα σκέψις ἀναφέρεται εἰς τήν ἐμπειρικήν
γνῶσιν ἀμφιβάλλουσα περί τοῦ κύρους αὐτῆς. Ἤδη διά ταύτης τῆς
σκέψεως κλονίζεται ἡ θεωρητική γνῶσις διότι ἐτέθησαν ἐν ἀμφιβο-
λίᾳ αἱ ἀρχαί αὐτῆς αἵτινες εἶνε γενικά καί εἰδικά γεγονότα τῆς
ἐμπειρίας. Ἀλλά καί ἐάν ὑπῆρχον βέβαιαι ἀρχαί τῆς ἐμπειρίας,
ζητεῖται ἄν δύνανται νά εὑρεθῶσι μέθοδοι διανοήσιν ὑπερπηδῶ-
σαν, τήν ἐμπειρίαν, διότι καί περί τῆς ἀληθείας τῆς νοήσεως, ἥτις
πράγματι εἶνε ἐκτεθειμένη εἰς σφάλματα ἐγείρονται ἀμφιβολίαι.
Ἐάν αἱ γενικαί ἔννοιαι καί κρίσεις εἰς ἃς ἄγει ἦνε μόνον συλ—
λῆψις τοῦ ἐν αὐταῖς περιεχομένου ἐπί μέρους καί ἀτομικοῦ, τό ὁ-
ποῖον χορηγεῖ ἡ ἐμπειρία, τότε δέν ἐπεκτείνουσι τήν γνῶσιν. Ἐάν
δέ περιέχωσί τι πλέον τοῦ δεδομένου, αὕτη ἡ ὑπέρβασις εἶνε ἀδι-

ναιολόγητος. Διὰ τοῦτο ἀδικαιολόγηται εἶνε καὶ ἅπασαι αἱ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων αἵτινες ἀξιοῦσιν ὅτι ἔχουσιν ἀποδεικτικὸν κῦρος. Ἐπὶ τέλους γεννᾶται ἡ ἀμφιβολία περὶ τούτου, ἂν οἱ συλλογισμοὶ ἡμῶν δὲν ἔχουσι μόνον δι' ἡμᾶς ὑποκειμενικὸν κῦρος, ἀλλὰ καὶ ἀντικειμενικόν. Ἂν ἐνγένει οἱ νόμοι τῆς ἡμετέρας νοήσεως ἐκφράζωσί τι ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν φύσιν, καὶ ἑπομένως ἂν ἡ νόησις δύναται νὰ φέρῃ εἰς γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἀντικειμενικήν.

§18.

Ἡ ἀμφιβολὰ περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς ἐμπειρικῆς καὶ θεωρητικῆς γνώσεως ἢ ἡ σκέψις παρουσιάζεται παροδικῶς διαρκοῦσα πολὺ ἢ ὀλίγον ἐν τῇ ἀναπτύξει παντὸς σπουδαίου ἀνθρώπου ὡς ναγκαία θυμικὴ διάθεσις, ἥτις ὀφείλει ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστήμης νὰ θεωρῇ πᾶσαν παραδεδομένην γνῶσιν ὡς ἀμφίβολον προλῆψιν ὑποβλητέαν εἰς τὴν ὄασανον· ἀπῄτησαν αὐτὴν λίαν ὀρθῶς πολλοὶ (τῶν φιλοσόφων) ὡς τελευταῖον ἐξαγόμενον θεωρεῖται ὑπὸ τῶν σκεπτικῶν οἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἔπεισαν ἑαυτοὺς περὶ τοῦ ἀδυνάτου ἀσφαλοῦς γνώσεως. Τότε γεννᾶται ἡ ἀρχὴ τῶν σκεπτικῶν ὅτι οὐδὲν βέβαιον ὑπάρχει, ἀλλ' εἰς πάντα λόγον δύναται νὰ ἀντιταθῇ λόγος ἰσοσθενής, ὥστε ἕπεται ἐκ τούτου ἀγνωσία τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀναιρεῖ αὐτὴ ἑαυτήν· διότι ἐὰν πᾶν εἶνε ἀβέβαιον, ἀνάγκη καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη νὰ ἦνε ἀβέβαιος, λοιπὸν νὰ μὴ ἀποκλείῃ τοὐλάχιστον τὸ δυνατὸν βεβαίου τινός. Ἄρα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθὴ μεθοδικὴ ἀρχή·

Σημείωσις. Ἀπόλυτος ἄρνησις πάσης ἀληθείας δὲν δύνα-

ται να ὑπάρξῃ· διότι ἡ ἀμφιβολία αὐτὴ εἶνε δυνατὴ μόνον ἐπὶ τῇ προϋποθέσει ἀνεγνωρισμένης τινὸς ἀληθείας.

§ 19.

Καθ' ὕλην ἀντίθετος πρὸς τὴν σκεπτικὴν μέθοδον κατ' εἶδος δὲ (δηλ. ὡς πρὸς τὸ αὐθαίρετον τῆς θεμελιώδους προϋποθέσεως) ὁμοία αὐτῇ παρίσταται ἡ δογματικὴ μέθοδος. Αὕτη ὁρμᾶται διττῶς ἐξ αὐθαιρέτων προϋποθέσεων χωρὶς νὰ βασανίσῃ τὸ κῦρος αὐτῶν, ἡ προϋποθέτει ὡς θεωρητικὴ δογματικὴ μέθοδος ὅτι ἡ ἐμπειρία παρέχει μόνον φαινομένην γνῶσιν, ἡ δὲ ἀλήθεια δύναται νὰ εὑρεθῇ μόνον διὰ παραγωγικῶν μεθόδων τῆς νοήσεως, ἡ παραδέχεται ὡς ἐμπειρικὴ δογματικὴ μέθοδος ὅτι ἡ παραγωγικὴ νόησις δὲν παρέχει ἀσφάλειαν, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῆς ἐμπειρίας δυνάμεθα δι' εἰσαγωγῆς ν' ἀποκτήσωμεν γενικὰς ἀληθείας μετὰ βεβαιότητος. Εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο περιπίπτουσιν ἀμφότεραι αἱ μέθοδοι· διότι ὁ μὲν ἐμπειρικὸς δὲν ἔμαθε ν' ἀμφιβάλλῃ, δὲν ἐπεξεργάζεται κριτικῶς τὰς ἐννοίας τῆς ἐμπειρίας, διὰ τοῦτο δὲ ποιεῖται χρῆσιν πολλῶν ἐννοιῶν, αἵτινες δὲν εἶνε πράγματι ἐμπειρικαί· π.χ. ἀποδίδει εἰς τὴν ὕλην καὶ τὴν ψυχὴν τόσας δυνάμεις ὅσας τάξεις φαινομένων εὑρίσκει καὶ νομίζει ὅτι γινώσκει ταύτας τὰς δυνάμεις ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἐν ᾧ ἡ ἐμπειρία οὐδὲν διδάσκει περὶ δυνάμεων· ὁ δὲ θεωρητικὸς διότι πιστεύει ὅτι ἡ καθαρὰ νόησις δύναται ν' ἀναπτύξῃ ἐξ ἑαυτῆς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ἐν ᾧ ἐὰν δὲν εἰσαγάγῃ λελησμένως τὸ ἐμπειρικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν νόησιν οὐδεμίαν γνῶσιν δύναται ν' ἀποκτήσῃ.

§. 20.

Τήν σκεπτικήν μέθοδον καί τά δύο εἴδη τῆς δογματικῆς ἐπειράθη νά συμβιβάσῃ ἡ κριτική μέθοδος τοῦ Καντίου. Αὕτη θεωρεῖ πρό πάσης ἄλλης θεωρητικῆς ἐρεύνης ἀναγκαίαν τήν περί τῶν πηγῶν καί τῶν ὁρίων πάσης γνώσεως ἀκριβῆ ἔρευναν τήν κριτικήν τῆς γνωστικῆς δυνάμεως. Λόγος καί ἐμπειρία εἶνε κατ' αὐτήν αἱ δύο ἰσότιμοι πηγαί τῆς γνώσεως· ἐκ τούτων ἡ δευτέρα χορηγεῖ τήν ὕλην (τάς ἐντυπώσεις) ἡ πρώτη τά εἴδη τῆς γνώσεως, ἐξ ὧν μόνον πηγάζει ἰδιάζον τό γενικόν καί ἀναγκαῖον. Πᾶσα λογική γνῶσις ὅμως περιορίζεται μόνον εἰς τούς γενικούς καί ἀναγκαίους νόμους τῶν φαινομένων καί δέν ἐκτείνεται μέχρι τῶν αὐτοπραγμάτων, τά ὁποῖα μένουσιν ἄγνωστα. Διά τοῦτο δέν ὑπάρχει ἀπόλυτος οὔτε κἂν αὐστηρῶς ἐξ ἀντικειμένου γνῶσις ἀλλά μόνον γενική ἐξ ὑποκειμένου καί ἐπομένως σχετική (ἀνθρωπίνη).

Ἀλλά διά τῆς ἀρχῆς αὐτῆς περιωρίσθη ἡ κριτική μέθοδος εἰς τόν στενόν κύκλον τῆς ψυχολογίας καί δή τῆς Οὐολφιανῆς, καί τό χειριστον δέν παρετήρησεν ὅτι πρός ταύτην τήν ψυχολογικήν ἔρευναν ἠναγκάσθη νά μεταχειρισθῇ τάς αὐτάς ἐννοίας ἐν αἷς κεῖνται τά προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς. Τό κύριον ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐρεύνῃ ὅμως δέν εἶνε ἡ κριτική τῆς γνωστικῆς δυνάμεως ἀλλ' ἡ κριτική τῶν ἐννοιῶν.

§ 21.

Οὐσιωδῶς ὁμοία τῇ ἐμπειρικῇ δογματικῇ μεθόδῳ εἶνε ἡ λεγομε-

νη νοητική μέθοδος ἢ μέθοδος τῆς νοητικῆς ἐποπτείας καίτοι νομίζει ὅτι εἶνε ἡ ἀληθὴς θεωρία, δοξάζουσα ὅτι οὔτε ἡ ἐμπειρικὴ μέθοδος οὔτε ἡ θεωρητικὴ δύναται νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸν κύκλον τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας, διότι καὶ ἡ νόησις κατὰ τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν παρέχει μόνον ἐμμεσον γνῶσιν, ἥτις ἢ εἶνε μόνον εἰδολογικὴ ἢ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς αἰσθήσεως δεδομένου ὑλικοῦ· λοιπὸν ὅτι τὸ ἐξαγόμενον ἀμφοτέρων δύναται νὰ ἦνε μόνον γνῶσις τοῦ πεπερασμένου σχετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ, οὐχὶ δὲ τοῦ ἀπείρου, ἀπολύτου, ὄντως ὄντος, ἀπαιτεῖ ἀνώτερον εἶδος ἐποπτείας οὐχὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ διανοητικῆς ἥτις ἄνευ νοήσεως προβαινούσης εἰς ἐννοίας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν μεταθέτει ἀμέσως εἰς τὴν ὑψίστην ἀρχὴν πάσης γνώσεως καὶ ὑπάρξεως τὴν ἀπόλυτον αὐτενέργειαν τοῦ ἐγὼ κατὰ Φίχθιον ἢ τὴν ταυτότητα πασῶν τῶν ἀντιθέσεων ἐν τῇ ἀπολύτῳ κατὰ Σελλίγγιον. Ὅτι λοιπὸν ἐθεάσατο ἐν ταύτῃ τῇ νοητικῇ ἐργασίᾳ παραδέχεται ὡς τὸ ὄντως ὂν χωρὶς νὰ βασανίσῃ λογικῶς ἂν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ ἀντιφάσεως. Ὁμοία τῇ μεθόδῳ τῆς νοητικῆς ἐποπτείας εἶνε καὶ ἡ τοῦ νοητικοῦ συναισθήματος τοῦ Ἰακωβίου, ὅστις ἀποδίδει τὴν ἄμεσον γνῶσιν τοῦ ἀπολύτου εἰς τὸν λόγον ὡς δεκτικὸν ὄργανον τοῦ πνεύματος. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐζήτουν νὰ δικαιολογήσωσι καὶ οἱ μυστικοὶ τὰς ἐποπτείας τῆς θείας οὐσίας. Ἀλλ' ἡ ψυχολογία οὐδέν τοιοῦτον ἑπτακτον ὄργανον τῆς γνώσεως (ἐποπτικὸν νοῦ) ὄργανον δεκτικὸν τῆς ἀληθείας κλπ. γινώσκει· γινώσκει μόνον γνῶσιν γενομένην ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐννοιῶν ἐκ τῆς

ὀρθῆς συνδέσεως αὐτῶν εἰς κρίσεις καὶ τέλος ἐκ τοιούτων συλλογιστικῶν σειρῶν, αἵτινες ἀναπτύσσονται μετὰ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης ἐκ τινων προϋποθέσεων.

§ 22.

Τὰς ἀντιθέσεις ταύτας ὀφείλει ἡ μεθοδολογία νὰ συμβιβάσῃ κατ' ἄλλον τρόπον ἀποκλείουσα ἐντελῶς τὴν νοητικὴν ἐποπτείαν. Ἐν πρώτοις ὀφείλει ν' ἀνομολογήσῃ τὸ κῦρος τῆς ἐμπειρίας· ἡ κατωτέρα σκέψις ἀφῆρεσε μόνον τὴν ἀφελῆ πίστιν ὅτι ἅπασαι αἱ ἔννοιαι, αἵτινες λαμβάνονται ἐκ τῆς ἐντυπώσεως ἀποφαίνονται τι περὶ τῆς ἀληθοῦς ποιότητος τοῦ ὄντος. Δὲν εὕρομεν ὅμως λόγον ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι αἱ ἐντυπώσεις εἶνε δεδομέναι εἰς ἡμᾶς· Ἡ ἀνωτέρα σκέψις ἐβασάνισε τὰς διαφόρους μορφὰς (εἴδη) τῆς ἐμπειρίας καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι προσεπινοοῦνται ὑφ' ἡμῶν εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ καὶ αἱ μορφαὶ τῆς ἐμπειρίας εἶνε δεδομέναι· διότι αἱ μορφαί, ἃς ἔχουσι τὰ ὄντα τὰ πράγματα δὲν ἐνδίδουσιν εἰς τὴν ἡμετέραν νοησιν, δὲν μεταβάλλονται κατὰ διαταγὴν ἡμῶν, ἐπιβάλλουσι βίαν εἰς ἡμᾶς. Δυνάμεθα διὰ τῆς ἡμετέρας νοήσεως π.χ. ν' ἀντιληφθῶμεν τὸ στρογγύλον ὡς τετράγωνον, τὸ ἐγγὺς ὡς μακρὰν καὶ τἀνάπαλιν; Λοιπὸν τὸ γενικὸν συμπέρασμα τῆς σκέψεως εἶνε ὅτι οὐδὲν ὂν εἶνε δεδομένον, δηλ. ὅτι ἡ ἐμπειρία δὲν εἶνε δεδομένη ὡς τὸ ὄν ἀλλ' ὡς φάσμα. Τὸ φάσμα ὅμως δὲν εἶνε μηδὲν ἀλλὰ τοὐλάχιστον φάσμα, δηλ. φάσμα δεδομένον καθ' ὕλην καὶ εἶδος ὅπερ δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν καὶ ν' ἀρωμεν.

§ 23.

Ἡ μεθοδολογία ὀφείλει πρὸς τούτοις ν' ἀνομολογήσῃ τὸ κῦρος

τῆς νοήσεως καὶ τῶν νόμων αὐτῆς, καὶ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὰ συμπερά-
σματα αὐτῆς ἀπόλυτον κῦρος· διότι ὁ διϊσχυρισμὸς τῆς σκεπτικῆς με-
θόδου αἴρει αὐτὸς ἑαυτόν. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ ν' ἀπο-
δώσῃ εἰς αὐτὴν μόνον ἐξ ὑποκειμένου γενικὸν καὶ εἰσδολογικὸν κῦρος,
ἀλλ' ἀνάγκη νὰ θεωρήσῃ αὐτὴν ἔχουσαν ἐξ ἀντικειμένου καὶ πραγμα-
τικὴν σημασίαν. Ἀφοῦ εἶνε δεδομένη οὐμόνον ἡ ὕλη ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος
τῆς ἐμπειρίας ἐκλείπει πλέον ἡ ἀφορμὴ πρὸς παραδοχὴν καθαρῶν εἰ-
δῶν καὶ νόμων τῆς νοήσεως ὡς ἀρχικῆς προικὸς τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ ἡ
συναφὴς αὐτῇ δόξα, δι' ἧς ἀποδίδοται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου χα-
ρακτὴρ καθαρὸς ὑποκειμενικός, ὅτι δηλ. ἐν ταύταις ταῖς μορφαῖς τῆς
ἐποπτείας καὶ ταῖς καθαραῖς ἐννοίαις τῆς νοήσεως, εἶνε δεδομένη ἰδία
τις ὀργάνωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἥτις δύναται νὰ ἦνε διάφο-
ρος παρ' ἄλλοις πνεύμασιν. Ἡ ἀναποφευκτος ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σαθρότη-
τος τῆς σκεπτικῆς καὶ κριτικῆς μεθόδου δικαιολογουμένη, ἐπικυρουμέ-
νη καὶ ὑπὸ τῆς πείρας προϋπόθεσις πάσης ἐρεύνης εἶνε, ὅτι οἱ νόμοι τῆς
νοήσεως ἡμῶν ἔχουσι κῦρος καὶ διὰ τὰ πράγματα, ὅτι ἡ λογικὴ συνά-
φεια τῶν νοημάτων ἡμῶν εὑρίσκεται εἰς ἁρμονικὴν ἀναφορὰν καὶ πρὸς
τὴν πραγματικὴν συνάφειαν τῶν ὄντων. Ἡ καλουμένη ἐσωτερικὴ συν-
άφεια τῶν πραγμάτων δὲν εἶνε προσεπινόημα ἡμῶν ἀλλὰ πραγματική,
ἣν ὅμως μόνον διὰ νοήσεως δυναμεθα νὰ κατανοήσωμεν. Αὕτη δὲ ἡ διὰ
νοήσεως ἀποκτηθεῖσα γνῶσις εἶνε πραγματικὴ ἀλήθεια. Λοιπὸν καὶ ἀ-
ναγκαία προϋπόθεσις τῆς μεταφυσικῆς εἶνε ὅτι μόνον ἡ νόησις δύνα-
ται ἐπὶ τέλους ν' ἀποφανθῇ περὶ παντὸς ὅτι δὲν δίδοται ἀμέσως καὶ
ὅτι ὅτι ἀναγκαζόμεθα διὰ νοήσεως νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ὄντως ὄν τοῦ-

το καὶ ἔστιν ὄντως, ὅτι δὲ δὲν δύναται ἡ νόησις νὰ παραδεχθῇ ὡς ὄντως ὂν καὶ οὐκ ἔστιν ὄντως.

§ 24.

Πᾶν τὸ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας δεδομένον εἴδομεν ὅτι εἶνε φάσμα. Τὸ φάσμα ὅμως ὑποδεικνύει τὸ ὄν· διότι ἐὰν μηδὲν ὑπῆρχε καὶ οὐδὲν θὰ ἐφαίνετο· ὥστε τὰ εἴδη τῆς ἐμπειρίας ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν εἶνε δεδομένη ἡ ὕλη μεταβάλλονται εἰς εἴδη τῆς θέσεως τοῦ ὄντος. Ἐνταῦθα κεῖνται αἱ ἀρχαὶ τῆς μεταφυσικῆς, ἡ ἀφετηρία τῆς περαιτέρω ἐρεύνης, δι' ἧς προκειται νὰ ὁρισθῇ καὶ συνδεθῇ τὸ ὄν ὅπερ ὑποκειται εἰς τὸ φάσμα. Λοιπὸν τὰ εἴδη τῆς ἐμπειρίας δηλ. αἱ διὰ τῆς ἐμπειρίας δεδομέναι θεμελιώδεις ἔννοιαι εἶνε αἱ γνωστικαὶ ἀρχαὶ τῆς μεταφυσικῆς. Αἱ γνωστικαὶ ἀρχαὶ δύνανται νὰ ἦνε ἢ θεμελιώδεις ἀλήθειαι ἢ θεμελιώδεις πλάναι. Ἐὰν αἱ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας δεδομέναι ἔννοιαι καίπερ ἀπολύτως ἀναγκαῖαι πρὸς γνῶσιν ἀποδειχθῶσιν ἀληθεῖς ἕνεκα ἀντιφάσεων λανθανουσῶν ἐν αὐταῖς καὶ διὰ τοῦτο ἀντιγνώσεως περιέχωσι μεταφυσικὰ προβλήματα, θ' ἀναγκάσωσι τὴν νόησιν εἰς κίνησιν, δι' ἧς συμπληροῦται τὸ ἐλλιπές. Τοῦτο γίνεται διὰ τῆς ὀπισθοχωρητικῆς μεθόδου, ἥτις ἐκ τῶν δεδομένων γνωστικῶν ἀρχῶν μεταβαίνει εἰς τὰς ζητουμένας πραγματικὰς ἀρχάς αἵτινες χρησιμεύουσι πρὸς ἐξήγησιν αὐτῶν. Κατόπιν ὅμως χρειάζεται ἀντίστροφος προχωρητικὴ μέθοδος, ἵνα παραγάγῃ τὸ δεδομένον ἐκ τῶν πραγματικῶν ἀρχῶν καὶ οὕτως ἐξηγήσῃ αὐτό. Ἡ ὀπισθοχωρητικὴ μέθοδος εἶνε ἀναλυτικὴ ἡ δὲ προχωρητικὴ συνθετική.

§ 25.

Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς μεθόδοις ἡ ἀρχὴ εἶνε ὁ λόγος, τοῦ ὁποίου ζη-

τεῖται ἡ ἀπολουθία. Ἐνταῦθα ὅμως γεννᾶται τὸ ζήτημα πῶς δύναται ἐκ τινος δεδομένου νὰ ἐπηταί τι ἄλλο; πῶς ἀναπτύσσεται νόημά τι ἀναγκαίως ἐξ ἄλλου; πῶς συνέχονται οἱ λόγοι πρὸς τὰς ἀπολουθίας; Ἡ ἔννοια τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀπολουθίας αὐτοῦ εἶνε τὸ πρῶτον μεταφυσικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰδικῶς εἰς τὴν μεθοδολογίαν. Ἡ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ κειμένη ἀντίφασις εἶνε ἡ μεταβάλλουσα αὐτὴν εἰς πρόβλημα καὶ ἀναγκαίουσα ἀμέσως εἰς διόρθωσιν αὐτῆς ὁ λόγος δηλ. καὶ ἡ ἀπολουθία πρέπει νὰ μὴ ἦνε τὸ αὐτό· καὶ ὅμως ἡ ἀπολουθία πρέπει νὰ προκύπτῃ ἐκ τοῦ λόγου· ἵνα δὲ ἦ τοῦτο δυνατόν, ἀνάγκη νὰ περιέχηται ἐν τῷ λόγῳ, νὰ ταυτίζεται πρὸς αὐτόν. Λοιπὸν ἀμφότερα εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτό. Ἡ ἀντίφασις αὕτη γεννᾶται, διότι ἀμφότερα νοοῦνται ἐσφαλμένως ὡς ἁπλᾶ. Ἡ ἀντίφασις αἴρεται ἐὰν κατανοήσωμεν ὅτι ἐκ τινος λόγου, ὅστις εἶνε ἀπολύτως εἷς, οὐδέποτε δύναται νὰ προκύψῃ ἀπολουθία, ἀλλ' ὅτι εἰς τὸν ἕνα λόγον ἀνάγκη νὰ προσέλθωσι καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς συνδέσεως, τῶν ὁποίων προκύπτει ἀπολουθία ὥς τι νέον οὔπω περιεχόμενον ἐν τῷ λόγῳ. Ὅθεν ὅτι καλεῖ ἡ κοινὴ δόξα λόγον δὲν εἶνε ὁ ὅλος λόγος, ἡ δὲ συνήθης ἔννοια τοῦ λόγου ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς προσθήκης τῶν δευτερευόντων λόγων καὶ οὕτω νὰ διορθωθῇ.

Κεφάλαιον Β'.-

Ὀντολογία.-

§ 26.

Τὰ κύρια ζητήματα τῆς ὀντολογίας ὁποῖον εἶνε τὸ ὄν καὶ ποσαπλοῦν ἐπειράθησαν νὰ λύσωσι πρῶτοι οἱ Ἴωνες φυσιολόγοι παραδεχθέντες ὡς ἀρχὴν τῶν πραγμάτων τὸ στοιχεῖον συμπασα δηλ. ἡ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία ἀσχολεῖται περὶ τὸ πρόβλημα τῆς μεταβολῆς. Τὸ γενικώτατον καὶ θαυμασιώτατον γεγονὸς τοῦ ἐξ ἀντικειμένου κόσμου ἡ μεταβολὴ ἢ διηνεκὴς ἐξ ἀλλήλων γένεσις καὶ ἀλλοίωσις τῶν πραγμάτων ἥτις καταστρέφει παρὰ τοῖς νοοῦσι τὴν ἀφελῆ προϋπόθεσιν τῆς κοινῆς δόξης ὅτι τὰ αἰσθητὰ πράγματα εἶνε τὰ ὄντως ὄντα. Τὸ ἐν διηνεκεῖ ἀλλοιώσει εὑρισκόμενον δὲν εἶνε τὸ ὄν, διότι πρὸς ταύτην τὴν ἔννοιαν συνδέεται ἀναποσπάστως ἡ τῆς μονιμότητος. Λοιπὸν ἐν τῷ παρατηροῦντι τὴν ἐξ ἀλλήλων γένεσιν καὶ εἰς ἄλληλα μετάβασιν τῶν πραγμάτων γεννᾶται τὸ ζήτημα περὶ τοῦ πρώτου τὸ ὁποῖον οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται, ἐξ οὗ ὅμως γίνονται τὰ πάντα καὶ εἰς ὃ φθείρονται τελευταῖον καὶ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ὄν τὸ ὑποκείμενον εἰς τὴν μεταβολήν. Τοῦτο τὸ πρῶτον, τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ στοιχεῖον ἐπίστευσαν ὅτι εὗρον οἱ πρῶτοι Ἴωνες φυσιολόγοι ἐν αἰσθητῇ οὐσίᾳ (ὁ Θαλῆς ἐν τῷ ὕδατι, ὁ Ἱππων ἐν τῷ ὑγρῷ ὁ Ἀναξιμένης ἐν τῷ ἀέρι) τὰ δὲ ποικίλα εἴδη τῆς μεταβολῆς αὐτοῦ ὑπήγαγον ὑπὸ τὰς ἐννοίας τῆς μανώσεως (ἀραιώσεως) καὶ πυκνώσεως. Ὀξυτέρα ὅμως νο-

ησις κατείδεν ὅτι εἰς οὐδὲν αἰσθητὸν δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὸ προτέρημα τοῦ νὰ θεωρῆται ὡς στοιχεῖον ἐξ οὗ τὰ λοιπά· διότι πᾶν αἰσθητὸν ὑπόκειται εἰς τὴν μεταβολήν. Λοιπὸν δὲν εἶνε ἡ μόνιμος οὐσία ὑποκειμένη εἰς πάντα. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἦνε τὸ στοιχεῖον τι ὑπὲρ αἴσθησιν. Οὕτω προέκυψεν ἡ ἔννοια τῆς καθαρᾶς ὕλης ἢ τοῦ ἀπείρου, ὅπερ εἶνε ἀόριστον, ἀλλ' ἀπείρως ὁριστόν. Μεταβληθείσης δὲ οὕτω ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου τῆς ἐννοίας τοῦ στοιχείου εἰς τὴν τοῦ ἀπείρου, ἔπρεπε καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἐπιμέρους νὰ νοηθῇ ἄλλως. Ἐκ τῆς ἀπείρου ὕλης γεννᾶται τὸ ἐπιμέρους καὶ ὡρισμένον δι' ἐκκρίσεως τῶν ἀντιθέσεων δυνάμει τῆς ἀϊδίου κινήσεως, δηλ. ἐκ τοῦ ἑνὸς ἀποκρίνονται αἱ ἐν αὐτῷ οἱονεὶ δυνάμει ὑπάρχουσαι ἀντιθέσεις. Οὕτω ὑπερέβη ἡ πρώτη θεωρία τὸ δεδομένον παραδεχθεῖσα ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν ἄπειρον. Ἀλλ' ἐξηγεῖ πράγματι αὕτη ἡ ὑπόθεσις τὸ δεδομένον; Διά τίνος δυνάμεως ἢ αἰτίας ἀναγκάζεται τὸ στοιχεῖον νὰ λάβῃ νῦν μὲν ταύτην τὴν μορφὴν ὕστερον δὲ ἐκείνην; Τὸ ζήτημα τοῦτο οὔτε ἐγεννήθη οὔτε ἐλύθη ὑπὸ τῶν πρώτων Ἰώνων φυσιολόγων.

§ 27.

Ἐπειδὴ ἐν ταῖς ἐννοίαις τοῦ στοιχείου ἢ τοῦ ἀπείρου δὲν ἐγεννήθη τὸ ζήτημα περὶ τῆς αἰτίας τῆς παραγούσης τὴν μεταβολήν, προϋποτίθεται σιωπηλῶς ὅτι ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τῆς ἀρχῆς νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῇ τὴν μεταβολήν. Αὕτη δὲ εἶνε καὶ ἡ φυσικωτέρα προϋπόθεσις, ἀφ' οὗ δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἐνεργοῦσαν δύναμιν. Ἤρκει δὲ μόνον ἵνα ἐξαχθῇ αὕτη ἡ προϋπόθεσις ἵνα γεννηθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἡρακλείτου ὅτι "πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν ὑπάρχει μόνιμον", ὅτι δηλ. ὑπάρχει ἡ ἀπόλυτος (ἄ-

νευ αἰτίας) καὶ ἀΐδιος γέννησις ἧς ὑποκείμενον εἶνε τὸ πῦρ. Οὕτως ἐπανῆλθεν ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ὥρμήθη ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ κέρδους· διότι διευθύνασα τὴν προσοχὴν εἰς ταύτην τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολύτου γενέσεως, ἀνεκάλυψεν ὅτι προκειται ἐν αὐτῇ ἔννοια ἀντιφατική. Καίτοι ὅμως ἡ ἔννοια αὕτη εἶνε ἀντιφατική, ὁ Ἡράκλειτος διετήρησεν αὐτὴν ὡς ἔγκυρον ἔννοιαν γνώσεως, καὶ ᾠκοδόμησεν ἐπ' αὐτῆς θεωρίαν τοῦ κόσμου ὡς πυρὸς ἀϊδίου περιοδικῶς σβεννυμένου καὶ ἀπτομένου, ὅτε διὰ τῆς ἐναντιοδρομίας παράγονται τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα.

§ 28.

Ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι ἡ θεωρία αὕτη τῆς ὁμοιομόρφου γενέσεως τῶν πάντων πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἀνομοιομόρφων καὶ ἀνισοταχῶν μεταβολῶν ἃς δεικνύει ἡ ἐμπειρία ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ τὴν ἐναντιοδρομίαν δηλ. μεταβολὴν ἐν τῇ ὁμοιομόρφῳ μεταβολῇ καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἐναντίων ῥευμάτων τουτέστι νὰ διαφθείρῃ πως τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολύτου γενέσεως, οἱ Ἐλεᾶται κατεῖδον ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη οὐδεμίαν παρέχει γνῶσιν ἕνεκα τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἀντιφάσεως. Ἡ γένεσις εἶνε ἢ ἑνότης τοῦ εἶνε καὶ μὴ εἶνε. Ἐὰν λοιπὸν τὸ γινόμενον θεωρηθῇ ὡς τὸ ὄν νοεῖται τότε καὶ τὸ μὴ ὄν ὡς ὄν. Τὸ μὴ εἶνε ὅμως οὐκ ἔστι, μόνον τὸ εἶνε ἔστι. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἀποκλεισθῇ τοῦ εἶνε πᾶσα γένεσις καὶ φθορά, ἐν γένει πᾶσα μεταβολή. Τὸ εἶναι εἶνε ἀκίνητον ὅμοιον ἑαυτῷ καὶ πλῆρες· διὰ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτὸ τοπικοὶ καὶ χρονικοὶ προσδιορισμοί. Οὕτως εὑρέθη ὑπὸ τῶν Ἐλεατῶν ἡ θεμελιώδης ἔννοια τῆς Μεταφυσικῆς, ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ὑπάρξεως. Ἀλλ' οἱ ἀνακαλύψαντες αὐτὴν δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐφαρ-

μόσωσιν αὐτὴν ἀσφαλῶς· διότι ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου θέσεως δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἀπολύτως, τοὐτέστιν ἡ ἔννοια τοῦ εἶνε καθ'ἑαυτὴν εἶνε κενὴ ἔννοια, ἀναφέρεται ὅμως εἴς τι, ὅπερ πρέπει νὰ τεθῇ ἀπολύτως. Τοῦτο δὲ τὸ τί δὲν δύναται νὰ ἦνε αὐτὴ ἡ ἔννοια τοῦ εἶνε. Ἐπίσης εἶνε ψευδὴς ὁ διϊσχυρισμὸς τῶν Ἐλεατῶν, ὅτι τὸ ὂν εἶνε ἕν. Ἐνόμισαν δηλοὶ Ἐλεᾶται ὅτι δὲν δύνανται νὰ θέσωσι πολλά, διότι ἕκαστον τούτων διάφορον ὄν τοῦ εἶνε, εἶνε μὴ ὄν· ἐν ᾧ ἡ ἄρνησις αὐτὴ ἡ εἰσαγομένη δι'ἣν εἰς ἕκαστον τῶν πολλῶν, δὲν ὑπάρχει ἐντῷ ὄντι αὐτῷ, ἀλλὰ γεννᾶται ἐν τῇ νοήσει τῇ συγκρουούσῃ τὸ ἕν πρὸς τὸ ἕτερον· ἐπειδὴ δὲ ἀπέκλεισαν τοῦ ὄντος πᾶσαν ἀλλοίωσιν, συγχρόνως δὲ ἐθεώρουν αὐτὸ ὡς ἀπολύτως ἕν, ἦτο ἀδύνατον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξηγήσωσιν ἐξ ἐκείνου τοῦ ἑνὸς τὴν δεδομένην μεταβολήν, καὶ τὴν πληθὺν καὶ ποικιλίαν τῶν πραγμάτων. Θεωροῦσι λοιπὸν τὴν ὅλην φύσιν μετὰ τῆς μεταβλητῆς ἐννοίας τῶν πραγμάτων ὡς πλάνην καὶ ἀπάτην.

§ 29.

Πρὸς τὴν προσπάθειαν τῶν ἀρχαιοτέρων Ἰώνων φυσιολόγων τοῦ νὰ ἐξηγήσωσι τὸν δεδομένον κόσμον, συνδέεται παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἴωσι φυσιολόγοις ἡ Ἐλεατικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀναλλοιώτου τῆς ποιότητος τοῦ ὄντος. Ἀνομαλογοῦντες τὴν ἀλήθειαν ταύτης τῆς ἀρχῆς, μὴ θέλοντες δὲ νὰ παραιτηθῶσι τῆς γνώσεως τοῦ δεδομένου κόσμου, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδεχθῶσι πολλὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἀναλλοίωτα κατὰ ποιὸν διὰ τῆς μίξεως καὶ διαλλάξεως (συστάσεως καὶ διαλύσεως συμμίξεως καὶ διακρίσεως) δηλ. διὰ τῆς κινήσεως παράγουσι τὴν ποικιλίαν καὶ μεταβολὴν τῶν πραγμάτων. Οὕτως ἐγένοντο ἀρχηγοὶ τῆς μηχανικῆς θεωρίας τῆς φύσεως, ἧς ἡ οὐσία συνίσταται ἐν τῇ ἀναγωγῇ τῶν δεδομένων μεταβολῶν εἰς τὴν κατὰ τόπον κι-

νησιν ἀναλλοιώτων ὄντων. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι διαφέρουσιν ἀλλήλων μόνον κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας λαμβάνουσι τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ποιοῦ τῶν ὄντων ἐκ τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας, καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς προσεγγίζει διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν τεσσάρων γνωστῶν στοιχείων εἰς τὴν ἀκατέργαστον ἐμπειρίαν περισσότερον ἢ ὁ Ἀναξαγόρας παραδεχόμενος τὰ ἀπείρως μικρὰ ὁμοιομερῆ σπέρματα. Οἱ δὲ ἀτομολόγοι εἶνε θεωρητικώτεροι, καθόσον ἀποκλεισθείσης πάσης κατὰ ποιὸν μεταβολῆς τῶν ὄντων, τῆς δὲ αἰσθήσεως μὴ δεικνυούσης τὴν ἀληθῆ ποιότητα τῶν πραγμάτων, ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν φαινομένην ποιότητα τῶν πραγμάτων ἐκ τῆς κατὰ ποιὸν διαφορᾶς τῶν κατὰ ποιὸν ὁμοίων ἢ ἀδιαφόρων ἢ ἀποίων (μὴ ἐχόντων ποιότητα) ἀτόμων, ἅπερ δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις διὰ τὴν μικρότητα, καίτοι ἡ παραδοχὴ ἀπολύτως σκληρῶν μεθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ἀδιαιρέτων ἀτόμων εἶνε τὸ ἀντίθετον πάσης ἀληθοῦς θεωρίας. Ἐκτὸς τούτου τοῦ κυρίως ὄντος, παραδέχονται καὶ τὸ μηδὲν ἢ τὸ κενόν δηλ. τὸν κενὸν χῶρον. Καὶ ἡ δόξα αὐτῶν ὅτι ἡ κίνησις καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν προϋποθέτει αἰτίαν, θὰ ἦτο ἐπίσης ἀπόδειξις ὀρθῆς νοήσεως, ἐὰν εἶχον τοὐντὶ συνείδησιν τῶν λόγων αὐτῆς καὶ ἐὰν δὲν περιωρίζοντο εἰς μόνην τὴν ψιλὴν κίνησιν, διότι οὕτως αἴρουσι κυρίως πᾶσαν γένεσιν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς τοὐναντίον εἶνε ὁ πρῶτος ὅστις ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν αἰτίαν τῆς μεταβολῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης τοὐλάχιστον μαρτυρεῖ ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν δευτέραν ἀρχὴν τὴν αἰτίαν πρὸς τῇ πρώτῃ τῇ ὕλῃ. Δὲν παρετήρησεν ὅμως καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐνεργοῦν αἴτιον ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ ἀνάγκη τοῦ νὰ ζητηθῇ τι ἄλλο, ὅπερ δίδει εἰς τὸ ἐνεργοῦν ἀφορ—

μὴν νὰ ἐνεργήσῃ. Καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἠσθάνθη τὴν αὐτὴν ἀνάγκην· ἐπειδὴ ὅμως εἰσήχθη παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ τελεολογικὴ θεωρία τῆς φύσεως, ἐθεώρησεν αἰτίαν τῆς κινήσεως τὸν νοῦν, ὃν ὅμως παρέλκει ὡς μηχανὴν πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διά τινα αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γινομένων ἢ νοῦν.

§ 30.

Οἱ Πυθαγόρειοι τῶν μαθημάτων ἁψάμενοι πρῶτοι καὶ ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς, τὰς τούτων ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς ὠήθησαν εἶνε πάντων. Ἐπεὶ δὲ τῶν μαθημάτων οἱ ἀριθμοὶ φύσει πρῶτοι ἐν δὲ τοῖς ἀριθμοῖς ἐδόκουν θεωρεῖν ὁμοιώματα πολλὰ τοῖς οὖσι καὶ γιγνομένοις μᾶλλον ἢ ἐν πυρὶ καὶ γῇ καὶ ὕδατι, εἴτε δὲ τῶν ἁρμονιῶν ἐν ἀριθμοῖς ὁρῶντες τὰ πάθη καὶ τοὺς λόγους, τὰ τῶν ἀριθμῶν στοιχεῖα τῶν ὄντων στοιχεῖα πάντων ὑπέλαβον εἶνε καὶ τὸν ὅλον οὐρανὸν ἁρμονίαν εἶνε καὶ ἀριθμόν. Ἐνόμιζον λοιπὸν ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶνε ἀρχὴ καὶ οὐσία τῶν ὄντων, τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν, τούτων δὲ τὸ μὲν πεπερασμένον τὸ δὲ ἄπειρον, τὸ δὲ ἓν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων, ὁ δὲ ἀριθμὸς ἐκ τοῦ ἑνὸς ὁ ὅλος δὲ κόσμος ἀριθμός· πέντε δὲ σχημάτων ὄντων στερεῶν, ἐκ μὲν τοῦ κύβου ἐγένετο ἡ γῆ ἐκ δὲ τῆς πυραμίδος τὸ πῦρ, ἐκ δὲ τοῦ ὀκταέδρου ὁ ἀήρ, ἐκ δὲ τοῦ εἰκοσαέδρου τὸ ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ δωδεκαέδρου ἡ τοῦ παντὸς σφαῖρα.

§ 31.

Οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο νὰ εὕρωσι τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν πραγμάτων μᾶλλον δι' εἰκασίας ἢ διὰ μεθοδικῆς ὁδοῦ. Ἅπαντες ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐκτὸς κόσμου.

ἀλλ' ἤδη ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Παρμενίδης ἔδειξαν ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν δύνανται νὰ διδάξωσι τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν πραγμάτων· ἅπαντες δὲ οἱ μετ' αὐτοὺς ἐμμένουσιν ἐν ταύτῃ τῇ δόξῃ. Ἡ δόξα αὕτη δὲν ἐκώλυσε μὲν αὐτοὺς νὰ θεωρῶσι τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως ὡς τὸ κύριον αὐτῶν ἔργον, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ ἀνακαλύψωσι διὰ τῆς διανοίας ὅ,τι ἐλάνθανεν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ἀλλὰ πόθεν ἐδικαιοῦντο νὰ ὑπολάβωσι τοιοῦτον ἐφ' ὅσον δὲν ἐξηρευνᾶτο ἀκριβέστερον ἡ διαφορὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως. Πρῶτος ὁ Σωκράτης διεῖδεν ἀληθὴς ἀναλλοίωτος καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσα ἐπιστήμη δύναται ν' ἀποκτηθῇ μόνον διὰ γενικῶν ἐννοιῶν· διὰ ταύτης δὲ τῆς ἀρχῆς ἥτις ἔκτοτε ἐγένετο κοινὸν κτῆμα πάσης ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας καὶ πάσης ἐπιστήμης, ἐγένετο ὁ ἀληθὴς πατὴρ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀναλλοιώτου καὶ αἰωνίου ἀξίας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, εἶχεν ὁ Σωκράτης τὴν πεποίθησιν ὅτι εἶνε δυνατὸν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ἐξυψωθῇ εἰς ἀμεταβλήτους ἐννοίας, λοιπὸν εἰς ἀδιάσειστον γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅθεν διερευνῶν, ὡς οἷόν τε ἐντελῶς, τὸ ὅλον πλάτος ἐννοίας τινός, ἐζήτει νὰ εὕρῃ τὸν προσδιορισμόν, ὁ ὁποῖος ἁρμόζει εἰς πάσας τὰς περιστάσεις. Ἐν δὲ τῇ δι' ἀπαγωγῆς εὑρεθείσῃ γενικῇ ἐννοίᾳ ἐνφραζομένῃ ἐν τῷ ὁρισμῷ ἐπίστευεν ὅτι ἀνεκάλυπτε τὴν κυρίαν οὐσίαν πράγματός τινος. Οὕτως ἐγένετο θεμελιωτὴς τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐζήτει μόνον ἠθικὴν γνῶσιν ἀποτελουμένην ἐκ γενικῶς ἰσχυουσῶν ἐννοιῶν, ἠλήθευε δι' αὐτῶν ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ δι' ὀρθῆς μεθόδου εὑρεθεῖσα καθόλου ἔννοια ἔχει ἐξ ἀντικειμένου κῦρος, δηλ. τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτως ὅπως

νοεῖται ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ, διότι αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι εἶνε τῷ ὄντι μόνον κρίσεις περὶ σχέσεων τῆς βουλήσεως καὶ τῆς πράξεως, δὲν ἔχουσι δὲ τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἐκφράζουσι τὴν ποιότητα τοῦ ἀπολύτως ὄντος. Γενικευθείσης ὅμως ταύτης τῆς ἀρχῆς τῆς Σωκρατικῆς, γεννηθείσης δηλ. τῆς δόξης ὅτι δι' ὀρθῶς σχηματισθεισῶν λογικῶν ἐννοιῶν δύναται νὰ γνωσθῇ πᾶσα ἀλήθεια, λοιπὸν καὶ τὸ ἀπολύτως ὄν ὅτι ἡ λογικὴ ἔννοια εἶνε ἀκριβὲς ἀπεικόνισμα τῆς ποιότητος τοῦ ὄντος, προέκυψεν ἡ πλάνη εἰς πᾶσαν ἔννοιαν ἀντιστοιχεῖ τι ὄν, ἐγεννήθη ἡ ἐξυποστάτωσις τῶν ἐννοιῶν παρὰ Πλάτωνι.

§32.

Ὁ Πλάτων ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Παρμενίδου ὅτι τὸ ὄντος ὄν δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἀντιφατικὸν ὡς ὄν καὶ μὴ ὄν ἀρνεῖται τὸ εἶναι εἰς τὰ αἰσθητὰ ὡς ἀεὶ ῥέοντα καὶ ὡς συνενοῦντα ἐν ἑαυτοῖς ἀντιφατικὰ γνωρίσματα· ἕνεκα τούτου δὲ φρονεῖ ὅτι τὰ αἰσθητὰ δὲν γινώσκονται ἀλλὰ δοξάζονται μόνον, συμφώνως δὲ πρὸς τὸν Σωκράτην ὅτι ὑπάρχει ἐπιστήμη ἀποτελουμένη ἐξ ὀρθῶν καὶ ἐλευθέρων ἀντιφάσεως ἐννοιῶν, καὶ πιστεύων ὅτι μόνον τὸ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον εἶνε ἀντικείμενον ἐπιστήμης ὡς τοιοῦτον ἐθεώρησε τὰς γενικὰς ἐννοίας· διότι τὸ περιεχόμενον τῆς λογικῆς ἐννοίας εἶνέ τι ἀναλλοίωτον καὶ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον· ταύτας τὰς περὶ ἐπιστημονικῆς μεθόδου Σωκρατικὰς μορφὰς ἐζήτει ν' ἀναγάγῃ εἰς τὰς μεταφυσικὰς αὐτῶν προϋποθέσεις, δηλ. νὰ εὕρῃ πῶς πρέπει νὰ νοήσωμεν τὸ ὄν, ἀφ' οὗ μόνον ἡ ἐπιστήμη παρέχει γνῶσιν ἀληθῆ. Ὅθεν στηριζόμενος ἐπὶ τῆς συνή-

θους προλήψεως ὅτι ἡ νοησις εἶνε εικὼν τοῦ ὄντος, πιστευει ὅτι εἶνε ἐπιστητὴ ἢ ἀληθὴς ποιότης τοῦ ὄντος ὄντος. Ὁ γινώσκων λεγει γινώσκει τι ὄν, καὶ τἀναπαλιν τοῦ ὄντος ὃν εἶνε τὸ ἀληθῶς ἐπιστητόν· διὰ τοῦτο ἐζητει τοῦτο τὸ ποιον τοῦ ὄντος ἐν ἐννοιαις, αἵτινες εἶνε ἀναλλοίωτοι τοῦτο ὅτι εἶνε καὶ ἐν αἷς οὐδεμία ὑπαρχει συγχυσις πρὸς τὸ ἀντίθετον, αἵτινες λοιπὸν ἐπίσης δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἀπολύτως ὅπως καὶ τὸ ὂν αὐτὸ εἶνε ἀπόλυτον. Ταύτας ἐπίστευεν ὅτι εὗρεν ἐν ταῖς ἀπὸ τῶν συμπλοκῶν αὐτῶν κεχωρισμέναις καὶ μεμονωμέναις ἐννοιαις. Τὴν ἀνάλυσιν ταύτην τῶν ἐννοιῶν παρακολουθεῖ ὁ Πλάτων μέχρις οὗ ἀπαλλαγῶσι τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν· ἐν ταύταις ταῖς ἐννοιαις ταῖς ἀπηλλαγμέναις τῶν ἀντιφάσεων τῶν συναναμιγνυμένων αὐταῖς ἐν τῷ αἰσθητῷ ἐνόμισεν ὅτι εὗρε πιστὴν ἔκφρασιν τῆς ποιότητος τοῦ ὄντος· παραπλανηθεὶς δὲ καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι αἱ τοιαῦται ἔννοιαι εἶνε γενικαὶ καὶ θεωρήσας ταύτην τὴν διὰ τὸ περιεχόμενον εἰς τὸ κῦρος ἐννοίας τινὸς ὅλως τυχαίαν περίστασιν ὡς τι οὐσιῶδες ἐθεώρησε πᾶσαν γενικὴν ἔννοιαν ὡς ποιότητα ὄντως ὄντος· Οὕτω μετεβλήθησαν ἅπασαι αἱ ὁιαιδήποτε γενικαὶ ἔννοιαι εἰς ἐκφράσεις τοῦ ὄντος ὄντος εἰς ἰδέας. Πιστεύων δ' ὅτι ἡ ἀντίφασις ἡ εὑρισκομένη ἐν ταῖς ἐννοίαις τοῦ γιγνομένου κεῖται ἐν τῇ ἐξ ἀντικειμένου φύσει τῶν μεταβλητῶν πραγμάτων καὶ ἑπομένως δὲν δύναται νὰ ἄρθῃ, ἠναγκάσθη νὰ χωρίσῃ ἐντελῶς τὸ ὂν τοῦ γιγνομένου· λοιπὸν ὄντως ὂν εἶνε αἱ διὰ μόνης τῆς νοήσεως ἐν γενικαῖς ἐννοιαις ληπταὶ διὰ τοῦτο δὲ μὴ αἰσθηταὶ ἀλλὰ μόνον νοηταὶ ἰδέαι· Αἱ ἰδέαι δὲν εἶνε ἔννοιαι δηλ. τὸ δι' οὗ γινώσκομεν ἀλλ' αὐτὰ τὰ ὄντα τῶν

ὁποίων εἰκόνες εἶνε αἱ ἔννοιαι. Αἱ ἰδέαι εἶνε αἱ Σωκρατικαὶ ἔννοιαι μεταβεβλημέναι εἰς μεταφυσικὰς ἀρχάς. Ἐπειδὴ δὲ εἶνε τὰ ὄντως ὄντα, ἀναγκη νὰ τεθῇ ἑκάστη ἀπολύτως· ἐπειδὴ ὅμως νοοῦνται δι' ἐννοιῶν, μεταξὺ δὲ τούτων ὑπάρχουσι σχέσεις ὑπεραλληλίας, ὑπαλληλίας, συναλληλίας κτλ. αὗται αἱ λογικαὶ σχέσεις ἐφάνησαν εἰς τὸν Πλάτωνα ὡς πραγματικαὶ καὶ μετηνέχθησαν καὶ εἰς τὰς ἰδέας· διὰ τοῦτο ὑπάρχει κοινωνία τῶν ἰδεῶν. Ἡ ὑψίστη τῶν ἰδεῶν εἶνε ἐκείνη ἐξ ἧς ἐξαρτῶνται αἱ λοιπαί, δηλ. ἡ ὁποία παρέχει εἰς αὐτὰς τὸ εἶναι· αὕτη εἶνε ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ· τὴν σχέσιν δὲ τοῦ αἰσθητοῦ πρὸς τὰς ἰδέας ὥρισεν ὁ Πλάτων ὡς μέθεξιν. τοῦ ἐπὶ μέρους πράγματος εἰς τὴν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ κατηγορουμένου ἀντιστοιχοῦσαν ἰδέαν. Αἱ μὲν ἰδέαι ἵστανται ὡς παραδείγματα, τὰ δὲ αἰσθητὰ αἴτια εἶνε ὁμοιώματα αὐτῶν.— Ἐν ᾧ δὲ ἡ μέθεξις τῶν ἰδεῶν εἶνε ὁ λόγος, δι' ὧν ἡ φύσις ἔχει ἐν ἑαυτῇ τί τοῦ ὄντος, ζητεῖται διά τί εἶνε καὶ τί μὴ ὄν καὶ μεταβαλλόμενον. Πρὸς ἐξήγησιν τούτων παραδέχεται ὁ Πλάτων ἐν ταῖς δόξαις δευτέραν ἀρχήν, ἥτις ὡς ἀντίθετος πρὸς τὰς ἰδέας, εἶνέ τι μὴ ὄν ἄμορφον, πανδεχές, ὑποδοχὴ τῆς γενέσεως ἐκμαγεῖον, τὸ ὁποῖον κινούμενον καὶ διασχηματιζόμενον ὑπὸ τῶν ἐπιόντων, φαίνεται δι' ἐκεῖνα ἄλλοτε ἄλλοῖον· (τὰ δὲ ἐπιόντα τῶν ὄντων εἰσὶ μιμήματα) τοῦτο τὸ μετ' ἀναισθησίας καὶ νόθῳ λογισμῷ ληπτὸν εἶνε ἡ χώρα, ἐκτὸς αὐτῆς ἀπητεῖτο καὶ τρίτη ἀρχή, ἥτις διασχηματίζει τὴν χώραν· ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶνε ὁ θεός, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὸ σῶμα τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ ἀπείρου χώρου περανας αὐτὸν δὲ ἐπιφανειῶν, σχηματίζουσῶν τὰ τέσσαρα κανονικὰ πολύεδρα καὶ πλάσας οὕτω τὰ τέσσαρα στοιχεῖα·

§ 33.

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὁρμᾶται μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τῆς προυποθέσεως ὅτι ἡ ὀρθὴ νόησις εἶνε ὀρθὴ εἰκὼν τοῦ ὄντος· ἀλλὰ τὸ ὄντος τοῦτο δὲν εἶνε πλέον τὸ ὄντως ὄν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ τὸ ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ δεδομένον, τὸ τόδε τι, ὅ τις ἄνθρωπος. Ταῦτα τὰ αἰσθητὰ πράγματα ἀναλύονται εἰς ὕλην καὶ εἶδος δηλ. τὴν εἰδικὴν ποιότητα ἧς ἕνεκα πράγματι εἶνε τοῦτο καὶ οὐχὶ ἄλλο. Ἀλλ' ἐν ᾧ παρὰ Πλάτωνι συνίστανται ἐκ τῆς μὴ οὔσης χώρας καὶ τῶν ἐπίσης μὴ ὄντων ὁμοιωμάτων τοῦ μόνου ὄντως ὄντος τῶν ἰδεῶν, παρὰ Ἀριστοτέλει συνίστανται ἐκ τοῦ ὄντος εἴδους καὶ ἐκ τῆς ὕλης ἥτις δὲν εἶνέ τι ὅλως μὴ ὄν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τοσοῦτον εἶνε μὴ ὄν καθ' ὅσον δὲν εἶνε ἀκόμη ἐνεργείᾳ τοῦτο ὅτι εἶνε καθ' ἑαυτὴν δυνάμει· διότι μόνον κατὰ τοῦτο διαφέρει τοῦ εἴδους ὅτι εἶνε μόνον δυνάμει ὅτι τοῦτο εἶνε ἐνεργείᾳ. Ἀλλὰ καὶ τὰ εἴδη δὲν εἶνε κεχωρισμένα τῆς ὕλης, ἀλλὰ χρήζουσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἰδίαν ὕπαρξιν· ἀμφότερα δὲ συνηνωμένα ἀποτελοῦσι τὸ πρᾶγμα· Λοιπὸν ἐκ τῆς συνενώσεως δύο καθ' ἑαυτὰς ἀώρων ὑπάρξεων γεννᾶται τὸ κυρίως ὄν· ἀλλὰ τοῦτο ὡς γινόμενον δὲν ἐπιδέχεται τὸ εἶναι τῶν Ἐλεατῶν· ἐπομένως ἀναγκάζεται ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ζητήσῃ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος ὅμως εἶνε παρ' αὐτῷ ἀφαίρεσις ἐκ τοῦ ἐμπειρικῶς συμβαίνοντος ἐν τῇ γενέσει πράγματός τινος. Ἐν ταύτῃ διακρίνομεν τὴν ὕλην, τὸ εἶδος, τὴν κινοῦσαν αἰτίαν καὶ τὸ οὗ ἕνεκα, τὸ τέλος. Ἐν τοῖς ἐνοργάνοις οὖσιν ὅμως αἱ τρεῖς τελευταῖαι αἰτίαι συμπίπτουσιν εἰς μίαν, ὥστε ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτοῖς μόνοι δύο αἰτίαι ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος. Κατὰ ταῦτα γένεσις πράγματος εἶνε ἐν γένει μετάβασις ἐκ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν· ἐν δὲ τῇ φθορᾷ τῶν

πραγμάτων προέρχεται καὶ τρίτη ἔννοια· διότι ἐν αὐτῇ φαίνεται ὅτι τὰ πράγματα στε-
ροῦνται τῶν ἰδιοτήτων ἃς εἶχον. Αὕτη δὲ ἡ ἔννοια τῆς στερήσεως μεταβάλλεται διὰ τοῦ-
το ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους οἱονεὶ εἰς αὐτοτελῆ αἰτίαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῇ γενέσει τῶν
ὀργανικῶν ὄντων προϋπάρχει ἀναγκαίως πραγματικόν τι, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ
ὥσις πρὸς ταύτην τὴν γένεσιν, γεννᾶται, ὡς εἰκός, τὸ ζήτημα πόθεν προέρχεται
ἐπὶ τέλους αὕτη ἡ μετάβασις ἐκ τῆς δυνάμεως νά ἦνέ τι συνιστάμενον ἐξ ὕλης
καὶ εἴδους, διότι καὶ ἐν τούτῳ θὰ ἐπαναλαμβάνετο τὸ αὐτὸ ἐρώτημα, πόθεν
κατήντησεν ἐκ τῆς ψιλῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν. Δὲν δύναται πρὸς τούτοις νά
ἦνε ἡ ὕλη, διότι αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἶνε παθητική. Λείπεται λοιπὸν ὅτι ἐκεῖνο τὸ
πρῶτον κινοῦν εἶνε καθαρὸν εἶδος, δηλ. ὂν τὸ ὁποῖον ἐλεύθερον πάσης ὕλης εἶ-
νε καθαρὰ ἐνέργεια. Τὸ περιεχόμενον ταύτης τῆς ἐννοίας τῆς καθαρᾶς ἐνερ-
γείας λαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν ψυχολογικῶν αὐτῶν ἐννοιῶν· Ἡ νόησις
δηλ. φαίνεται εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὕλης, ἀφ' οὗ περιεχόμενον αὐτῆς
εἶνε αἱ ἀφῃρημέναι ἔννοιαι καὶ ἀλήθειαι αἵτινες δὲν εὑρίσκονται ἐν τῇ ἐμπει-
ρίᾳ, ἐν ᾧ ἡ αἴσθησις, ἀντίληψις, ὄρεξις κτλ. ἀναφέρονται εἰς τὸ ἐμπειρικόν δηλ.
τὸ μετὰ τῆς ὕλης συνδεδεμένον. Διὰ τοῦτο ὁ καθαρὸς νοῦς εἶνε κατ' αὐτὸν τὸ
πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον. Αὕτη ἡ ὑψίστη νόησις, ὡς τὸ ἄριστον, οὐδὲν ἄλ-
λο ἀντικείμενον δύναται νά ἔχῃ εἰμὴ ἑαυτήν. Ἔστιν ἡ νόησις ποιήσεως
νόησις. Ἐνεργεῖ δὲ ὁ καθαρὸς νοῦς ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ κινεῖ αὐτὴν ὅπως τὸ ὀρε-
κτόν.

§ 34.

Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία μεθ' ὅλην τὴν ἀρχὴν τοῦ γνῶθι σαυτόν ἐξῆς ὡρ-
μήθη ὁ Σωκράτης, ἔχει χαρακτῆρα κοσμολογικόν, ἕνεκα τούτου ἀπέφυγε
τὸν σκόπελον τῆς νεωτέρας ψυχολογικῆς φιλοσοφίας, τὴν ἄρνησιν τοῦ ἐκτός

κόσμου. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ ἐπικρατεῖ ὁ πνευματισμός. Δύναται μέν νά ὀνομασθῇ ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος καί Ἀριστοτέλους ἰδεολογία· ἀλλ' ὡς ἀποδίδουσα ἐντελῆ ὕπαρξιν εἰς τάς γενικάς ἐννοίας εἶνε ἰδεολογία ἐξ ἀντικειμένου, εἶνε κυρίως πραγματισμός. Ἡ δέ νεωτέρα φιλοσοφία ἔχει ἐν γένει ἰδεολογικόν χαρακτῆρα. Τά προϊχθίου συστήματα ὅμως περιέχουσι κατά τό μᾶλλον καί ἧττον πραγματικά στοιχεῖα. Πατήρ τῆς νεωτέρας ἰδεολογικῆς τάσεως τῆς φιλοσοφίας εἶνε ὁ Καρτέσιος. Πρός εὕρεσιν ἀπολύτως βεβαίας ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας ὁρμᾶται ὁ Καρτέσιος ἀπό γενικῆς σκέψεως. Ἀλλ' ἐν τῇ γενικῇ ἀμφιβολίᾳ περί τῆς ὑπάρξεως παντός τοῦ δεδομένου, εὗρεν ὡς πρῶτον ἀδιάσειστον σημεῖον τήν ἀρχήν «νοῶ ἄρα ὑπάρχω». Πᾶσα βεβαιότης καί ἀλήθεια περιωρίσθη κατ' ἀρχάς ὑπ' αὐτοῦ εἰς ταύτην τήν ἀλήθειαν τῆς οἰκείας νοήσεως ἑαυτοῦ. Πάντα δέ τά λοιπά οὐδέν ἄλλο εἶχον κῦρος ἢ τήν τοῦ νοητοῦ, τό ὁποῖον ὅμως ἠδύνατο νά ἦνε ὅπως αἱ φαντασίαι τοῦ ὀνειρευομένου καί τά φαντάσματα τοῦ παράφρονος. Ἐάν προσθέσωμεν εἰς τήν ἑτέραν ἀρχήν τοῦ Καρτεσίου (ἣν ἀσπάζεται καί ὁ Σπινόζας ὁ δέ Λεϊβνίτιος ἐπεζήτησεν εἰς πάντα τά ὄντα) ὅτι οὐδεμία ὑφίσταται οὐσιώδης συναφεια τοῦ πνεύματος πρός τόν ἐκτός κόσμον (ἢ τῆς μιᾶς μονάδος πρός τήν ἑτέραν κατά Λεϊβνίτιον) ἔχομεν ἤδη ἐνταῦθα πάσας τάς προϋποθέσεις τελείας ἰδεολογίας. Ταύτην τήν ἀκολουθίαν τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων ἀπέφυγον ἀνακολούθως οἱ φιλόσοφοι οὗτοι παραδεχθέντες αὐθαιρέτως τήν ὕπαρξιν τοῦ ἐκτός κόσμου. Ἐστηρίχθη δέ ἐνταῦθα ὁ μέν Καρτέσιος ἐπί τῆς θεωρίας τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν καί τῆς ἀψευδίας τοῦ θεοῦ· ὁ δέ Λεϊβνίτιος ἐπί τοῦ θεολογικοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ἦτο ἄξιον τοῦ θεοῦ νά δημιουργήσῃ μᾶλλον πολλά ἢ ὀλίγα. Ἀλλά τάς ἐμφύτους ἰδέας τοῦ Καρτεσίου ἐξηφάνισεν ἡ ὀξύνους κριτική τοῦ Λωκκίου, ὁ ὁποῖος ἐν ἀντιθέσει

πρὸς τοῦ πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφους, ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἀναλύσεως τῆς γνώσεως, τοῦ ὁ-
ρισμοῦ τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως. Οὐδεμία γνῶσις προβαίνει κατ'
αὐτὸν πέραν τῶν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως δεδομένων ἁπλῶν
παραστάσεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ νοῦ παραγομένων διὰ συγκρίσεως συνδέ-
σεως καὶ χωρισμοῦ αὐτῶν ἐν κρίσεσι καὶ συλλογισμοῖς. Ἀνάγκη μὲν νὰ παραδε-
χθῶμεν οὐσίας ὡς αἰτίας τῶν αἰσθημάτων, ἀλλ' ἡ φύσις αὐτῶν μένει ἄγνωστος εἰς ἡ-
μᾶς· καὶτοι δὲ ἐνταῦθα παρατηρεῖται ἰδεολογικὸν θεμέλιον τῶν ἐρευνῶν τοῦ Λωκκί-
ου, πολὺ ἀπέχει ὅμως οὗτος τῆς ἰδεολογίας, οὐμόνον διότι δὲν διαμβισβητεῖ τὴν ὕπαρ-
ξιν πολλῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἀποδίδει εἰς αὐτὰς ἔκτασιν, σχῆμα, διαιρετότη-
τα καὶ κίνησιν. Ὁ Λώκκιος δηλ. διακρίνει σαφῶς τὰς πρώτας καὶ δευτέρας ἰδιό-
τητας καὶ θεωρεῖ ταύτας τὰ αἰσθήματα μόνον ὡς καταστάσεις τοῦ ὑποκειμένου,
ἐκείνας δὲ ὡς ἐξ ἀντικειμένου δεδομένας.

§ 35.

Ἐν ταύτῃ τῇ διακρίσεως ὕλῃ καὶ εἴδους τῆς ἐμπειρίας ὁρμώμενος ὁ Κάντι-
ος προέβη κατὰ ἓν βῆμα προσωτέρω. Ὁ Κάντιος δὲν ἀρνεῖται μὲν τὴν ὕπαρ-
ξιν πληθύος ὄντων τῶν αὐτοπραγμάτων ἐκτὸς τοῦ ὑποκειμένου, θεωρεῖ ὅμως αὐ-
τὰ ὡς μὴ ἐπιστητὰ καὶ διϊσχυρίζεται περὶ πάσης τῆς γνώσεως ἡμῶν ὅτι ἐξαρ-
τᾶται ἐκ γνωστικῶν μορφῶν ἐνυπαρχουσῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῷ γινώσκοντι
ὑποκειμένῳ. Πᾶσα ἀνθρώπινος γνῶσις περιορίζεται εἰς τὰ φαινόμενα τῶν πραγ-
μάτων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν. Ἡ ἐμπειρία καταγεται
ἔξωθεν ὡς πρὸς τὴν ὕλην· κατ' εἶδος δὲ ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ γινώσκοντος ὑπο-
κειμένου, οὗ αἱ γνωστικαὶ μορφαὶ ἔχουσαι μόνον ὑποκειμενικὴν σημασί-
αν ἐφαρμόζονται εἰς μόνα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας· πραγματικὴ καθ'
ὕλην γίνεται ἡ ἐμπειρία ἰδεολογικὴ κατ' εἶδος. Ἀλλ' ὁ μόνος λόγος τῆς ἐκ

τῶν ἐκτός καταγωγῆς τῆς ὕλης τῆς ἐμπειρίας, καί ἐπομένως τῆς παραδοχῆς αὐτοπραγμάτων εἶνε ἄκυρος, ὡς διεῖδεν ὁ Φοίχθιος. Εἶνε, λέγει, ἀναπόλουθον ν' ἀποδίδωμεν εἰς τό ὑποκείμενον μόνον τό εἶδος τῆς ἐμπειρίας, ἐν ᾧ ὁ μόνος λόγος ὅστις ἀναγκάζει νά παραδεχθῶμέν τι διάφορον αὐτῆς καί καθ' αὐτό ὄν ἡ κατηγορία τῆς αἰτιότητος εὑρίσκεται εἰς ἀντίφασιν πρός τήν ἐκτῆς ὀργανώσεως τοῦ ὑποκειμένου παραγωγήν τῶν κατηγοριῶν, καθ' ἅς αὗται ἐφαρμόζονται μόνον εἰς τά ἀντικείμενα οὐδέν ἔχουσιν ἐξ ἀντικειμένου κῦρος οὐδεμίαν ἀναφοράν πρός τά αὐτοπράγματα. Λοιπόν ὅλως ἀδικαιολόγητος εἶνε ὁ διϊσχυρισμός τοῦ Καντίου ὅτι τό ὑποκείμενον δέχεται καί μόνην τήν ὕλην τῆς ἐμπειρίας ἐκ τινος διαφόρου ἑαυτοῦ κόσμου, ὅλως δέ ἀναγκαίως ἀντίθετος ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου καί καθ' ὕλην καί κατ' εἶδος εἶνε προϊόν αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου. Οὕτως ἐγεννήθη ἡ αὐστηρῶς ἐξ ὑποκειμένου ἰδεολογία τοῦ Φοιχθίου ἥτις ἀπορρίπτει τήν ὕπαρξιν ὄντων ἐκτός τοῦ ἐγώ· τοῦτο δέ θεωρεῖ οὐχί ὡς ἁπλῶς ὄν, ἀλλ' ὡς ἀρχικῶς ἐνεργόν, πᾶσαν δέ ὕπαρξιν ὡς προϊόν τῆς θέσεως τοῦ ἐγώ· οὕτω τήν θέσιν τῆς παθητικῆς αἰσθήσεως κατέλαβεν ἡ παραγωγός φαντασία, τήν τῆς δεδομένης ἐμπειρίας ἡ κατεσκευασμένη. Ἀλλά τίς ἐγγυᾶται ὅτι ἡ οὕτω κατασκευασθεῖσα ἐμπειρία δέν εἶνε μόνον φαντασιώδης; Αὐτός ὁ Φοίχθιος ὡμολόγησεν ὅτι ἡ παραγωγή τῆς φαντασίας περικλείεται ἐντός ἀκατανοήτων ὁρίων ὑποδεικνυόντων αἰτίαν ἀνεξάρτητον ἐγώ. Ἕνεκα δέ ἠθικῶν λόγων ἠναγκάθη ν' ἀποκρούσῃ τήν ἰσχάτην ἀπολουθίαν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ τήν ὕπαρξιν μόνον τοῦ οἰκείου ἐγώ. Πρός ἀποφυγήν τῶν δυσκολιῶν τούτων καί πρός διάσωσιν τῆς φύσεως, ἥτις οἱονεί ἐξεμηδενίζετο ἐν τῷ συστήματι τοῦ Φοιχθίου ἀνέστη ὁ Σχελίγγιος διά τῆς νοητικῆς ἐποπτείας εἰς τήν θέαν τοῦ ἀπολύτου, ἐν τῷ ὁποίῳ συγχω-

νεύονται ἐν ἀδιακρίτῳ ἑνότητι αἱ ἀντιθέσεις τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι τοῦ ἐξυποκειμένου καὶ τοῦ ἐξαντικειμένου τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως πάλιν διαφερόμεναι ἀνελίσσονται εἰς δύο παραλλήλους σειρὰς τοῦ σχετικῶς πραγματικοῦ δηλ. τῆς φύσεως, καὶ τοῦ σχετικῶς ἰδεώδους δηλ. τοῦ πνεύματος οὐδετέρου ὑποτασσομένου εἰς τὸ ἕτερον. Εἰς ταύτην τὴν ἰσορροπίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος προσεκρουσεν ὁ Ἥγελος· ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὴν ἰδεολογίαν οὐ μόνον ὑπέταξε πάλιν τὸ εἶναι εἰς τὸ νοεῖν, τὴν φύσιν εἰς τὸ πνεῦμα ἀλλ' ὑπερακοντίζων τὸν Φοίχθιον ὁ ὁποῖος ὁρμᾶται τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου ἀποδίδει ὕπαρξιν μόνον εἰς τὸ νοεῖν καθ' ἑαυτὸ ἄνευ ὑποκειμένου ἄνευ τοῦ νοοῦντος. Ἡ οὕτως ἀπόλυτος αὐτοῦ ἰδεολογία δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ἡ ἐπίτασις τῆς ἐξ ὑποκειμένου τοῦ Φοιχθίου ἀλλὰ τῆς ἐξαντικειμένου τῶν ἀρχαίων. Δὲν εἶνε μὲν καθ' Ἥγελον τὸ ὄντως ὂν σύστημα ἀναλλοιώτων συναλλήλων καὶ ὑπαλλήλων ἐννοιῶν, ὅπως αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὅμως ἡ ἔννοια αὐτὴ καὶ οὐδὲν ἐκτὸς αὐτῆς ὑπάρχει· ἡ ῥευστὴ διαλεκτικῶς ἀναπτυσσομένη καὶ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἰδέᾳ τελειουμένη ἔννοια δηλ. ἡ νόησις ἥτις ὅπως ἡ γένεσις τοῦ Ἡρακλείτου εὑρίσκεται ἐν διηνεκεῖ ἀλλοιώσει διαφέρεται ἑαυτῇ καὶ συμφέρεται αἴρουσα δὲ καὶ διαρυλάττουσα τὴν ἀντίθεσιν ἐν νεύει, διαφέρεται κατ' ἄλλην φοράν, οὕτω δὲ ἀναπτυσσομένη ἐξυφοῦται διὰ τῆς ἀσυνειδήτου φύσεως καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος εἰς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ ἑνότης καὶ ἡ ὁλότης καὶ τὸ ὁποῖον ἐν παντὶ ἀληθῶς ζῇ καὶ νοεῖ· οὐδὲν ὑπάρχει ἀναλλοίωτον ὄν, εἰ μὴ μόνον ὁ ἀναλλοίωτος νόμος τῆς ἀλλοιώσεως ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑποκύπτει πᾶσα μεταβολὴ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ὁ ὁποῖος μόνος δύναται ν' ἀποκαλύψῃ εἰς ἡμᾶς τὴν ὅλην πορείαν τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους ἐν ἀδιακόπῳ σειρᾷ

ἐννοιῶν. –

§ 36.

Ἀλλ' οὔτε τὰ δεδόμενα τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας προσαρμόζονται ἄνευ τῆς μεγίστης βίας εἰς τὸ σχῆμα τῆς ἰδεολόγου διαλεκτικῆς, οὔτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ αὐτὴ ἄνευ τῆς μεγίστης ἀντιφάσεως πρὸς τοὺς γενικοὺς ἰσχύοντας νόμους τῆς νοήσεως· εἶνε μὲν ἡ μέθοδος τοῦ Φοιχθίου αὐστηρῶς λογική, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ ἐξ ἧς ὁρμᾶται τὸ ἐγὼ εἶνε ἔννοια πλήρης ἀντιφάσεων· διότι τὸ ἐγὼ πρέπει νὰ νοηθῇ οὕτως ὥστε τὸ αὐτὸ νὰ ᾖνε συγχρόνως ἴδιον ἑαυτοῦ ἀντικείμενον καὶ ἴδιον ἑαυτοῦ ὑποκείμενον νὰ δέχηται καὶ νὰ γεννᾷ συγχρόνως τὴν ὕλην τοῦ φαινομένου κόσμου αὐτοῦ· λοιπὸν νὰ ἔχῃ πρὸς ἑαυτὸ ὡς πάσχον καὶ ὡς ἐνεργοῦν, δηλ. πρέπει νὰ νοηθῇ οὕτως ὥστε νὰ ᾖνε συγχρόνως ἰδία ἑαυτοῦ αἰτία καὶ ἴδιον ἑαυτοῦ ἀποτέλεσμα (causa sui) λοιπὸν νὰ ἔχῃ συγχρόνως δεινότητας ἀποκλειούσας ἀλλήλας νὰ ᾖνε ἡ ζῶσα ἀντίφασις· τοιαύτη ἀντίφασις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ὄν. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ψευδοῦς δόξης ὅτι ἐν τῇ ἀντιφατικῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐγὼ ἔχομεν τὴν γνῶσιν τοῦ ἀπολύτως ὄντος στηρίζεται καὶ ἡ θεωρία τοῦ Ἐγέλου· διότι ἡ ἔννοια κατ' Ἔγελον εἶνε τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ τὸ καθαρὸν ἐγώ. Καὶ ἡ διαλεκτικὴ δὲ τοῦ Ἐγέλου ἐχαρακτήρισε τὴν ἀντίφασιν ὡς ὑψηλοτέραν ἀλήθειαν τοῦ ὅλου, ἐνώπιον τῆς ὁποίας πρέπει νὰ κλίνῃ τὸν αὐχένα ὁ πεπειρασμένος λογικὸς νοῦς.

§ 37.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἰδεολογίας ἀπαιτεῖ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐν αὐτῇ πραγματικῶν στοιχείων. Ἤδη παρὰ τοῖς Ἐλεάταις καὶ τῷ Πλάτωνι εὑρίσκεται ἡ θεμελιώδης ἔννοια τοῦ εἶναι τὴν ὁποίαν ἀκριβέστατοι διηκρίνησεν ὁ Καντιος. Ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι δὲν δύναται μὲν ὡς ἁπλῆ νὰ ὁρισθῇ, δύναται ὅμως νὰ διευκρινηθῇ διὰ τῆς δια-

ρίσεως ἀπό τῶν συγγενῶν ἐννοιῶν. Τό εἶναι ἀντιτίθεται πρῶτον εἰς τό νοεῖν. Ἐάν ἀποδίδῃ τις τό εἶναι εἰς πρᾶγμά τι δέν νομίζει ὅτι διά τούτου πρῶτον μεταβάλλεται τό πρᾶγμα εἰς ὅν δέν φρονεῖ ὅτι ἡ παράστασις ἤ ἡ ἔννοια τούτου τοῦ πράγματος μεταβαίνει εἰς τήν περιοχήν τοῦ εἶναι· τουναντίον τοιοῦτον πρᾶγμα θεωρεῖται ὡς ὑφιστάμενον ἀνεξαρτήτως τοῦ νοοῦντος ἤ παριστάνοντος αὐτό· τό πρᾶγμα θά ἐξακολουθῇ νά ὑπάρχῃ καί ἐάν τό παριστάνον ὑποκείμενον στρέψῃ τά νῶτα πρός αὐτό. Μεταβαλλομένης τῆς παραστάσεως τοῦ πράγματος ἤ λησμονουμένης, δέν αἴρεται οὔτε εὐμηδενίζεται τό πρᾶγμα. Λοιπόν ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι σημαίνει τήν ἀπό τοῦ παριστάνοντος ὑποκειμένου ἀνεξάρτητον θέσιν· ἐάν ὁ παριστάνων ἀναγκασθῇ νά παραδεχθῇ τι ὡς ὄν, τοῦτο θεωρεῖ ὡς τι ὑφιστάμενον ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ. β΄) Τό εἶναι ἀντιτίθεται εἰς τό γίγνεσθαι· ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ γίγνεσθαι κεῖται ὅτι τι γίνεται ἐκ τοῦ ἑτέρου, κεῖται συναφεια τῶν μελῶν πρός ἄλληλα. Ἐάν λοιπόν ἔχωμεν τήν σειράν Α, Β, Γ, Δ, ἕκαστον μέλος ἔπεται ἐκ τοῦ ἀμέσως προηγουμένου, τό Δ δέν δύναται νά νοηθῇ ἄνευ τοῦ Γ, τό Γ δέν δύναται νά ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ Β, τό ἕν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἑτέρου. Λοιπόν τότε δέν δυνάμεθα νά εἴπωμεν ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως τό Δ ἐστί· διότι τό Δ δέν δύναται νά ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ Γ, ἐν γένει οὐδέν τῶν μελῶν ὑπάρχει ἄνευ πάντων τῶν προηγουμένων αὐτοῦ, ἀλλά τό ἀρχικόν μέλος ἔστιν ἤ οὔ. Ἐάν μέν δέν ὑπάρχει ἀρχικόν μέλος, δέν ὑπάρχουσι τότε καί πάντα τά λοιπά· διότι ἕκαστον θά εἶχεν ἀπείρους συνθήκας, αἵτινες λοιπόν οὐδέποτε θά ἠδύναντο νά συνυπάρχωσιν ἵνα παράσχωσι τήν βάσιν διά τό ἑπόμενον· ἐάν δέ ὑπάρχῃ ἀρχικόν μέλος τοῦτο πρέπει νά νοηθῇ ἄνευ ἄλλου προηγουμένου, λοιπόν ἀνεξάρτητον παντός ἄλλου. Μεταξύ τοῦ τρόπου καθ' ὅν θεωροῦμεν τοῦτο ὡς ὑπάρχον, καί τοῦ τρόπου καθ' ὅν δυνάμεθα νά εἴπωμεν καί περί τῶν ἀπ' αὐτοῦ

ἐξαρτωμένων μελῶν ὅτι ὑπάρχουσιν, ὑπάρχει μεγίστη διαφορά. Ἡ ὕπαρξις τῶν τελευταίων εἶνε μόνον σχετικὴ ἀνυπόθετος ἐξαρτωμένη, ἡ τοῦ ἀρχικοῦ μέλους ἀπόλυτος ἀνυπόθετος ἀνεξάρτητος. λοιπὸν ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι, εἶνε ἡ ἔννοια τῆς κατὰ πᾶσαν ὄψιν ἀπολύτου θέσεως, γ.) τὸ εἶναι ἀντιτίθεται εἰς τὸ φαίνεσθαι καὶ τὸ φάσμα ἔχει ὕπαρξιν, δὲν εἶνε τι τεθειμένον μόνον διὰ τῆς παραστάσεως μου· ἀλλ' ἡ ὕπαρξις ἣν ἐν αὐτῷ εὑρίσκω, δὲν εἶνε ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀληθῆ ὕπαρξι. τὸ φαινόμενον περιέχει ἄρνησιν εἶνε διάφορον τῆς ἀληθοῦς· καὶ τὸ φάσμα ὅμως εἶνε θετικῶς δεδομένον· διότι δὲν δύναμαι π.χ. ἄλλως νὰ βλέπω, ἀκούω κτλ. Τὸ φάσμα ἐξαρτᾶται ἐξ ἐκείνου ὅπερ ὑποκειται εἰς αὐτὸ καὶ ἐντοῦ ἀντιλαμβανομένου ὑποκειμένου ἐν ᾧ τὸ ὄντως ὂν εἶνε ἀνεξάρτητον· δ.) τὸ ὂν δὲν εἶνε οὔτε ὑποκείμενον οὔτε ἀντικείμενον ἐξαιρέτως· διότι τὸ ὑποκείμενον εἶνε ἔννοιαι ἀναφορᾶς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀντικείμενον, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἀντικείμενον. Ἀμφότερα ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων, λοιπὸν ἀποκλείεται ἀπ' αὐτῶν ἡ αὐστηρὰ ὕπαρξις. Αὕτη ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι ἐν τῇ ἀφηρημένῃ ἁπλότητι αὐτῆς εἶνε ὅλως κενή, καὶ δὲν ἀναφέρεται εἴς τι τὸ ὁποῖον ὑπάρχει· τὸ εἶναι οὐδέν ἐστιν ἄνευ ὡρισμένου τινὸς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει· ὅπως καὶ ἡ κίνησις οὐδέν ἐστιν ἄνευ τοῦ κινουμένου· λοιπὸν ὂν εἶνε τὸ ἁπλῶς, ἀνυποθέτως, ἀνεξαρτήτως παντὸς ἄλλου (νοήσεως φάσματος ἢ ἄλλου ὄντος) θετέον, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀπόλυτον. Καίτοι δὲ ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτοῦ διακρίνονται δύο τινά, ἡ θέσις καὶ τὸ ποιόν τοῦτεθέντος, τὸ ὂν ὅμως αὐτὸ εἶνε αὐστηρῶς ἕν.

§ 38

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπολύτου θέσεως ἢ τοῦ εἶναι, ἐπονται σπουδαῖοί τινες

εἰδολογικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ ἀπολύτως θετέου· διότι εἶνε πρόδηλον ὅτι ἀρνήσεις καὶ ἀναφοραὶ δὲν δύνανται νὰ τεθῶσιν ἀπολύτως ὡς μὴ σημαίνουσαί τι ἄνευ τούτου πρὸς ὃ ἀναφέρονται· διὰ τοῦτο οὐδεμία ἔννοια φέρουσα ἐν ἑαυτῇ ἄρνησίν τινα ἢ ἀναφορὰν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔκφρασις τοῦ ἀπολύτως ὄντος· ἑπομένως τὸ ποιὸν τοῦ ὄντος: 1) δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἀρνητικόν, ἀλλὰ μόνος ὡς θετικόν· 2) τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σύνθετον, ἀλλὰ μόνον ὡς ἁπλοῦν, καὶ 3) εἶνε ἀπρόσιτον εἰς πάντα κατὰ ποσὸν προσδιορισμόν· διὰ τοῦτο οὔτε εἰς τὴν ὕλην τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν δηλ. τὰς ἐντυπώσεις οὔτε εἰς τὰ εἴδη αὐτῶν τοπικὰς καὶ χρονικὰς μορφὰς καὶ λοιπὰς συνδέσεις ἀνήκει ἀπόλυτος ὕπαρξις· ἀλλὰ καὶ τὸ ἄπειρον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄνευ ἀρνήσεως δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἀπολύτως· λοιπὸν καὶ εἰς αὐτὸ δὲν ἀνήκει ἡ ἀπόλυτος ὕπαρξις.

§ 39.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐννοίας τῆς ἀπολύτου ὑπάρξεως δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ νοοῦντος καὶ γινώσκοντος ὑποκειμένου· διότι καίτοι δύναται νὰ νοηθῇ τι ὡς ἀπολύτως ὑπάρχον, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀκόμη διὰ τοῦτο· τοὐναντίον ἡ ὀρθὴ χρῆσις τῆς ἐννοίας προσαπτεται μόνον εἰς τὸ πραγματικὸν τὸ ἀμέσως δι' ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἀντιλήψεως δεδομένον, διότι ἐν τούτῳ κεῖται ἐξαναγκασμὸς πρὸς τὴν ἀπόλυτον παραδοχήν τινος δεδομένου, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν πρὸς τὴν ἀπόλυτον θέσιν· αὐτὴ ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐμμείνῃ ἐν τῷ σχετικῷ μόνον περιεχομένῳ τοῦ δεδομένου, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ τὸ ἀπολύτως ὂν ὡς τι ὑπὲρ αἴσθησιν, τοῦ ὁποίου ἡ ποιότης δὲν εἶνε δεδομένη ἀμέσως, ὁρίζεται δὲ ἐμμέσως δι' ἐννοιῶν.

§ 40

Το διά της αντιλήψεως αμέσως δεδομένον δεν δύναται μεν να τεθή απολύτως, ανάγκη όμως να θεωρηθή ως πραγματικόν φάσμα. Πάν φάσμα απαιτεί ον υποκείμενον εις αυτό· διότι εάν μηδέν υπήρχε και ουδέν θα εφαίνετο· επί τούτου δε του όντος πρέπει να εξηγηθή το φάσμα ως αναγκαία ακολουθία αυτού. Το ον είνε ο πραγματικός λόγος, του οποίου γνωστικός λόγος είνε το φάσμα. Αλλά πας λόγος κατά την § 25 είνέ τι πολλαπλούν επί της συνδέσεως του οποίου προκύπτει η ακολουθία· άρα το εις τας αντιλήψεις υποκείμενον όν αναγκη να ήνε πολλαπλούν και συνδεδεμένον· λοιπόν ανάγκη να ήνε πολλά τα απολύτως όντα, έκαστον δε όν καθόσον είνε ο πραγματικός λόγος των φαινομένων να τεθή εις σχέσιν προς άλλα όντα. Κατά ταύτα εν ω αφενός πάσα σχετική θέσις προϋποθέτει απόλυτον θέσιν ως όρον του δυνατού εαυτής, αφ ετέρου η έννοια του όντος και του πραγματικού λόγου των φαινομένων, απαιτεί να μη υπάρχωσι τα πολλά απολύτως όντα μόνον καθ' εαυτά, αλλά και να ευρίσκωνται εν σχέσεσι προς άλληλα· λοιπόν μόνον τα εν σχέσεσιν ευρισκόμενα απολύτως όντα είνε ο πραγματικός λόγος το υποκείμενον των φαινομένων, επομένως το όντως όν.

§ 41.

Αφορμήν προς απόλυτον θέσιν δηλ. προς παραδοχήν του απολύτως όντος δίδουσιν αι εντυπώσεις· αλλ' αύται δεν δίδονται μεμονωμέναι, αλλ' ως ιδιότητες των πραγμάτων. Η εμπειρία δεικνύει εις ημάς πληθύν αυθυπάρκτων πραγμάτων, η δε αίσθησις αντιλαμβάνεται εν αυτοίς πληθύν ιδιοτήτων, τα πράγματα ταυτίζονται τω αθροίσματι των ιδιοτήτων αυτών, επομένως ουδέν μέρος ταύτης της πληθύος είνε το πράγμα αυτό, η θέσις του πρώτου δεν εκπροσωπεί την

τοῦ δευτέρου καὶ ὅμως δὲν ἐπιτρέπει ἡ ἐμπειρία νὰ θέσωμεν τὴν ἀσυναρτησίαν σειρὰν τῶν ἰδιοτήτων ὡς τὸ πρᾶγμα αὐτό, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἀξιοῖ ἀναμφιβόλως ὅτι εἶνε ἕν· αὐτὴ δὲ ἡ ἑνότης τοῦ εἴδους εἶνε τοιουτοτρόπως συνδεδεμένη πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἰδιοτήτων, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐννοηθῇ ἡ ἔννοια τοῦ πράγματος μετὰ πολλῶν ἰδιοτήτων, ἄλλως, ἢ ὅτι τὰ πράγματα εἶνε συμπλοκαὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, αὐτὴ ἡ ἔννοια ὅμως εἶνε ἀντιφατικὴ καὶ μεταβάλλεται διὰ τοῦτο εἰς μεταφυσικὸν πρόβλημα· διότι αἱ ἐπὶ μέρους αἰσθηταὶ ἰδιότητες οὐδὲν στερεὸν ἔδαφος παρέχουσι διὰ τὴν μίαν θέσιν, ἐφ' ἧς εἶχεν ἀξιώσιν τὸ πρᾶγμα ὡς ἕν, ἡ δὲ μία θέσις εἰς ἣν ἔπρεπε νὰ ἀρνησθῶμεν, ἕνεκα τῆς μορφῆς τοῦ πράγματος δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ, διότι ἡ δήλωσις τοῦ τί εἶνε τὸ πρᾶγμα, κεῖται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ· τὸ ἓν πρᾶγμα ἀπαιτεῖ νὰ νοηθῇ διὰ μιᾶς θέσεως καὶ δὴ ἀπολύτου· καὶ ὅμως ἡ ἔννοια τοῦ ποιοῦ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν πολλῶν θέσεων τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα τοῦ ὁποίου αἱ ἰδιότητες εἶνε Α, Β, Γ, Δ, καὶ τὸ ὁποῖον νοεῖται διὰ πασῶν τούτων, καθόσον εἶνε Α, Β, Γ, Δ, εἶνε πολλαπλοῦν καθόσον εἶνε ἓν πρᾶγμα εἶνε ἁπλοῦν, ἀμφότερα τὸ αὐτό. Ἡ ἀντίθεσις ταύτης τῆς ἐννοίας παράγει καὶ ἐν τῇ συνήθει νοήσει ἀναγκαίαν μεταβολήν, καθόσον τὰ πράγματα δὲν θεωροῦνται ὡς συμπλοκαὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, ἀλλ' ὡς φορεῖς, ὡς ἰδιοκτῆται αὐτῶν, ἀλλ' ὡς ἔχοντα ἐκείνας τὰς ἰδιότητας· Ἡ ἀπόλυτος θέσις ἀφορμὴν πρὸς τὴν ὁποίαν δίδουσιν αἱ ἐντυπώσεις, δὲν μένει ἐν τῇ ἐντυπώσει ἀλλὰ μεταβαίνει εἰς τὸ πρᾶγμα· τὰ πράγματα εἰσίν, αἱ δὲ ἰδιότητες ἔνεισιν ἐν αὐτοῖς. Τὸ πρᾶγμα παρίσταται ὡς τὸ ἄγνωστον ὑποκείμενον, οὗ ἡ θέσις οὐμόνον παρέχει στερεὸν σημεῖον διὰ τὴν θέσιν τῶν ἰδιοτήτων, ἀλλὰ καὶ εἰς ὃ ἀποκειται νὰ ἐκπροσωπῇ διὰ μιᾶς μόνης θέσεως, τὰς διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἰδιοτήτων ἀπαιτουμένας θέσεις. Τὸν ἀ-

γνωστον τοῦτον φορέα καλεῖ ἡ φιλοσοφία οὐσίαν, τάς δέ ἰδιότητας συμβεβηκότα, τήν δέ σχέσιν ἀμφοτέρων παρουσίαν.

Αὕτη ἡ ἔποψις ἀπομακρύνεται τοῦ δεδομένου, διότι τό ἄγνωστον πρᾶγμα δέν εἶνε δεδομένον ἄνευ ἰδιότητος, ἡ δέ παρουσία δέν εἶνε αἰσθητή, ἀλλά καί ἐν αὐτῇ δέν ἀφανίζεται ἡ ἀντίφασις. Περί τοῦ πράγματος οὐδέν πλέον γινώσκομεν, εἰμή ὅτι ἔχει τάς ἰδιότητας. Τοῦτο τό ἔχειν καί κεκτῆσθαι εἶνε τό ἰδιάζον ποιόν αὐτοῦ, καί εἰς τήν ἐρώτησιν τί εἶνε τό ποιόν αὐτοῦ οὐδεμία ἄλλη ἀπόκρισις ὑπάρχει, εἰμή ἡ δήλωσις ταύτης τῆς κτίσεως αὐτοῦ· ἀλλά τό πρᾶγμα τό κεκτημένον εἶνε ἕν, ἡ δέ κτῆσις αὐτοῦ πολλαπτή καί δηλονότι τοσαύτη ὅσος εἶνε ὁ ἀριθμός τῶν ἰδιοτήτων, διά ὧν γινώσκομεν αὐτό, λοιπόν, καί ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτή ἀμηχανία, καθόσον εἰς τήν ἐρώτησιν τί εἶνε τοῦτο, δυνάμεθα πάλιν νά ἀποκριθῶμεν μόνον διά τῆς καταλέξεως τῶν ἰδιοτήτων ὧν ἡ πληθύς δέν δύναται νά συλληφθῇ ἐν τῇ ἑνότητι μιᾶς ἐννοίας, ὅπερ ὅμως εἶνε ἀναγκαῖον νά δοθῇ εἰς τήν ἁπλῆν ἐρώτησιν, ἁπλῆ ἀπόκρισις. Ἡ ἑνότης τοῦ πράγματος ἀπαιτεῖ μίαν θέσιν, ἡ πληθύς δέ τῆς κτήσεως πολλάς, τά πολλά γνωρίσματα δέν δύνανται νά συγχωνευθῶσιν εἰς ἕν, καί ἐν ταύτῃ τῇ συγχωνεύσει νά ἐκπροσωπῶνται διά τοῦ ἑνός ἀγνώστου ὑποκειμένου. Γεννᾶται λοιπόν τό ζήτημα πῶς δύναται νά νοηθῇ ὅτι ἡ μία ἀπόλυτος θέσις τοῦ πράγματος ταυτίζεται πρός τάς πολλάς (σχετικάς) θέσεις τῶν ἰδιοτήτων καί ἐπειδή καί αὗται δέν δύνανται νά ἐκφράζωσι τήν ποιότητα τοῦ ὄντος, ἐν τίνι σχέσει εὑρίσκονται πρός τό ὄν ἐν ᾧ φαίνονται ὅτι παρείσιν.

§ 42.

Ἡ κοινή δόξα ἀποδίδει πρός τούτοις εἰς τά πράγματα μεταβολάς τῆς

ποιότητος αὐτῶν· ἐάν ἐν ἤ πλείονα γνωρίσματα ἀντικαθιστῶσι διά τινος ἄλλου, αὕτη ἡ πληθύς διαδοχικῶν γνωρισμάτων ἀντιφάσκει εἰς τήν ἑνότητα τοῦ πράγματος οὐδέν ἧττον ἤ ἡ τῶν συγχρόνως παρόντων ἐν αὐτῷ, καί γεννᾷ τό μεταφυσικόν πρόβλημα, τό ὁποῖον κεῖται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς μεταβολῆς· καθόσον δηλ· μετεβλήθη μέρος τῶν γνωρισμάτων, τό πρᾶγμα ἐγένετο ἕτερον, καθόσον δέ ἔμεινάν τινα τά αὐτά, καί τό πρᾶγμα εἶνε τό αὐτό· ἐπειδή δέ τι τοιοῦτον εἶνε ἀπολύτως ἐν δέν δύναται νά εἶνε τό αὐτό καί οὐχί τό αὐτό· αὕτη ἡ ἀντίφασις ἐν τῇ μεταβολῇ ἄγει μέν κατ' ἀρχάς εἰς τό νά νοῶμεν τό πρᾶγμα ὡς μόνιμον οὐσίαν (substantia) μή ὑποπιπτουσαν εἰς τήν ἀντίληψιν, τά δέ ἀντιλητά γνωρίσματα ὡς μεταβλητά συμβεβηκότα, τά ὁποῖα ἔχει μόνον, χωρίς νά ἐφράζωσι ταῦτα τό ποιόν (τήν οὐσίαν) αὐτοῦ, ἀλλά καί ἡ μεταβλητή κτῆσις εἰσάγει εἰς τήν ἑνότητα τῆς οὐσίας πληθύν καί ποικιλίαν, ἥτις δέν συμβιβάζεται πρός τήν ἀπόλυτον θέσιν αὐτῆς ὡς ὄντος.

§ 43.

Ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τῆς παρουσίας καί τῆς μεταβολῆς στηρίζεται ἐπί τῶν ἑξῆς σκέψεων· ἐπειδή οὐδέν γνώρισμα εἶνε αὐθυπόστατον ὄν, ἀνάγκη ὄντι νά ἦνε λόγος αὐτοῦ, κατά δέ τήν περί λόγου θεωρίαν § 25 ἀνάγκη νά ἦνε οὗτός τι πολλαπλοῦν, καί τά πολλά νά ἦνε συνδεδεμένα· διά τοῦτο ἤδη ἕκαστον γνώρισμα ἀπαιτεῖ πρός ἐξήγησιν αὐτοῦ τήν θέσιν πληθύος ὄντων εὑρισκομένων ἐν σχέσει πρός ἄλληλα, τήν θέσιν συστήματος ὄντων· πλήν τούτου ἀπαιτεῖ ἕκαστον γνώρισμα κατά τήν ἰδιάζουσαν ποιότητα αὐτοῦ καί ἰδιάζον σύστημα ὄντων, ὧν ἡ ποιότης δέν δύναται νά ἦνε μία καί ἡ αὐτή· ἐπειδή πράγματι ἀνήκει εἰς ἕκαστον πρᾶγμα ἐξ ἀντικειμένου ἑνότης μή ἐ-

ρειδομένη μόνον ἐπὶ ἀντιλήψεως καὶ ὑποκειμένου, ἀνάγκη νὰ νοηθῶσι καὶ τὰ διάφορα συστήματα τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουσιν εἰς τὰ διάφορα γνωρίσματα, ὡς εὑρισκόμενα ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα, οὕτως ὥστε ἡ ἐν τούτων τῶν ὄντων ἡ σύνδεσίς τις πολλῶν ὄντων νὰ ἦνε κοινὴ εἰς πάντα τὰ συστήματα. Ἐν τούτῳ τῷ κοινῷ κεῖται ὁ λόγος τῆς ἐνότητος τοῦ πράγματος, τοῦτο εἶνε τὸ ὑποκείμενον ἢ οὐσία αὐτοῦ, ἥτις δύναται νὰ ἦνε ἁπλῆ ἢ συνθετος. Αἱ σχέσεις ταύτης τῆς οὐσίας πρὸς τὰ λοιπὰ ὄντα εἶνε ὁ λόγος τῶν ποικίλων αἰσθητῶν γνωρισμάτων, τοῦ πράγματος ἐν τοῖς ὁποίοις δὲν φανεροῦται ἡ ποιότης τῆς πραγματικῆς οὐσίας, ἀλλ' αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς ἄλλα δευτερεύοντα ὄντα.

§44.

Διὰ τῶν εἰρημένων λύεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μεταβολῆς. Ἀφ' οὗ δηλ. ἡ πληθὺς καὶ ποικιλία τῶν γνωρισμάτων πράγματός τινος ἐρείδεται ἐπὶ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων σχέσεων τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρὸς ἄλλα ὄντα, πᾶν καινοφανὲς γνώρισμα ἀπαιτεῖ τὴν θέσιν νέας σχέσεως οὐσίας πρὸς ἄλλα ὄντα· πᾶν ἐξαφανιζόμενον γνώρισμα τὴν ἄρσιν σχέσεως ὑφισταμένης μέχρι τῆς ἐξαφανίσεως· λοιπὸν ἡ μεταβολὴ τῶν γνωρισμάτων δεικνύει τὴν μεταβολὴν τῶν σχέσεων τῆς μονίμου οὐσίας πρὸς ἄλλα δευτερεύοντα ὄντα, μεθ' ὧν γίνεται ἡ οὐσία πραγματικὸς λόγος τῶν φαινομένων γνωρισμάτων καὶ ἔχει συμβεβηκότα μόνον καθόσον εὑρίσκεται ἐν σχέσει πρὸς δευτερεύοντα ὄντα. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν αἰτία τῆς ὑπάρξεως καὶ μεταβολῆς τῶν φαινομένων γνωρισμάτων, ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ πρότασις ὅτι πᾶν φάσμα παρουσίας καὶ πᾶσα μεταβολὴ γνωρισμάτων ἀπαιτεῖ πραγματικὰς αἰτίας, ἄνευ δὲ αἰτίας δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσι συμβεβηκότα τῆς οὐσίας.

§ 45

Ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ σύνδεσις τῶν ὄντων, ἥτις εἶνε αἰτία τῆς παρουσίας τῆς μεταβολῆς, πῶς πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ αἰτία; Ἡ κοινὴ δόξα νοεῖ τὴν αἰτίαν κατ' ἀρχὰς ὡς ἐξωτερικήν, δι' αὐτῆς πράγματι μεταβάλλει ἕτερον, ὁ δὲ ἐμπειρικὸς δογματισμὸς νοεῖ τὴν αἰτίαν ὡς ἐξωτερικὴν ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐνεργοῦ δυνάμεως, εἰς ἣν ἀντίκειται παθητικὴ ὕλη ἔχουσα μόνον τὴν δεκτικότητα διὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἐνέργεια τῆς αἰτίας ἡ παράγουσα ἐν τῇ παθητικῇ ὕλῃ τὴν μεταβολήν, εἶνε μεταβολὴ τῆς καταστάσεως τῆς αἰτίας· αὕτη δὲ ἡ μεταβολὴ ἀναγκαίως προϋποθέτει δευτέραν ἐξωτερικὴν αἰτίαν καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐνέργεια καὶ πάθος χωρίζονται μόνον ἐν τῇ ἀφαιρέσει· κατὰ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν καὶ τὸ πάσχον ἀνθίσταται, διὰ τοῦτο δὲ πάσχει καὶ τὸ ἐνεργοῦν· πᾶσα ἐνέργεια εἶνε ἀλληλεπίδρασις. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δυσκολιῶν τούτων κατέφυγον τινες εἰς ἀρχὴν ἐνεργοῦσαν εἰς τὴν φύσιν, τῆς ὁποίας ἀνήκει τὸ ἐνεργοῦν· ἀλλὰ καὶ ταύτης ἡ ἔννοια εἶνε ἀντιφατική. Ἡ ἀρχὴ αὕτη πρέπει νὰ τεθῇ ὡς ὄν, διότι τὸ μηδὲν δὲν δύναται νὰ ἐνεργῇ, ὡς ὂν δὲ εἶνε ὅτι εἶνε ἀπολύτως ἄνευ ἀναφορᾶς πρός τι ἄλλο. Ἐὰν ὅμως τὸ ἐνεργεῖν ἀνήκῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον φύσιν αὐτοῦ, ἡ ἀντίφασις κεῖται ἐν τούτῳ ὅτι τὸ ἐνεργεῖν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ ἀναφορᾶς πρὸς τὸ ἕτερον ἐφ' οὗ ἐνεργεῖ· λοιπὸν ὁ σχετικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ἐνεργεῖν ἐτέθη ὡς ἀπόλυτος ποιότης. Διὰ ταύτης τῆς ἐννοίας ὅμως ἐγκατελείφθη κυρίως ἡ ἔννοια τῆς ἐξωτερικῆς αἰτίας καὶ ἐτέθη ἡ τῆς ἐσωτερικῆς, ἣν ἐπίσης παραδέχεται ἡ κοινὴ δόξα τοὐλάχιστον ἐν τῇ βουλήσει, διότι ἡ ἐνεργοῦσα ἀρχὴ ὁρίζει αὐτὴ ἑαυτὴν πρὸς τὸ ἐνεργεῖν, δὲν ὁρίζεται πρὸς τοῦτο ὑπ' ἄλλου· καὶ ἐνταῦθα ὅμως ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρόοδος εἰς τὸ ἄπειρον, διότι τὸ ὁρίζειν ἑαυτὴν εἶνε μεταβολὴ τῆς προτέρας καταστάσεως τῆς ἀρχῆς

προϋποθέτουσα νέον αὐτοδιορισμόν καὶ οὗτος νέον ἐπ' ἄπειρον. Ἐκτὸς τούτου ἐν ᾧ τὸ ὁριζον ἑαυτὸ ὡς ὂν ἀνάγκη νὰ ἦνε ἕν, δικαίζεται διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ πάθους εἰς ὁρίζον καὶ ὁριζόμενον. Ἀφ' οὗ λοιπὸν καὶ ἡ ἐξωτερικὴ αἰτία καὶ ἡ ἐσωτερικὴ παρουσιάζουσι δυσπολίας, οὐδὲν ἄλλο φαίνεται ὅτι ὑπολείπεται εἰμὴ τὸ νὰ ἀπορρίζωμεν πᾶσαν αἰτίαν καὶ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν μεταβολὴν ὡς τι συμβαῖνον ἄνευ αἰτίας δηλ. ὡς ἀπόλυτον γένεσιν. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπολύτου γενέσεως νοεῖται ἡ μεταβολὴ ἄνευ ἀναφορᾶς πρός τινα ἐξωτερικὴν ἢ ἐσωτερικὴν αἰτίαν, ὡς αὐτὴ ἡ ποιότης τοῦ μεταβαλλομένου. Ἡ ποιότης τοῦ μεταβαλλομένου πράγματος εἶνε τὸ νὰ μεταβάλληται, αὕτη εἶνε ἡ φύσις αὐτοῦ. Ἐὰν λοιπὸν γεννηθῇ τὸ ἀναπόφευκτον ζήτημα περὶ τοῦ ποιοῦ τοῦ γινομένου, ἡ ἀπόκρισις θὰ γείνῃ μόνον διὰ τῶν μεταβαλλομένων ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας δείκνυει ἐν τῷ ῥεύματι τῆς γενέσεως. Ἅπασαι αἱ ἰδιότητες αὗται πρέπει νὰ συλληφθῶσιν ἐν ἑνὶ νοήματι ἵνα δώσωσι τὴν ἔννοιαν τοῦ γιγνομένου οὕτω ὅμως συνέρχονται εἰς ἑνότητα ἐν ᾗ αἴρουσιν ἀλλήλας. Ἠδύνατο μέν τις νὰ δοκιμάσῃ νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίφασιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπολύτου γενέσεως διὰ χρονικῶν προσδιορισμῶν διϊσχυριζόμενος ὅτι τὸ ποιὸν τοῦ γιγνομένου εἶνε ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ ἕν μόνον, καθόσον ἐκ δύο ἀντιθέτων ποιοτήτων πάντοτε ἐξαφανίζεται ἡ μία ὅλως, πρὶν ἡ ἐπέλθῃ ἡ ἑτέρα· ἀλλὰ τότε διακόπτεται ἡ συνάφεια τῆς γενέσεως. Ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου γενέσεως ἀπαιτεῖ νὰ αἴρῃ ἑαυτὸ τὸ γινόμενον, ἐν ᾧ εἶνε τοῦτο τὸ ὡρισμένον καὶ νὰ γίνηται ἕτερον· ἀνάγκη νὰ γίνηται τι ἐκ τοῦ ἑτέρου. Λοιπὸν αἱ ἀντίθετοι ποιότητες συμπίπτουσιν ἐν τῷ αὐτῷ χρονικῷ σημείῳ, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται διὰ τῆς παύσεως καὶ ἐναρξεως. Ἐν τῇ παύσει τῆς προτέρας ποιότητος κεῖται τὸ εἶναι καὶ τὸ οὐκ ἔτι εἶναι,

Κεφάλαιον Δ'.

Κοσμολογία.

§47.

Μετά τήν ἐν τῇ ὀντολογίᾳ ἀνάπτυξιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ εἶναι καί τοῦ συμβαίνειν (τοῦ ὄντος καί τοῦ πράγματι συμβαίνοντος), ἔργον τῆς κοσμολογίας εἶνε νά ἐρευνήσῃ τήν συναφειαν αὐτῶν πρός τό ἐξωτερικῶς ἐν τόπῳ καί χρόνῳ ὑπάρχον καί συμβαῖνον, πρός τόν ἐξωτερικόν κόσμον. Κόσμον ὀνομάζομεν τό σύνολον τῶν φαινομένων ἐν τῇ τοπικῇ, χρονικῇ, αἰτιώδει, καί σκοπίμῳ συναφείᾳ αὐτῶν. Ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου ὡς πεπερασμένου ὅλου δέν εἶνε δεδομένη ὑπό τῆς ἐμπειρίας, ἐπίσης καί ἡ ἔννοια αὐτοῦ ὡς ἀπείρου, ἀλλ' εἶνε ἀποπειρα πρός συμπλήρωσιν τοῦ δεδομένου διά τῆς νοήσεως. Τό ἀμέσως βέβαιον εἶνε ὅτι ὁ κόσμος τῆς ἡμετέρας ἐμπειρίας εἶνε μόνον μέρος μείζονος ὅλου, τό ὁποῖον τό μέν δύναται νά γείνῃ ἀντικείμενον μελλούσης ἐμπειρίας, τό δέ κεῖται ἐκτός τῶν ὁρίων ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας. Πλήν τούτων διακρίνομεν τόν κόσμον τῶν φαινομένων καί τόν τοῦ ὄντως ὄντος, ὁ ὁποῖος ὑποκειται εἰς αὐτόν, δηλ. τόν αἰσθητόν κόσμον καί τόν νοητόν. Ὁ πρῶτος ἤ περιλαμβάνει, ὡς ἐξωτερικός κόσμος, τά φαινόμενα, τά ὁποῖα ἐκτείνονται ἐν τοπῳ ἤ ἐν τόπῳ καί χρόνῳ συγχρόνως, ἤ περιλαμβάνει ὡς ἐσωτερικός κόσμος τά φαινόμενα τά ὁποῖα ἔχουσι μόνον χρονικάς μορφάς, ἀποκλείουσι δέ τάς τοπικάς δηλ. τά φαινόμενα τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Ὁ ἐσωτερικός κόσμος συμπίπτει πρός τόν κόσμον τοῦ πνεύματος· ἡ ἔρευνα τούτου ἀνήκει εἰς τήν θεωρητικήν ψυχολογίαν, ἐν ᾧ ἡ κοσμολογία ἔχει ἀντικείμενον μόνον τόν ἐξωτερικόν κόσμον καί τάς μορφάς αὐτοῦ.

§ 48.

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶνε οἱ πρῶτοι ὅροι τοῦ δυνατοῦ κόσμου τινός, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν συναφειαν τῶν πραγμάτων καὶ τὰς μεταβλητὰς αὐτῶν καταστάσεις, διὰ τοῦτο καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι κοσμολογικαὶ μορφαί· εἰς ταύτας πρέπει νὰ καταλεχθῶσι καὶ αἱ ἐν αὐταῖς περιεχόμεναι πεπερασμέναι μορφαὶ τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ χρονικοῦ, διότι ἐν ταύταις μόνον ἐμφανίζονται τὰ πράγματα. Ταύτας τὰς μορφὰς θεωρεῖ ὁ ἐμπειρικὸς πραγματισμὸς ὡς δεδομένας διὰ τῆς ἀντιλήψεως καὶ ἀποχωριζομένας τῆς αἰσθητῆς ὕλης αὐτῶν μόνον ἐν τῇ ἀφαιρέσει. Ἡ δὲ εἰδεολογία διϊσχυρίζεται ὅτι προηγοῦνται πάσης ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας ὡς καθαραὶ μορφαὶ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὑποκεινται εἰς αὐτὴν ὡς ὅροι τοῦ δυνατοῦ αὐτῆς ζητεῖται νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο διὰ τῶν ἑξῆς α') ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶνε ἐμπειρικαὶ ἔννοιαι, διότι δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παριστῶμεν τὰ πράγματα ὡς ἐκτὸς ἀλλήλων καὶ παρ' ἀλλήλοις κείμενα, δὲν θὰ ἀντελαμβανόμεθα τὸ σύγχρονον καὶ διαδοχικόν ἐὰν δὲν προηγεῖτο ὅλη ἡ παράστασις τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου β') ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶνε ἀναγκαῖαι παραστάσεις ἐκ τῶν προτέρων, διότι δὲν δύνανται ν' ἀρθῶσιν ἐν τῇ νοήσει, δηλ. δὲν δύναταί τις νὰ παραστήσῃ ἐν ἑαυτῷ ὅτι δὲν ὑπάρχει τόπος καὶ χρόνος· τοῦτο δεικνύουσι καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι, αἵτινες εἶνε ἀναγκαῖαι γ') τὴν ἀλήθειαν τοῦ διϊσχυρισμοῦ τούτου ἐγγυᾶται καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου.

§ 49.

Αἱ τοπικαὶ καὶ χρονικαὶ μορφαὶ δὲν τίθενται μὲν κατὰ τὴν ἀνωτέραν σκέψιν διὰ τῶν ἐντυπώσεων, δὲν δύνανται ὅμως καὶ νὰ προηγῶνται αὐτῶν· διότι ἐν γένει δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσι μορφαὶ ἄνευ ὕλης. Ἔπειτα ἐπειδὴ αὗται αἱ μορφαὶ κατὰ τὴν εἰδεολογίαν οὐδόλως δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἔξωθεν, δὲν δύνανται

ἐν τῇ ἀνάρξει τῆς ἑπομένης τὸ εἶναι καὶ τὸ οὕτω εἶναι, δηλ. ἡ χειριστὴ ἀντίφασις. Τέλος ἵνα ἀνταποκρίνηται ἡ ἀπόλυτος γένεσις εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, ἀνάγκη νὰ ἦνε ὁμοιόμορφος κατὰ τὴν διεύθυνσιν καὶ τὴν ταχύτητα· πᾶσα ἐκτροπὴ ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ καὶ τοῦ ὁμοιομόρφου ρυθμοῦ, θὰ ἐγέννα τὸ ζήτημα περὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς αἵτινες ἀπεκλείσθησαν. Τοιαύτη γένεσις ὅμως οὐδόλως συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐμπειρίαν· ὥστε ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου γενέσεως εἶνε οὐμόνον ἀντιφατικὴ ἀλλὰ καὶ ἄκυρος.

§ 46.

Ἡ ἔννοια τῆς αἰτίας συμβεβηκότος τινὸς ἀνάγκη ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν τοῦ πραγματικοῦ λόγου. Ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τῆς παρουσίας καὶ τῆς μεταβολῆς ἠναγκασεν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν κατά ποιόν διαφοράν τῶν ὄντων ἐκ τῆς συνδέσεως τῶν ὁποίων προκύπτουσι τὰ φαινόμενα. Καίτοι δὲ τὸ ποιὸν τῶν ὄντων εἶνε ἄγνωστον, τὰ ὄντα ὅμως ἀνάγκη νὰ ἦνε συγκριτὰ πρὸς ἄλληλα. Τὸ ποιὸν ὄντος τινὸς δύναται νὰ ἦνε ἢ τὸ αὐτὸ ἢ διάφορον τοῦ ποιοῦ ἄλλου τινός· ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἢ εἶνε ὅλως διάφορον (ἀσύγκριτον), ἢ εὑρίσκεται ἐν σχέσει τινὶ ἀντιθέσεως πρὸς αὐτὸ· ἐν ταύτῃ τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν· ἐν τοῖς παραβαλλομένοις ὅμοιον καὶ ἀντίθετον, χωρὶς νὰ νοήσωμεν διαίρεσιν ἢ χωρισμὸν ἐν αὐτῷ τῷ ὄντι. Ἐκείνη ἡ διαίρεσις ἀφορᾷ εἰς τὴν ποιότητα ὄντος τινὸς μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ποιότητα ἑτέρου ὄντος· λοιπὸν ἐπιτρέπεται νὰ νοήσωμεν τὸ ἁπλοῦν ποιὸν παντὸς ὄντος διὰ ἐννοίας συνισταμένης ἐκ πολλῶν ἰδανικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ὁμοῦ λαμβανόμενα ἰσοῦνται τῇ ἁπλῇ ποιότητι. Ἡ πληθὺς τῶν μελῶν τούτων καλεῖται τυχαία ὄψις. Ἐὰν λοιπὸν παραβάλωμεν δύο κατὰ ποιὸν ἀντίθετα ὄντα Α καὶ Β, ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτοῖς τι, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς τὸ ναὶ πρὸς τὸ οὐ· κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐν

τυχαίαις ὄψεσιν $A = \alpha + \beta$ καὶ $B = \alpha - \beta$, ἔνθα τὸ $+\beta$ (πλήν) σημαίνει τι ὅλως θετικόν, τὸ $-$ (μεῖον) ὑποδηλοῖ μόνον ὅτι τὸ β ἐν τῷ B εἶνε ἀντίθετον τῷ β ἐν τῷ A· ἐὰν λοιπὸν συλλάβωμεν τὰς τυχαίας ὄψεις ἢ ἐννοίας, τὰ ἀντίθετα μέλη αἴρονται· ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐὰν τὰ ὄντα αὐτὰ συνέρχωνται πράγματι. Ἐνταῦθα ἀποκλείεται ἡ ἄρσις ἢ ἐπιμηδένισις τοῦ ἀντιθέτου· διότι $\alpha + \beta$ καὶ $\alpha - \beta$ σημαίνουσιν ἀδιάλυτον ἑνότητα, καὶ ὅμως ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως ὑπάρχει πραγματικὸς λόγος πρὸς ἄρσιν τοῦ β· ἀλλ' ἡ ἁπλότης δὲν ἐπιτρέπει τοῦτο. Λοιπὸν εἰς τὴν τάσιν ἣν ἔχει τὸ A ἵνα ἄρῃ ἐν τῷ B καὶ τὸ B ἵνα ἄρῃ ἐν τῷ A τὸ ἀντίθετον, καὶ διαταράξῃ οὕτω τὸ ὅλον ὄν, ἀντιτάσσει ἕκαστον ὂν ἀντίστασιν δι' ἧς διατηρεῖ ἑαυτὸ ἐναντίον τῆς ἀπειλουμένης διαταράξεως· ὡς τοῦτο ὅτι εἶνε ἵνα μὴ ἐπέλθῃ δὲ διαταραξις, ἀπαιτεῖται ὡρισμένη πρᾶξις τοῦ ὄντος κωλύουσα αὐτήν, δὲν ἐπέρχεται διαταραξις, διότι ἀπορρέει διὰ τῆς ἀντιστάσεως. Αὕτη ἡ πρᾶξις καλεῖται αὐτοσυντηρησία τοῦ ὄντος. Εἶνε ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ ὄντος, ἥτις ἐπειδὴ στηρίζεται ἐπὶ ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν ὄντων ἀνάγκη νὰ ὀνομασθῇ ἀλληλεπίδρασις· ἐν ταύτῃ συνίσταται ἡ αἰτιότης, δηλ. τὸ πράγματι ἐσωτερικῶς συμβαῖνον, οὗ ἀποτελέσματα εἶνε τὰ φαινόμενα· ἡ κατὰ ποιὸν ἀντίθεσις τῶν ὄντων εἶνε ὁ πραγματικὸς ὅρος τοῦ πράγματι συμβαίνοντος, ἡ δὲ συνύπαρξις αὐτῶν ἐν τῷ αὐτῷ εἶνε ὁ εἰδολογικὸς ὅρος αὐτοῦ, κατὰ τὴν ποιότητα δὲ τῆς ἀντιθέσεως ἕκαστον ὂν συντηρεῖ ἑαυτὸ ἐναντι ἄλλου κατ' ἴδιον τρόπον.

ν' ἀναπτυχθῶσι καὶ διὰ ἐξωτερικῶν ἀφορμῶν, ἀλλ' ἀνάγκη να παραδεχθῇ τις ἐν τῇ ψυχῇ εὑρετήριον ἑτοίμων μορφῶν. Ἅπασαι αἱ τοπικαὶ καὶ χρονικαὶ μορφαὶ ὑπάρχουσι τότε ἐν ἡμῖν τέλειαι καὶ ἕτοιμοι πρὸ πάσης ἐμπειρίας, στεροῦνται δὲ μόνον ὕλης καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύνανται να ἔλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν· ἀλλὰ πρῶτον δι' αὐτῶν δὲν ἐξηγεῖται τίποτε, διότι τὸ ἐξηγητέον προϋποτίθεται ἤδη δεύτερον ἡ ἐμπειρία δεικνύει ὅτι αἱ παραστάσεις τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ χρονικοῦ ἀναπτύσσονται κατ' ὀλίγον τότε δὲ μένει ἀκατανόητον διατί πρέπει να παρέλθῃ χρονικόν τι διάστημα πρὶν ἢ αἱ ἐντυπώσεις ἀχθῶσιν εἰς τὰς ὀρθὰς μορφάς. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἐκεῖναι αἱ μορφαὶ οὔτε κεῖνται ἕτοιμοι ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων οὔτε δίδονται ἐκ τῶν ὑστέρων ἔπεται ὅτι εἶνε μὲν προϊόντα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ἀφορμὴν ὅμως πρὸς αὐτὰς δίδουσι δεδομέναι τινες σχέσεις αὐτῶν τῶν ἐντυπώσεων πρὸς ἀλλήλας· εἶνε μὲν ἔργον τοῦ παριστάνοντος οὐχὶ ὅμως μόνου αὐτοῦ. Αἱ τοπικαὶ καὶ χρονικαὶ μορφαὶ δὲν δίδονται μὲν οὔτε ἐν ταῖς ἐντυπώσεσιν οὔτε πρὸ αὐτῶν, δίδονται ὅμως κατὰ τὴν §22 συγχρόνως μετὰ τῶν ἐντυπώσεων καὶ πρέπει να θεωρηθῶσιν ὡς μορφαὶ τῆς συλλήψεως τῶν ἀντιλήψεων ὑπὸ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου γενόμεναι ἐν αὐτῷ κατὰ ψυχολογικοὺς λόγους. Ἐπίσης δὲν δύνανται να θεωρηθῶσιν ὡς ἀφῃρημένος τόπος καὶ χρόνος οὔτε ὡς ἀντικείμενα τῆς ἀντιλήψεως οὔτε ὡς ἀρχικῶς καιναὶ μορφαὶ προηγούμεναι τῆς ἀντιλήψεως, ἀλλ' εἶνε μᾶλλον τὰ τελευταῖα καὶ ὑψιστα προϊόντα τῶν τοπικῶν καὶ χρονικῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα προϋπτουσι διὰ ἀφαιρέσεως πασῶν τῶν ὡρισμένων μορφῶν καὶ περιορισμῶν· εἶνε αἱ ὑπολειπόμεναι δυνατότητες ὡρισμένων καὶ πεπερασμένων τοπικῶν καὶ χρονικῶν ἐντάσεων καὶ μορφῶν, λοιπὸν τὸ τοπικὸν καὶ τὸ χρονικὸν ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ὡς παραστάσεις δὲν εἶνε μὲν δεδομένοι ἐκ τῶν ὑστέρων, δὲν εἶνε ὅμως καὶ ἕτοι-

μοι μορφαί ἐκ τῶν προτέρων· ἀλλὰ μορφαὶ γενόμεναι ἐν τῷ παριστάνοντι ὑποκειμένῳ κατὰ ψυχολογικοὺς νόμους· διὰ τῆς συλληπτικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ.

§50.

Αἱ ἡμέτεραι παραστάσεις τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ χρονικοῦ τὰς ὁποίας ἀναγκη νὰ διακρίνωμεν ἐν γένει τῶν παραστάσεων τοῦ ἀπείρου τόπου καὶ τοῦ ἀπείρου χρόνου, καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν μετὰ τοῦ Καντίου ὡς περιορισμούς, ὡς τμήματα αὐτῶν; εἶνε ὕφασμα μορφούμενον διὰ συγχωνεύσεων τῶν ἐντυπώσεων ἐν μορφῇ σειρᾶς· ἀλλ' ἡ μόρφωσις τούτου τοῦ ὑφάσματος δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῶν σχέσεων τῶν ποιοτήτων τῶν ἐντυπώσεων (καθόσον μόνον αἱ ὁμοειδεῖς εἶνε ἐπιτήδειαι νὰ λάλωσι τὴν μορφὴν σειρῶν) ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν εἶνε δεδομέναι εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψει, τὸ μὲν συγχρόνως τὸ δὲ διαδοχικῶς. Τὸ ὅτι εἶνε δεδομέναι καὶ τὸ ἀντιλαμβανόμενον ὑποκείμενον οὐδεμίαν ἔχει δύναμιν ἐπ' αὐτῶν, τοῦτο ἀναγκαίως συνέχεται πρὸς τὰς παραγωγικὰς τῶν ἐντυπώσεων αἰτίας, αἵτινες δὲν στηρίζονται μόνον ἐπὶ τῆς παριστανούσης ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς συνυπάρξεως αὐτῆς μετὰ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ὄντων· ἄνευ τῆς συγχρόνου ἢ διαδοχικῆς συνυπάρξεως τῆς ψυχῆς μετ' ἄλλων ὄντων, δὲν θὰ ὑπῆρχον σύγχρονοι καὶ διαδοχικαὶ ἐντυπώσεις, ἄνευ δὲ τούτων δὲν ὑπῆρχον παραστάσεις τοπικῶν καὶ χρονικῶν σχέσεων· λοιπὸν αἱ μορφαὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου δὲν εἶνε ψιλαὶ παραστάσεις, ἀλλ' ἔχουσι καὶ ἀντικειμενικὴν σημασίαν ἀναφερομένην εἰς τὸ ὄν· ἡ ἀντίθεσις τῆς συνυπάρξεως καὶ μὴ συνυπάρξεως καὶ ἡ ἐναλλαγὴ αὐτῶν εἶνε ἡ ἐξ ἀντικειμένου ἀναγκαία προϋπόθεσις τῶν ἐξ ὑποκειμένου παραστάσεων τοῦ τοπικοῦ καὶ χρονικοῦ. Ἡ τοπικὴ παραλληλία (τὸ ἐντὸς ἀλλήλων εἶναι ἀντιστοιχεῖ κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν εἰς τὴν διὰ τοῦ γεγονότος τῆς μεταβολῆς ἀ-

ἀπαιτουμένην μὴ συνύπαρξιν τῶν ὄντων, ἐν ᾗ οὐδεμία ἀλληλεπίδρασις αὐτῶν συμβαίνει, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τόπου διακινήσεως ἀντιστοιχεῖ ἐπίσης εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῆς μὴ συνυπάρξεως καὶ συνυπάρξεως, ἥτις ἀνάγκη νὰ συμβῇ ἐν παση πραγματικῇ μεταβολῇ· Ὁ χρόνος ὡς ῥέων στηρίζεται ἐπὶ ὁμοιομόρφου κινήσεως, ὡς χρονικὸν διάστημα εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῆς μεταβολῆς· Εἰς τὸν κενὸν τόπον καὶ τὸν κενὸν χρόνον βεβαίως οὐδεμία ὕπαρξις ἀνήκει ἢ ἐν ταῖς ἡμετέραις διανοίαις· ἀλλ' αἱ ἐξ ἀντικειμένου προϋποθέσεις τῶν παραστάσεων τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ χρονικοῦ εἶνε ἐξωτερικαὶ σχέσεις τῶν ὄντων, αἵτινες δὲν μένουσι δι' αὐτὰ ἀδιάφοροι, διότι ἄνευ τῆς συνυπάρξεως οὐδὲν δύναται νὰ συμβῇ ἐν αὐτοῖς καὶ διὰ τῆς μεταβιβάσεως ἐκ τῆς μὴ συνυπάρξεως εἰς τὴν συνύπαρξιν, ἄρχεται κατὰ πρῶτον ἡ ἀλληλεπίδρασις αὐτῶν. Λοιπὸν εἰς τὰς μορφὰς τῆς διατάξεως τῶν ὄντων καὶ εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτης τῆς διατάξεως (εἰς τὴν κίνησιν) καὶ εἰς τὸν χρόνον ὃ ὁποῖος ἀριθμεῖ ταύτην τὴν μεταβολὴν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἐξωτερικὴ πραγματικότης δηλ. πρέπει νὰ παρατεθῶσιν ὡς πραγματικὸν ἐξωτερικὸν συμβεβηκὸς παρὰ τῷ πραγματικῷ ἐσωτερικῷ συμβεβηκότι.

§ 51.

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, τὸ τοπικὸν καὶ τὸ χρονικὸν ἑπομένως καὶ ἡ κίνησις παριστάνονται ὡς συνεχῆ· ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ συνεχοῦς περιέχει ἀντίφασιν δηλ. τὸ συνεχὲς μέγεθος πρέπει νὰ ἔχῃ μέρη τὰ ὁποῖα συνέρχονται οὕτως ὥστε ὅπου παύει μέρος τι ἄρχεται ἄνευ διακοπῆς ἄλλο μέρος, διὰ τοῦτου δὲ παύει ἡ διάκρισις καὶ αὐθυπαρξία τῶν μερῶν μεταβαλλομένων εἰς μέρη εἰσαγόμενα εἰς τὸ μέγεθος αὐθαιρέτως καὶ τυχαίως δι' αὐτό. Κατ' ἀρχὰς φαίνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ πόσα τοιαῦτα μέρη

ἔχει πεπερασμένον τι μέγεθος, ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συνεχοῦς μεγέθους πᾶν πολλοστημόριον πρέπει πάλιν νὰ ᾖνε συνεχές, τὸ συνεχὲς μέγεθος εἶνε ἀπείρως διαιρετόν, λοιπὸν συνίσταται ἐξ ἀπείρων τὸ πλῆθος ἀπείρως μικρῶν μερῶν, δηλ. ἐκ τοιούτων μερῶν, τὰ ὁποῖα συγχρόνως εἶνέ τι καὶ μηδέν· τοιαῦτα μέρη δὲν δύνανται ἀπολύτως νὰ ὑπάρχωσι· λοιπὸν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μετενεχθῇ ἡ ἔννοια τοῦ συνεχοῦς εἰς τὰ ὄντα. Ὅθεν τὸ συνεχὲς τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καὶ τῆς κινήσεως, δύναται τοὐλάχιστον κατ' ἀρχὰς νὰ θεωρηθῇ μόνον ὡς ἐξ ὑποκειμένου ἀναγκαῖον ψυχολογικὸν φάσμα, ὅπως τῷ ὄντι πανταχοῦ ὅπου εἶνε δεδομένον ὡς γενικὸς τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως ἀνιβέστερον ἐξεταζόμενον ἀποδεικνύται ψυχολογικὸν φάσμα.

§52.

Ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ συνεχοῦς καὶ ἡ ἐν αὐτῷ περιεχομένη ἀντίφασις ἔχουσι καὶ ἄλλην βαθυτέραν σημασίαν· ἡ σημασία αὕτη διὰ τὸ γινῶσκον ὑποκείμενον εἶνε ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη ὑπηρετεῖ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ φέρῃ εἰς συναφειαν τὸ σύνολον πασῶν τῶν δυνατῶν ἀντιλήψεων, ὅτι εἶνε ἡ παράστασις τῆς ἀπολύτου συναφείας πάσης ἀντιλήψεως, καὶ ἑπομένως ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις πάσης γνώσεως. Τὸ συνεχὲς συνδέει καὶ χωρίζει συγχρόνως τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀντιλήψεως μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται· διὰ ταύτης δὲ τῆς παρεμβολῆς ἐπιφυλάσσομεν εἰς ἑαυτοὺς τὸ δυνατὸν τοῦ νὰ συλλάβωμεν συγχρόνως μετὰ τῶν δύο νῦν δεδομένων ἀντικειμένων καὶ τρίτον, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἀντίληψιν. Ἡ σημασία δὲ αὐτῆς διὰ τὰ ὄντα εἶνε ὅτι στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀπολύτου μεταβολῆς, καὶ διὰ τῆς ἀντιφάσεως ἣν περιέχει δεικνύει ὅτι ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔννοια τοῦ ἐσχάτου ὁρίου τῆς γνώσεως ἡμῶν δηλ. ἡ διὰ τῆς ἐμπειρίας δεδομένη μεταβολή, εἶνε ἀπο-

τελέσμα διαφόρων σχέσεων τῆς μονίμου οὐσίας πρὸς ἄλλα ὄντα· αὐτὴ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν σχέσεων ἄγει ἐπὶ τέλους εἰς τὴν συνεχῆ μεταβολήν, ἥτις ἢ εἶνε κίνησις ἢ δύναται νὰ παρασταθῇ ἐποπτικῶς ὡς κίνησις. Ταύτην τὴν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν μεταβολὴν ὑποκειμένην νοητὴν μεταβολήν, τὴν μετάβασιν τοῦ ὄντος ἀπό τινος ἐξαιρετικῆς ἢ ἐσωτερικῆς καταστάσεως εἰς ἄλλην καλοῦμεν ἀπόλυτον, διότι ἡ ἐμπειρικὴ προϋποθέτει αὐτήν, ἐπὶ τέλους ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν ὡς σχετικὴ· ἀλλ' αὐτὴ ἡ συνεχὴς μεταβολὴ δὲν δύναται ν' ἀναχθῇ οὔτε εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶναι οὔτε εἰς τὴν τοῦ μὴ εἶναι, ἀλλὰ δύναται νὰ νοηθῇ μόνον δι' ἀντιφατικῆς συνδέσεως ἀμφοτέρων. Τὴν ἀντιφατικὴν ταύτην ἔννοιαν δὲν δυνάμεθα ν' ἀπορρίψωμεν, διότι καίτοι δὲν εἶνε δεδομένη ἀμέσως εἶνε ὅμως ἀναγκαία προϋπόθεσις, ἄνευ τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν ἐντελῶς τὸ δεδομένον, διατί ὅμως οὗτος ὁ σκοπὸς ἢ ἐν τῇ νοήσει τελεία ἀντίληψις τοῦ δεδομένου κατορθοῦται μόνον διὰ τοῦ μέσου ἀντιφατικῆς ἐννοίας; διότι ἡ οὐσία τῆς συνεχοῦς ἀπολύτου μεταβολῆς, ἥτις ἀποκλείει πᾶν ἀμετάβλητον ἀντίκειται εἰς τὴν οὐσίαν σταθερᾶς ἐνεαυτῇ ἠρεμούσης καὶ ἀμεταβλήτου ἐννοίας· διὰ τοῦτο δὲ συλλαμβανομένη ἐν ἐννοίᾳ ἀναγκὴ νὰ δώσῃ ἀντίφασιν. Ἡ ἀντιφατικὴ ἔννοια ὡς ἡ μορφὴ τῆς μὴ ἠρεμούσης νοήσεως, εἶνε ἡ μόνη μορφή, ἥτις δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὴν οὐσίαν τῆς ἀπολύτου μεταβολῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔννοια αὐτὴ τῆς ἀπολύτου μεταβολῆς εἶνε ἀναποφευκτος διὰ τὴν γνῶσιν, ἡ ἀναποφευκτος ἀντίρασις αὐτῆς σημαίνει ὅτι εἶνε ὅριον τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ὅπως καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀπολύτου εἶναι· ὅπως μόνον δι' ἀρνήσεων δύναται νὰ ὁρισθῇ τὸ παιὸν τοῦ ὄντος, οὕτω καὶ ἡ οὐσία τῆς ἀπολύτου μεταβολῆς δύναται νὰ συλληφθῇ ἐν τῇ νοήσει, μόνον δι' ἀντιφατικῆς ἐννοίας.

§ 53.

Τὸ πραγματικὸν καθόσον ἐμφανίζεται ὡς τοπικῶς ἐκτεινόμενον καλεῖται ὕλη. Ἀλλ' ἡ ἔννοια τῆς ὕλης ἄγει ἀναποφεύκτως εἰς ἀντίφασιν· διότι ἐὰν ἡ ὕλη πληροῖ τὸν συνεχῆ τόπον, ἀνάγκη νὰ ἦνε καὶ αὐτὴ συνεχής, ἐπομένως ἀπείρως διαιρετή. Τότε ὅμως θὰ εἶχεν ἀπείρως μικρὰ μέρη, ἐν ᾧ ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρως μικροῦ στηριζομένη ὅλως ἐπὶ ἀναφορᾶς, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀπόλυτον θέσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς· λοιπὸν τότε δὲν δύνανται νὰ ἦνε τὰ μέρη τῆς ὕλης πραγματικά. Ἐὰν ἀφ' ἑτέρου ποιήσῃ τις τὴν ὕλην ὡς συνισταμένην ἐξ ἀδιαιρέτων ἁπλῶν στοιχείων ἐξ ὑλικῶν σημείων, ταῦτα τιθέμενα παρ' ἀλλήλοις δὲν δύνανται νὰ δώσωσιν ἔκτασιν, διὰ τοῦτο δὲν ἐξηγοῦσι τὴν ἔκτασιν ἔχουσαν ὕλην· χωριζόμενα δὲ διὰ κενῶν μεταξύ διαστημάτων, ἢ οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν συναφειαν ἢ χρειάζεται δεσμός τις φέρων αὐτὰς εἰς συναφειαν (vinculum substantiale). Ταύτας τὰς δυσκολίας ἐπειράθησαν νὰ ἄρωσι κατὰ διάφορον τρόπον· Ἡ ἀτομολογία θεωρεῖ τὰ ἄτομα ὡς σημεῖα μὴ ἔχοντα ἔκτασιν καὶ χωριζόμενα διὰ κενῶν μεταξὺ διαστημάτων, συγχρόνως ὅμως καὶ ὡς ἑδρας ἑλκτικῶν καὶ ὠστικῶν δυνάμεων, δι' ὧν τὸ μὲν συγκρατοῦνται, τὸ δὲ διαχωρίζονται, τὸ δὲ κενοῦνται τὰ ἄτομα· Ἡ δὲ δυναμικὴ θεωρία ἀρνεῖται πᾶν ὑποκείμενον τῆς ὕλης, παραδέχεται δὲ μόνον ἑλκτικὰς καὶ ὠστικὰς δυνάμεις πληρούσας συνεχῶς τὸν τόπον, θέτει ἀντὶ τῶν ἀτόμων κέντρα δυνάμεως καὶ ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ὑλικὰ φαινόμενα μόνον ἐκ τῆς συγκρούσεως τούτων τῶν δυνάμεων.

§ 54.

Ἀλλ' ἡ ἔννοια καθαρᾶς δυνάμεως ἄνευ ὑποκειμένου ὑποκειται εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίφασιν εἰς ἣν ἡ γένεσις ἄνευ αἰτίας· δύναμις ἄνευ φορέως δὲν δύναται

νὰ ὑπάρχῃ, ἡ δὲ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ὑπάρξεως ἀναγκαίως μένει νὰ παραδεχθῶμεν ἁπλᾶ στοιχεῖα τῆς ὕλης, δὲν ἐπιτρέπει ὅμως ν' ἀποδίδωμεν εἰς αὐτὰ δυνάμεις ὡς ἀρχικὰς ἰδιότητας: διότι αὗται ἔχουσι σημασίαν μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλα ὄντα πρὸς ἃ διευθύνονται· πᾶσα δὲ ἀναφορὰ ἀποκλείεται τοῦ ὄντος πρὸς τοῦτο ἐφ' ὅσον ἡ δύναμις νοεῖται ὡς ἀρχικῶς ὑπάρχουσα ἐν τῷ ἀτόμῳ, δὲν ἐκλείπει ἡ ἀντίφασις τῆς γενέσεως ἄνευ αἰτίας. Λοιπὸν ἡ δύναμις ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ αἰτία αὐτῆς. Οὐδὲν ὂν εἶνε ἀρχικῶς καὶ καθ' ἑαυτὸ δύναμις οὔτε ἔχει δύναμιν, ἕκαστον ὅμως δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ κατὰ διαφόρους τρόπους ὡς δύναμις, ἐὰν συνέλθῃ μετ' ἄλλων ἀντιθέτου ποιότητος, ἕκαστον ὂν τότε αὐτοσυντηρούμενον γίνεται δύναμις. Ἐὰν λοιπὸν συνέλθωσι πολλὰ ὄντα μεταξὺ τῶν ποιοτήτων τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀντίθεσις, ἐν ταύτῃ τῇ ἀντιθέσει κεῖται ἡ ἀφορμὴ πρὸς ἐσωτερικὰς καταστάσεις, αἵτινες ἐξωτερικῶς θὰ ἐκδηλωθῶσιν ὡς ἑλκτικαὶ καὶ ὠστικαὶ δυνάμεις· πᾶσα δὲ ἐνέργεια τῶν δυνάμεων γίνεται διὰ μέσου τῶν ὄντων. Ἐνέργεια κατὰ διάστασιν (διὰ τοῦ κενοῦ χώρου) εἶνε ἀνόητος· τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ ἐνεργῇ ἐκεῖ ἔνθα δὲν ὑπάρχει, οὔτε δύναται νὰ γείνῃ ὁ κενὸς τόπος φορεὺς φυσικοῦ νόμου· ἐὰν ὑπῆρχεν ἐνέργεια κατὰ διάστασιν, ἔπρεπε νὰ ἦνε πανταχοῦ ἡ αὐτή. (*Πρβλ. Ψυχολογίαν* § 11 ἑως 13).

§ 55.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐπεκτεινομένης ἐν τόπῳ καὶ μεταβαλλομένης ὕλης εἶνε δεδομένη καὶ ἀπαιτεῖ ἀλληλεπίδρασιν τῶν ὄντων τῶν ὑποκειμένων εἰς ἑαυτήν. Ἡ παραγγελλία τῶν ὄντων τὸ ἐκτὸς ἀλλήλων δὲν ἐξηγεῖ τὴν ἔκτασιν τῆς ὕλης καὶ δὲν ἐπιτρέπει ἀλληλεπίδρασιν αὐτῶν· ἐν δὲ τῇ συνυπάρξει ὄντων ἀντιθέτου ποιότητος γεννᾶται μὲν ἀλληλεπίδρασις, ἀλλ' ἀπόλλυται ἐπίσης ἡ ἔκτασις. Τοῦτο ἀναγκάζει νὰ

συνενώσωμεν τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ὄντων μετὰ τῆς ἐκτὸς ἀλλήλων ὑπάρξεως παρεμβάλλοντες μεταξὺ τῆς ἐννοίας τῆς μὴ συνυπάρξεως καὶ τῆς ἐννοίας τῆς συνυπάρξεως νέαν ἔννοιαν τὴν τῆς ἀτελοῦς δηλ. ἐν μέρει συνυπάρξεως. Διὰ ταύτης τῆς ἐν μέρει συμπτύξεως τῶν ὄντων παραδεχόμεθα μὲν ἰδανικὰ μέρη αὐτῶν, δὲν τίθενται ὅμως συστατικὰ μέρη, ἀλλὰ μόνον θεωροῦνται τὰ ὄντα ἢ μᾶλλον αἱ εἰκόνες αὐτῶν τὰ μεταφυσικὰ σημεῖα ὡς διαιρετά. Αὕτη ἡ διαίρεσις τῶν ὄντων εἶνε ὅπως καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ποιοτήτων αὐτῶν εἰς ὅμοιον καὶ ἀντίθετον τυχαία ὄψις, οὐχὶ ὅμως αὐθαίρετος, ἀλλ' ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ὕλης. Τὰ ὄντα εἶνε καὶ κατὰ ποιὸν καὶ κατὰ ποσὸν ἀμέριστα, διότι εἶνε ἀπόλυτοι μονάδες, δὲν συνίστανται ἐκ πραγματικῶν αὐθυποστάτων μερῶν, διότι τότε ταῦτα θὰ ἦσαν αἱ ἀληθεῖς μονάδες· ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀδιαίρετα, ὅπως οὐδὲ ἡ μονὰς τῶν ἀριθμῶν, ἥτις καίπερ ἐπ' ἄπειρον διαιρετὴ μένει ὡς τὸ ἁπλοῦν στοιχεῖον πάντων τῶν ἀριθμῶν. Οὐδενὸς ἁπλοῦ ἡ ἔννοια ἀποκλείει τὸ διαιρετόν· ἀπολύτως ἀδιαίρετον εἶνε ὅτι μηδὲν καθ' ἑαυτὸ ὂν ἔχει ἐν τῇ νοήσει σημασίαν μόνον ὡς πρὸς ἄλλο ὡς ἔσχατον ὅριον π.χ. τὸ μηδὲν διὰ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὸ μαθηματικὸν σημεῖον διὰ τὴν ἔκτασιν. Τὰ ὄντα καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, δὲν ἔχουσι τὴν ἐλαχίστην ἀναφορὰν πρὸς τὸν τόπον καὶ χρόνον, διότι οὗτοι εἶνε ὅλως ὑφάσματα ἀναφορῶν· ἀλλ' ὅπως δὲν νοεῖ τις τὴν καθαρὰν μονάδα τῶν ἀριθμῶν, ἥτις εἶνε ἐπίσης ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, ὡς σημεῖον, οὕτω δὲν πρέπει νὰ νοῇ καὶ τὰ ὄντα ὡς μαθηματικὰ στοιχεῖα· ὅπως δὲ ἕκαστον ὂν ἔχῃ ὡρισμένην ποιότητα, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ ἰδανικὴ διαίρεσις ἀνήκει εἰς τὴν τυχαίαν ὄψιν· ἡ μονὰς ὅμως εἶνε κατὰ ποιὸν ὡρισμένη, διὰ τοῦτο δὲ δὲν νοοῦνται τὰ ὄντα ὡς ἔχοντα ἔκτασιν, ὅπως οὐδὲ ἡ ἀπόλυτος μονὰς εἶνε ἀριθμός, διότι εἶνε ἡ ἀρχὴ πάντος ἀριθμοῦ. Ἡ ἀφῃρημένη εἰκὼν ὄντος εἶνε ἡ ἀπόλυτος μονὰς πάσης ἐκτάσεως. Ἡ μονοδολογία λοι-

πον διακρίνεται της ἀτομολογίας διὰ τοῦ διαχωρητοῦ τῶν μονάδων καὶ τῶν ἐντεῦθεν ἐξαρτωμένων ἐσωτερικῶν καταστάσεων, δι' ὧν λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα καθολικοῦ πνευματισμοῦ.

§56

Ἡ ἐμπειρία δεικνύει τὴν διαφορὰν ἐνοργάνου καὶ ἀνοργάνου ὕλης. Τὰ φαινόμενα ταύτης ἀπαιτοῦσι πρὸς ἐξήγησιν αὐτῶν μόνον ἑλκτικὰς καὶ ὠστικὰς δυνάμεις εἴτε μηχανικὰς εἴτε χημικάς. Τὰ δὲ ἐνόργανα σώματα δεικνύουσιν ἐν τῇ κατασκευῇ καὶ ταῖς κανονικαῖς μεταβολαῖς, εἰς ἃς ὑπόκεινται ἀπὸ τῆς γενέσεως μέχρι τῆς διαλύσεως αὐτῶν, οὐ μόνον συναφειαν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ καὶ συμπλοκὴν σκοπῶν καὶ μέσων συνενουμένων ἐν τῷ κυρίῳ σκοπῷ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ εἴδους καὶ ἀποτελούντων ἐν τῇ ὁλικῇ αὐτῶν ἐνεργείᾳ τὸν βίον τοῦ ὀργανικοῦ σώματος. Πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τούτων παρεδέχθησάν τινες τὴν ζωτικὴν λεγομένην δύναμιν, ἥτις μεταμορφώνει τὸ ὀργανικὸν ὃν τυφλῶς μὲν καὶ ἀσυνειδήτως, ἀλλὰ καὶ σκοπίμως. Ἀλλ' ἡ ἔννοια τοιαύτης δυνάμεως εἶνε λίαν σκοτεινὴ καὶ ἀόρατος καὶ ἥκιστα κατάλληλος πρὸς ἐξήγησιν τῶν διαφόρων φαινομένων τῆς ζωῆς· δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ζωτικὴ δύναμις ἀνεξάρτητος τῆς ὕλης καὶ ἐνεργοῦσα, ὡς εἴρηται. Αἱ ὕλαι αἱ συνιστῶσαι τὸν ὀργανισμὸν εὑρίσκονται ὡς γνωστόν, καὶ ἐν τῇ ἀνοργάνῳ φύσει· ἐν τῷ ὀργανισμῷ ὅμως ἐκδηλοῦσιν ἰδιαζούσας ἐνεργείας, καὶ ἕνεκα τούτου δύνανται νὰ θεωρηθῶσι χωρὶς ζωτικῶν δυνάμεων. Λοιπὸν ὑπάρχουσι πολλαὶ καὶ διάφοροι ζωτικαὶ δυνάμεις ἀναλόγως πρὸς τὰς πολλὰς καὶ διαφόρους ἐνεργείας τῶν ὑλῶν τοῦ ὀργανισμοῦ, οὐχὶ ὅμως αὐθυπόστατος ζωτικὴ δύναμις κατασκευάζουσα καὶ διατηροῦσα τὸν ὀργανισμόν· αὗται αἱ ζωτικαὶ δυνάμεις εἶνε ἰδιαίτεροι

συνδυασμοί τῶν χημικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων. Ἵνα συνέλθωσι χημικά τινα στοιχεῖα εἰς ὀργανικὰς συνδέσεις, ἀνάγκη νὰ διέλθωσι προτέρον διὰ σειρᾶς συνδέσεων, ἕνεκα δὲ ὡρισμένης διαλύσεως τούτων τῶν συνδέσεων νὰ συναντηθῶσιν ἔχοντα ἤδη τὰς ἐσωτερικὰς καταστάσεις τῆς ἀντιδράσεως, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν ἐν ἐκείναις ταῖς συνδέσεσιν· ἕνεκα τούτων τῶν ἐσωτερικῶν καταστάσεων θὰ ἀντιδράσωσι πρὸς ἄλληλα κατὰ τρόπον διάφορον τῶν νόμων τῆς συνήθους χημικῆς συγγενείας· ἑπομένως καὶ ἡ σχέσις τῆς συνδέσεως καὶ ἡ συμπλοκὴ τῶν μορίων θὰ ἦνε ἰδιάζουσα. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ συνένωσις ὄντων τινῶν πρὸς παραγωγὴν τῶν σπερμάτων, ἐξ ὧν ὑπὸ ὡρισμένους ἐξωτερικοὺς ὅρους προϋπτουσιν οἱ ἐμπειρικῶς δεδομένοι ὀργανισμοί, ἀπαιτεῖ δὲ ἕκαστον τούτων τῶν ὄντων διατεταγμένον σύστημα ἐσωτερικῶν καταστάσεων, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑποδοχῆς νέων στοιχείων καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἀνάπτυξις καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ὀργανικοῦ ἀτόμου. Ταῦτα τὰ συστήματα ἐσωτερικῶν καταστάσεων ἠδύναντο νὰ γεννηθῶσι μόνον διὰ διατεταγμένης ἀλληλεπιδράσεως τῶν ὄντων πρὸς ἄλληλα, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἔργον τυφλῆς τύχης.

Τέλος.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΘΑΛΤΑΠΣ

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΑΧ. . . . 6

